

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

HUME VE KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI
İTİBARIYLA NESNENİN KURULUŞU VE A PRİORİ
OLUMSAL NEDENSELLİK

İbrahim TÜRKMEN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE

İSTANBUL -2015

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HUME VE KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI
İTİBARIYLA NESNENİN KURULUŞU VE A PRIORİ
OLUMSAL NEDENSELLİK

İbrahim TÜRKMEN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ayhan Çitil

İSTANBUL -2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : ibrahim Türkmen
Üniversite : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe Anabilim Dalı
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 117
Mezuniyet Tarihi : / / 2015
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ayhan Çitil

HUME VE KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI İTİBARIYLA NESNENİN KURULUŞU VE A PRIORİ OLUMSAL NEDENSELLİK

Nedensellik felsefenin en temel problemlerinden biri olup felsefenin bütün dalları ile ilgilidir. Özellikle bilim ve fizik felsefesinde nedensellik en merkezi problemdir. Bu tezde Hume ve Kant'ın nedensellik hakkındaki görüşlerini karşılaştırmayı amaçladık, Kant'ın nedensellik kavramının tecrübeye öncelikli olarak belirlediğimiz sentetik *a priori* koşullardan biri olduğunu savunarak Hume'a cevap verdiğini açıkladık. Bununla birlikte, nesnenin dilde var olmasından önce, bir nedensellik senaryosuna sahip olmamız gerektiğini ve Kant'ın nedensellik hakkındaki görüşlerinin aksine bu senaryo fikrinin kuantum fiziğindeki nesnelere uyumlu olduğunu iddia ettik.

Anahtar Sözcükler:

nedensellik, nesne, a priori, zorunlu, Hume, Kant, Kripke, Bohm

ABSTRACT

Name and Surname : ibrahim Türkmen
University : İstanbul 29 Mayıs University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : VIII + 117
Degree Date : / / 2015
Supervisor : Doç. Dr. Ayhan Çitil

FROM THE POINT OF VIEW OF CAUSALITY OF HUME AND KANT FOUNDATION OF OBJECT AND A PRIORI CONTINGENT CAUSALITY

Causality is one of the most fundamental problems in philosophy and it is related every branches of philosophy. Especially in philosophy of science and physics causality is the core problem. In this thesis we aimed to compare causality views of Hume and Kant and argued that Kant responded to Hume's skepticism by maintaining that the concept of cause is one of the *synthetic a priori* conditions we determine for ourselves prior to all experience. Also, we argued before the existence of an object in language, we already have to have a causality scenario and on the contrary Kant's view of causality, this scenario idea is consistent with the objects in quantum physics.

Keywords:

causality, object, a priori, necessary, Hume, Kant, Kripke, Bohm

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Hume'un ve Kant'ın nedensellik anlayışı itibariyle nesnenin kuruluşunu ve *a priori* nedenselliği açıklamaya çalıştım. Nedensellik ve nesnenin kuruluşu felsefenin en zemininde yer almakta olan problemlerden biri olması yönüyle büyük bir öneme sahiptir. Bu tezin amacı Hume ve Kant'ın nedensellik anlayışının karşılaştırması yaptıktan sonra nesnenin dilde var oluşundan önce *a priori olumsal* bir nedenselliğin olduğunu savunmak ve bu nedenselliğin kuantum nesneleriyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Tezin yazım sürecinde konuyu kavramam, geliştirmem ve yazım konusunda her türlü desteği veren değerli hocam Doç. Dr. Ayhan Çitil'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
HUME ÖNCESİ FİLOZOFLARIN NEDENSELLİK ANLAYIŞLARI	
1. ANTİK YUNANDA NEDENSELLİK	6
1.1. Aristoteles'te Nedensellik	6
1.2. Stoacılar' da Nedensellik	7
2. ORTAÇAĞDA NEDENSELLİK KAVRAMI	8
3. MODERN FELSEFEDE NEDENSELLİK	9
3.1. Descartes'ten Leibniz'e Kadar Metafizik Sistemler	10
3.1.1. Descartes'in Nedensellik Anlayışı	10
3.1.2. Thomas Hobbes' da Nedensellik ve Hareket	10
3.1.3. Spinoza' da Nedensellik	11
3.1.4. Leibniz' de Nedensellik	12
3.2. Lock'tan Mill'e Felsefede Nedensellik	14
3.2.1. Lock'ta Nedensellik	14
3.2.2. Newton' da Nedensellik	15
İKİNCİ BÖLÜM	
HUME'UN NEDENSELLİK ANLAYIŞI	
1. HUME'A GÖRE NEDENSELLİK FİKRİNİN TEMELİ	20
2. HUME'UN YETER NEDEN İLKESİNİ REDDETMESİ	22
3. HUME'A GÖRE ZORUNLU İLİŞKİ, GÜÇ VE KUVVET KAVRAMLARI	25

4. GAZALİ’NİN NEDENSELLİK ANLAYIŞININ HUME’UN NEDENSELLİK ANLAYIŞI İLE KARŞILAŞTIRMASI	31
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANT’IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI

1. KANT’IN TRANSANDANTAL FELSEFESİ VE NEDENSELLİK	42
1.1. Kant’a Göre Yargılar.....	42
1.2. Kant’ın Nedensellik Anlayışında Müdrikenin Rolü.....	47
1.3. Tezahürlerdeki Nesnel ardaşıklık ve Bir kanunun Gereksinimi	50
1.4. Kant’ın Neden Kavramıyla İlişkili Cevher ve Kuvvet Kavramları.....	58
2. KANT’IN NEDENSELLİK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRMESİ	62
2.1. Kant’ın Nedensellik Anlayışının Önemi	62
2.2. Kant’ın İkinci Analojideki Nedensellik Anlayışının Farklı Yorumları ...	66
3. KANT ve HUME’UN NEDENSELLİK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMASI	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KANT SONRASI DİL FELSEFESİ VE BİLİM ALANINDAKİ GELİŞMELER VE NEDENSELLİĞİN TEKRAR YORUMLANMASI

1. KUANTUM FİZİĞİNDEKİ GELİŞMELER VE NEDENSELLİK.....	86
2. KANT SONRASI DİL FELSEFESİ ALANINDAKİ GELİŞMELER VE KRİPKE’NİN ZORUNLULUK ANLAYIŞI	95
3. A PRİORİ OLUMSAL NEDENSELLİK	100
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	111

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
Alm.	Almanca
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
co.	Company
doi.	Digital object identifier
ed.	Editör
inc.	Incorporation
İng.	İngilizce
Lat.	Latince
nu.	Numara
pub.	publication
s.	Sayfa
SM	Standard Model
trans.	translator
vol.	Volume
Yun.	Yunanca

GİRİŞ

Felsefe tarihi boyunca nedensellik problemi tartışmaların en merkezinde yer almıştır. Hatta insanın felsefi ilimlere merak salmasının altında bile bir neden arayışı vardır. “Neden bu varlıklar var?” “Neden bu şeyler bu tarzda gözüküyor?” “Bu şeylerin var olmalarıyla birlikte belli bir kanuna tabi olmaları neden kaynaklanır?” Bu soruları insan, tarih boyunca sormuştur ve sormaya devam edecektir. Çünkü insanları bilmeye sevk eden merak duygusu hep neden sorusu ile birlikte var olur.

Felsefe tarihinde nedensellik problemi birkaç yönden tartışılmıştır. Nedensellik konusunu bütün yönleri ile ele almak çok kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Bundan dolayı bu tezde temel olarak tartışmanın merkezinde yer alıyor olmalarından dolayı Hume’un ve Kant’ın nedensellik anlayışları tartışılmış ve bunların klasik ve modern fizik ile ilişkili yönleri ele alınmıştır.

Hume, nedenselliğin ne tümevarımla ne de deneyden bağımsız önermeler yardımıyla çıkarılabildiğinin mümkün olmadığını savunmuştur. O hem “Her sonradan olanın bir nedeni vardır.” ilkesinin hem aklın zorunlu bir ilkesi olmadığını hem de olayların belirli bir düzende ardışıklığından genel zorunlu bir kanunun çıkarılamayacağını göstermeye çalışmıştır. Hume’un bu görüşü bilimsel çıkarımların güvenilirliğini sarsmıştır.¹

Kant, kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını belirttiği Hume ile paralel bir biçimde nedenselliğin deneyle kazanılan veya ondan bağımsız bir biçimde üretilen

---

¹ David Hume, “A Treatise of Human Nature” (Liberty Fund Inc., 2004), 65–68.

bir kavram olmadığı görüşündedir. Bu bakımdan Kant'ın görüşü Hume'un savına bir karşı çıkış olmanın ötesinde nedenselliğin farklı bir yol ile kurulmasını amaçlayan bir düşünce sistemini içerir. Kant'ın sistemi içerisinde nedensellik deneyden elde edilen olarak değil; deneyi mümkün kılan olarak vardır. Kant deneyden elde edilmeyen ve deneyi önceleyerek onu mümkün kılan önermeleri *sentetik a priori* yargılar olarak isimlendirmiştir. Kant *sentetik a priori* yargılarla bilimsel çıkarımların kesinliğini bir biçimde yeniden kurmayı amaçlamıştır. Sentetik *a priori* yargılar, Kant tarafından, bilгимizi genişletmekle beraber doğrulanmaları ampirik tecrübeyi gerektirmeyen yargılar olarak ortaya konulmuştur. Bu itibarla sentetik *a priori* yargıların zemininde nesnelere kavramların dolayımı olmaksızın doğrudan temas etmemizi sağlayan saf görüş fikri bulunmaktadır.²

Kant sonrası dil felsefesi açısından önemli gelişmeler olmuştur. Kant'ın kendinden önceki metafiziği eleştirmesi gibi, kendisinin geliştirdiği transandantal metafizik de eleştirilmiştir. Bu eleştiriler 19. yüzyılın ilk yarısında Öklidci olmayan geometrilerin ortaya çıkmasıyla birlikte başlamış, Frege'nin aritmetiği mantığa indirgeme projesi ile sürmüştür. Özel adların doğrudan bir gönderimin olup olmadığı tartışmaları da aynı tartışmanın bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Tüm bu gelişmelerde ortak olan nokta, yargıların doğruluğunun temellendirilmesinde nesnelere dolaysızca temas etmemizi temin eden bir zemin olarak görünümün yer almadığı fikrinin öne

---

² Willem R. de Jong, "The analytic-synthetic distinction and the classical model of science: Kant, Bolzano and Frege", *Synthese* 174, sayı 2 (01 Mayıs 2010): 237–61.

çıkmasıdır. Öklidci olmayan geometrilerin ortaya çıkması sonucunda geometrinin aksiyomlarının sentetik *a priori* yargılar oluşu düşüncesi savunulmaz hale gelmiştir.³

Frege ve Frege'nin geliştirdiği mantıkçı düşüncenin bir benzerini savunan Russell da bu konu ile ilgili bir tartışmaya girmiştir. Frege, aritmetiğin dilsel ve mantıksal olana indirgenebileceğini iddia etmiştir. Frege'ye göre sayı hakkındaki tüm doğrular dilsel-mantıksal bir dizge içerisinde temsil edilebilirler.⁴ Frege'nin sayıyı mantıksal olana indirgeme projesi ya da Poincaré'nin geometrinin aksiyomlarının örtük tanımlar olduğu savı, kendi başına nesneyi felsefi bir incelemenin konusu olmaktan çıkarmıştır.⁵

Russell'in geliştirdiği ve özel adların doğrudan bir gönderiminin olamayacağı fikrine dayanan belirli betimleyici kuramı da bu proje ile uyum içerisindedir.⁶ Çünkü belirli betimleyici kuramı ile birlikte sentetik *a priori* bilgiler dolayısıyla da görü devreden çıkarılmış olacaktır. Bu gelişmelerin zıddında Kripke gönderimlerin belirli betimleyici kuramlar ile açıklanamayacağını gönderimin doğrudan olmasını savunmuştur.⁷ Buna ek olarak, zorunlu kavramı ile *a priori* kavramını birbirinden ayırmış; zorunlu olup *a priori* olmayan yargılar olabileceği gibi *a priori* olup zorunlu olmayan yargıların da var olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu gelişmeler, Kant'ın

---

³ J. Alberto Coffa, *The Semantic Tradition from Kant to Carnap: To the Vienna Station*, ed. Linda Wessels, Reprint edition (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 41–61.

⁴ Gottlob Frege, *The Foundations of Arithmetic: A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number*, çev. J. L. Austin, 2nd Revised edition (Evanston, Ill: Northwestern University Press, 1980), 67-72

⁵ Henri Poincaré, *The Foundations of Science* (Lulu.com, 2010), 55–66.

⁶ Bertrand Russell, "On Denoting", *Mind*, New Series, 14, sayı 56 (01 Ekim 1905): 479–93.

⁷ Saul A Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980), 130-145.

nedensellik anlayışındaki *a priori* kavramına yeni bir bakış açısı getirmesi itibariyle ilham vericidir.

Kant sonrası bilim alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Kuantum fiziğindeki gelişmelerle birlikte, Kant'ın esas aldığı Newton fiziği ile açıklanamayan atom altı parçacıklarla ilgili deneysel bulgular sonucunda nedensellik anlayışlarında farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu yorumların en ünlülerinden Kopenhag yorumu, Newton fiziğinde görebileceğimiz determinist bakış açısına karşı çıkar. Zira bu yoruma göre parçacığın gözlemden bağımsız özelliklerinden (konumundan, hızından vs.) bahsedemeyiz; ancak parçacıkla ilgili olasılık durumları söz konusudur. Bu yorumlara alternatif olarak gözlemden bağımsız da bir gerçeklik olduğu; ancak parçacıklara ait bu gerçekliğe ait belirsizliğin parçacığın bizzat kendisinden kaynaklanmayıp, gözleyenden ve deneysel imkânlardan kaynaklandığı yönünde yorumlar da ortaya çıkmıştır. Kopenhag yorumuna göre, parçacığın bulunduğu konumla ilgili ancak bir olasılıktan söz edebilirken, bahsedilen alternatif yorumlarla birlikte, parçacığın aslında olasılıkla belirlenebilir olmaktan çok bir kanuna tabi olduğu yönünde fikirler beyan edilmiştir. Parçacıkların tâbi oldukları genel bir kanunun savunulmuş olması Kant'ın nedensellik anlayışı ile uyum içerisinde olması için olmazsa olmazdır. Çünkü Kant'ın nedenselliği kurmak için savunmuş olduğu *sentetik a priori* yargılar deney öncesinde var olan ve onu mümkün kılan birer kanundur. Özellikle Bohm gibi fizikçiler tarafından ortaya atılan görüşlerle birlikte, Kant'ın nedensellik anlayışının savunulması tekrar mümkün hale gelmiştir.

Tezimizin amacı Kant'ın nedensellik anlayışının nesnenin kuruluşunu açıklamakta yetersiz olduğunu ve nesnenin tecrübemiz bakımından *a posteriori* olması

ile birlikte nesnenin bireyleşerek dilde ifade edilmesi bakımından nedenselliğin *a priori* olduğunu göstermektedir. Bunun başarılabilmesi için felsefe tarihi içerisinde Hume öncesinde geliştirilen nedensellik kuramlarını sunmayı (Bölüm 1); Hume tarafından zorunluluğun bir sorun olarak ortaya konulmasını (Bölüm 2) ve Kant'ın bu soruna önerdiği çözümü (Bölüm 3) ele almamız gerekmektedir. Son bölümde Kripke'nin zorunlulukla *a priori* olanı birbirinden ayırımından faydalanarak bir nedensellik görüşü ortaya koyup bu anlayışın kuantum fiziğinin yorumlanmasına katkısını (Bölüm 4) ele alacağız.

Bu çalışmada filozofların kendi yazmış oldukları birincil eserlerin kaynak olarak kullanılmasına gayret edilerek kapsamlı bir çalışma yapmış olmak amacıyla ilgili konularda Kaynakça bölümünde görülebilen elektronik ve basılı formattaki birçok makale ve kitaptan faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUME ÖNCESİ FİLOZOFLARIN NEDENSELLİK ANLAYIŞLARI

1. ANTİK YUNANDA NEDENSELLİK

1.1. Aristoteles'te Nedensellik

Nedensellik kavramı Sokrates öncesi zamanda ortaya çıkmasına rağmen, belki de onu ilk defa bir prensip olarak ortaya koyan Platon'dur: "Her var olan veya değişen şeyler bir nedenden dolayı meydana gelir". Platon nedenin önemini vurgulamıştır. Ancak nedenselliğin kapsamlı bir açıklamasını yapan Aristoteles'tir.⁸

Aristoteles'in nedenselliği tartıştığı yerler *İkinci Analitikler*, *Fizik* ve *Metafizik* içerisinde görülebilir. Örneğin *İkinci Analitikler* içerisinde bir şeyi bilmenin onun nedenini (Yun. *aitiai*) bilmeyi içerdiğini ifade eder.⁹

Aristoteles "Bu nedir" sorusunun dört farklı yolla cevaplanabileceğini ve bunlardan her birinin bir nedene karşılık geldiğini ifade eder; bu neden öyle bir şeydir ki onsuz şey olamaz. Bu durumda, örneğin, mermerden yapılmış bir heykel hakkındaki bir soruya şu tarzlarda cevap verilebilir: "Bu bir mermerdir", "Bu Phydias tarafından yapılmış bir heykeldir", "Bu Apollo Tapınağı'nda durması için yapılmış bir mermerdir." ve "Bu bir heykeldir.". Bu cevaplar aslında şu sorulara verilmiş

---

⁸ Wil Oakes, "The Function of the Forms: Examining Plato's Conception of Aitia Against the Criticisms of Aristotle," 20–23, accessed June 5, 2015, <http://www.sewanee.edu/philosophy/Capstone/2004/oakes.pdf>.

⁹ Aristotle, *Complete Works of Aristotle, Vol. 1*, ed. Jonathan Barnes (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1984), I.2, 71b9-12.

cevaplardır. “Bu neden yapılmıştır”, “Bu kimin tarafından yapılmıştır”, “Bu niye yapılmıştır” ve “Bunu bu şey yapan nedir”. Bu sorular sırasıyla şu dört neden hakkındadır: maddi neden, fail neden, gayi neden ve biçimsel (*suri*) neden.¹⁰

Aristoteles, bu dört nedenin bir araya gelmesi ile sonucun oluştuğunu savunur. Örneğin diğer nedenler olup, fail olmazsa, o şey meydana gelemez. Zira Aristoteles’e göre bir şeyin var olması için bir etken (İng. *efficient*) neden tarafından nesnenin etkilenmesi gereklidir.¹¹¹²

1.2. Stoacılar’ da Nedensellik

Stoacı düzen (Yun. *cosmos*), kutsal akıl (Yun. *logos*) tarafından oluşturulmuştur ve onun tüm gelişimi kader (İng. *fate*) ile düzenlenmiştir. Stoacılar her olayın zorunlu olarak bir neden ile meydana geldiği görüşünü savunmuşlardır. Onlar bir olayın nedensiz meydana gelebileceği görüşünü reddetmişlerdir. Bununla birlikte her meydana gelen olayın da bir sonucu gerektirdiğini ileri sürmüşlerdir. Stoacılar göre, aynı şartlarda aynı etkinin olması zorunludur ve bu durumun aksi mümkün değildir. Aynı verili neden ve çevresel durumlar (Yun. *periestekota*) tekrar ettiğinde, aynı sonuç doğar. Hatta Stoacıların çoğu gelecek zamanlarda olayların aynen tekrarının olacağı görüşünü savunmuşlardır.¹³

---

¹⁰ Aristotle, *Aristotle: The Physics, Books I-IV*, trans. P. H. Wicksteed and F. M. Cornford, Revised edition (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957), 194b23-195a3.

¹¹ Aristotle, *The Metaphysics*, trans. Hugh Lawson-Tancred, Penguin Classics edition (London: Penguin Classics, 1999), 1014b18-20.

¹² Menno Hulswit, *From Cause to Causation: A Peircean Perspective* (Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002), 2.

¹³ Menno Hulswit, *From Cause to Causation: A Peircean Perspective* (Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002), 5.

Evrensel nedenselliğin stoacı prensibi “şans” ve “olasılık” kavramlarının ancak nedensel ilişkilerin bilmeyişimizden kaynaklandığını ileri sürer; dolayısıyla var olan her şey, zorunlu olarak bir neden zinciri dâhilinde meydana gelir.¹⁴

2. ORTAÇAĞDA NEDENSELLİK KAVRAMI

13. yy’da Hristiyan filozofların da etkisiyle yaratılış fikrinin Aristotelesçi görüşlerle birleştirme çabasının sonucunda yeni neden anlayışı ortaya çıktı.¹⁵ Bunun sonucunda Aristoteles’in “kendisi hareket etmeyen hareket ettirici” kavramı “varlığın yaratıcı nedeni” kavramına dönüştürüldü. *Liber de Causis*¹⁶, Platoncu Arapça bir eser olarak 12. yüzyılda Latin diline çevrildi. Bunun sonucunda Aristoteles’ten farklı olarak iki tip etkin neden ortaya çıkmıştır: *causa prima* ve *causa secunda*. İlk tip etkin neden, varlığın yaratıcı nedenidir. İkinci tip etkin neden ise, yalnız yaratılmış varlıklarda bulunur ve hareketin veya varlığın değişiminin başlangıcının nedenidir. İlk neden bütün ikincil nedenlerde bulunur; böylece ikincil nedenler ilk nedenin bir aracıdır.

İlk etkin neden (İng. *primary efficient cause*) Aristotelesçi görüşten önemli bir sapmayı içerir. Aristoteles’te etkin neden bir değişikliğin veya bir hareketin nedeni iken, ortaçağ felsefesinde madde ve formun yaratmasını ilgilendirir.

Summa Theologia içerisinde Aquinas (1225 -1274) Tanrının var oluşu hakkında beş yol formüle etti. Onun beşinci yolu doğal cisimler içerisindeki gözlemlerden yola çıkarak bir “akıllı varlık” görüşünü savunuyor. Ona göre her şey Tanrı tarafından

---

¹⁴ Dirk Baltzly, “Stoicism,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Spring 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/stoicism/>.

¹⁵ Thomas Aquinas, *Summa Theologiae: Complete Set* (Place of publication not identified: The Aquinas Institute, 2012),

¹⁶ Christoph Helmig and Carlos Steel, “Proclus,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2015, 2015, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/proclus/>.

düzenlenir. Aristoteles gibi, Aquinas içsel (İng. *internal*) ve dışsal (İng. *external*) gayesel nedenler arasında fark gözetmiştir. Tüm doğal şeyler kendi içlerinde içsel gayesel nedenlere sahip olmalarına rağmen, nihai dış neden Tanrı'nın bizzat kendisidir. Dünyanın düzenlenişinde, tüm yaratılmış nedensellikte, gaye neden ilk olarak gelir ve etkin nedenlerle yolu ile işler. Dolayısı ile etkin nedenler gayesel nedenlere ulaşmak için birer araçlardır.¹⁷

Tüm doğal şeylerde, zorunluluk şeylerin formundan çıkarılır. Böylece, etkin neden var ise, doğal şey formun potansiyeline uygun bir tarzda meydana gelir. Aquinas, tüm cansız cisimlerin doğal bir zorunluluğa göre davrandığı görüşündedir. O iki tür farklı etkin nedenden söz eder. Bu nedenler “gevşek” ve “sıkı” etkin nedenler olarak isimlendirilir. Sıkı nedenler sonucunu diğer nedenler olmaksızın gerektirirken, gevşek nedenler sonucun meydana gelmesi için diğer şeylere ihtiyaç duyarlar. Örneğin güneşin hareketi diğer gezegenlerde değişimlerin meydana gelmesinin nedenidir; bu yüzden mutlak bir gereklilik ile etki eder (İng. *absolute necessity*). Fakat ateş varsa, etrafındaki cisimleri ısıtmak zorunda değildir; çünkü onun ısıtmasına engel bir durum olabilir (İng. *loose causes*).¹⁸

3. MODERN FELSEFEDE NEDENSELLİK

17. yüzyıl modern bilimlerin yükseldiği çağdır. Bu gelişim nedensellik kavramında radikal bir değişimi içerir. Formel ve gayesel nedenlerle olan açıklamalar

---

¹⁷ Aquinas, *Summa Theologiae*, Ia 2,3.

¹⁸ Hulswit, *From Cause to Causation*,8.

reddedilmiştir; tüm nedensel açıklamalar etkin neden ile yapılmıştır. Bununla birlikte etkin neden kavramı da radikal bir şekilde değişmiştir. Etkin neden aslında zincirlerin halkasında bir zincirdir. Nedenselliğin deterministik bir düşünülüşü Descartes, Hobbes, Spinoza ve Leibniz gibi filozofların Tanrı anlayışı ile ilişkilidir. Tanrı'nın her şeye gücünün yetiyor olduğunu düşünmeleri onları deterministik bir düşünceye itmiştir¹⁹

3.1. Descartes'ten Leibniz'e Kadar Metafizik Sistemler

3.1.1. Descartes'in Nedensellik Anlayışı

Modern felsefenin kurucusu olarak görülen Descartes (1596- 1650) nedensellik ilkesinden şüphe etmez. Onun mekanik dünya görüşü doğanın prensiplerinin mekaniğin prensipleri ile özdeş olduğu yönündedir. Descartes Aristoteles'in dörtlü nedensellik ilkesinin yerine, etkin nedeni esas alır. Ona göre etkin nedenler ikiye ayrılabilir: tikel nedenler ve genel neden. Descartes, Tanrı'ya genel nedeni atfetmiştir. Tekil nedenler, tekil nesnelere hareketi değil, doğanın genel prensipleri ve kanunlarıdır. Başlangıçta Tanrı maddeyi ve hareketi yaratmıştır ve O tüm zamanlarda aynı hareketi korur. Böylece Descartes nedensellik anlayışında radikal bir değişiklik yaparak, etkin nedenleri deterministik kanunlar ile özdeşleştirmiştir.²⁰

3.1.2. Thomas Hobbes' da Nedensellik ve Hareket

Descartes gibi, İngiliz felsefeci Thomas Hobbes (1588-1679) nedensel determinizmi varsaymış, formel ve gayi nedeni reddetmiştir. Bununla birlikte

---

¹⁹ Hulswit, *From Cause to Causation*,17.

²⁰ Steven Nadler, "Descartes and Occasional Causation," *British Journal for the History of Philosophy* 2, sayı. 1 (1994): 35-54.

nedenselliğin hareketle birlikte var olduğunu savunmuştur. Yani nedenselliğin anlaşılabilmesi için tüm fenomenlerin, hatta psikolojik ve sosyolojik olanların, hareket eden cisimler arasındaki nedensellik ilkeleri ile açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte ona göre nedenler cisimler değil, cisimlerdeki arazlardır (İng. accidents). Hobbes etkin nedeni “etkendeki arazların toplamı” olarak, etkiyi ise “etkilenende oluşan araz” olarak tanımlar. Fakat arazalar cisimlerdeki hareketlerden oluştuklarından, aslında nedensellik nihayetinde harekette var olur. Böylece nedensel ilişki belirli cisimler veya cevherler değil, onların hareketleridir; nedensellik farklı cisimler arasındaki bir ilişkidir. O maddi nedeni (İng. *material cause*) yalnızca etkenin alıcısı olarak düşünmüştür.²¹

3.1.3. Spinoza’ da Nedensellik

Spinoza (1632-1677) nedenin zorunlu olarak etkisini gerektirdiğini ve zıddından düşünürsek, mantıksal olarak sonuçlardan da nedenlerinin zorunlu olarak çıkacağını savunur. Spinoza özgür (İng. *free*) ve zorunlu (İng. *necessary*) neden ayrımını yapmıştır. Zorunlu nedenler bağımsız olan bir neden bağlı iken, özgür neden, bir başka neden olmadan etki eder. Gerçek neden Tanrı’dır. Diğer nedenler Tanrı’ya bağlı olarak hareket eder.²²

İster Tanrı’dan kaynaklansın ister diğer ikincil nedenlerden kaynaklansın; neden ile etki arasındaki ilişki zorunluluk içerir. Belirli bir nedenden onun etkisi zorunlu

---

²¹ James H. Read, “Thomas Hobbes: Power in the State of Nature, Power in Civil Society,” *Polity* 23, sayı. 4 (1991): 505, doi:10.2307/3235060.

²² Steven Nadler, “Baruch Spinoza,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Fall 2013, 2013, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/spinoza/>.

olarak çıkacağı gibi, eğer belirli bir neden ortada yoksa bir etkinin ortaya çıkması beklenemez. Nedenler zorunlu olarak etkilerini meydana getirirler ve etkiler de zorunlu olarak nedenlerini mantıksal olarak gerektirir. Bununla birlikte nedensel düzen ancak mekanik bir model ile anlaşılabilir.²³

Spinoza gayi nedeni (İng. *final cause*) antropomorfik kurgu olarak reddeder. Amaç düşüncesi bizim bir sonuca yönelik hareket etmemizden ortaya çıkmıştır. Bu alışkanlıktan yola çıkarak, evrene bir amacı varmışçasına bakarız. Fakat kendimize ve evrene bu noktadan bakmak yanlıştır. Tüm gerçeklik Tanrı'nın ebedi doğasından zorunlu olarak meydana gelir. Bu yolla Spinoza nedensel düzeni, mekanik düzene indirgemıştır; mekanik düzen ise matematiğin zamansız düzendir. Bu tarz bir düşünce ile nedenselliği bir tür mantıksal zorunluluk olarak anlamıştır.²⁴²⁵

3.1.4. Leibniz' de Nedensellik

Yeter neden ilkesi Gottfried Wilhelm Leibniz'in (1646-1716) metafizik sisteminin temelidir. O şeylerin hem mantıksal hem de gerçek nedenine atıfta bulunur. Ona göre bir neden olmaksızın meydana gelmiş hiçbir şey yoktur veya nedensiz etki meydana gelmez.²⁶

Leibniz'in nedensellik anlayışı, Descartes, Hobbes, Spinoza'da görülen metafizik değişimin harekete indirgenmesine bir karşı çıkıştır. Bu karşı çıkış, sonuç olarak, Kartezyen madde kavramının uzamsal cevher olarak düşünülüşünün bir

---

²³ Arne Naess, "Spinoza's Finite God," *Revue Internationale de Philosophie* 35, sayı. 135 (January 1, 1981): 120–26.

²⁴ John Grey, "Necessitarianism and Divine Self-Causation in Spinoza," accessed June 6, 2015, http://www.philosophy.msu.edu/files/5314/1279/8861/Grey_-_Spinoza_Necessitarianism.pdf.

²⁵ Hulswit, *From Cause to Causation*, 21–24.

²⁶ Marc Bobro, "Leibniz on Causation," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2013, 2013, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/leibniz-causation/>.

soncudur: Cevher, yalnız uzamdan meydana gelmez, çünkü uzam kavramı eksiktir. Uzam kavramını kendinde bir şey olarak algılanabilir değildir, o sadece analiz edilebilir bağıl bir kavramdır. Bununla birlikte, Leibniz'in uzamı bir ilişki olarak görmesi cisimlerin nihai oluşturucularının uzamsal olmamasını gerektirir. Eğer olsaydı, onların kendileri ilişkiden ibaret olacaktı. Böylece o, nihai varlıkların uzamsal olmayan monadlar olması düşüncesine varmıştır. Maddi cisimler onların oluşturucusu olarak monadlara sahiptir. Böylece madde, birincil varlıkların ilişkilerinden oluşmuş çıkarılmış bir mahiyettir.²⁷

Leibniz' in madde analizi hareket kavramı açısından önemli sonuçlara sahiptir. Fakat hareket de uzamsal ilişkilerin bir modifikasyonu olması açısından monadların hareketi ile karşılaştırıldığında ikincil öneme sahiptir. Algılar ve onların değişiklikleri basit cevherlerde bulunan tek şeydir. Sadece onun içerisinde basit cevherlerin içsel hareketleri oluşabilir.²⁸

Maddenin uzamsal kritiğini ve değişimin *locomotion*'a indirgenmesine karşı çıkarak Leibniz, farklı bir nedensellik anlayışı geliştirmiştir. Bireysel cevherin tam ve mükemmel kavranışı, geçmiş, şimdi ve geleceği içerir. Bireysel cevherlin tamlığı, yaratılmış cevherler arasında karşılıklı nedensel bağımsızlığı gerektirir. Bireysel cevherlerin birbirleri ile uyumluluğu “önceden kurulmuş düzen” (İng. *pre-established harmony*) doktrini ile açıklanır. Tanrı evreni öyle bir tarzda programlamıştır ki, her bir

---

²⁷ Bobro, “Leibniz on Causation.”

²⁸ John Whipple, “Leibniz on Substance and Causation,” *Locke and Leibniz on Substance*, 2015, 203.

monad bir diğerk monad ile senkronize olmuştur. Tıpkı iyi bir saat yapıcısı gibi, Tanrı önceden evrendeki varlıklar arası düzeni kurmuştur.²⁹

Böylece, tüm yaratılmış cevherler, aynı evrensel düzenin farklı ifadeleridir. Bununla birlikte, Tanrı onların varlığına, doğaları tarafından üretilmiş ardışık durumlarına karar vermiştir. Monadların tüm durumları, onların doğaları veya temel formu (İng. *substantial form*) tarafından belirlenmiştir.³⁰

Leibniz’de cevher (İng. *monad*) tüm temsilleri (geçmiş-gelecek dâhil) kendinde taşır. Cevherin faaliyetinin (İng. *activity*) zemini kendisindedir; yani kendiliğinden faaldir. Faaliyeti temsillerden temsillere (algılardan algılara) geçmektir. Söz konusu temsilleri farklı düzeylerde açık ve seçik hale getirmektir. Bu faaliyetin ilkesi iştah (İng. *appetite*) ilkesidir. Bu temsillerin art ardalığının düzeni zamanı, yan yanalığının düzeni uzayı teşkil eder. Uzay-zamanda algılanan hareket de esasen temsillerden temsillere geçme faaliyetinin neticesinde açıklanır. Temsiller bilincin eşlik ettiği duyuşal unsurlardır. Cevherler birbirleriyle etkileşmezler. Bizatihi kendileri uzay-zamanda değillerdir. Uzay-zaman monadların içerisinde mevcuttur.³¹

3.2. Lock’tan Mill’e Felsefede Nedensellik

3.2.1. Lock’ta Nedensellik

Descartes, Hobbes, Spinoza ve Leibniz’in metafizik sistemlerle gerçekliğin yapısı hakkında bilgi verme gayretinden sonra, John Locke (1632-1704) Tanrı’nın bize

---

²⁹ Bobro, “Leibniz on Causation.”

³⁰ Bobro, “Leibniz on Causation.”

³¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *The Monadology* (Forgotten Books, 2008), §15.

ne tür bilgileri mümkün kıldığını keşfetmeye çalıştı. Doğa bilimlerinin doğuşuna şahit olduğu bir çağda, Locke onun deneysel ontolojisini geleneksel olana karşı savundu. Locke'un yaklaşımının temeli güç düşüncesinde yatıyor. O, nedenlerin işlemek için temel güçler olduğu görüşünü savundu.³²

Neden, gücünü işlemek için ortaya koyan belirli bir cevherdir. Locke, neden ve etkileri tekiler (İng. *particulars*) olarak ele almıştır. Onun tüm güç düşüncesinin içerisinde ne zorunluluk ilişkisi ne de tekdüzelik vardır. Locke 'un düşüncesinde “güç” ve “zorunlu bağlantı” fikri ayrı tutulmuştur. Güçlü ve değişen nesnelere algılamamıza ve böylece güç ve neden fikrine sahip olmamıza rağmen, ilişkiler arasında herhangi zorunlu bağlantı düşüncesini algılamayız.³³

3.2.2. Newton'da Nedensellik

Newton (1642-1727) onun *calculus* üzerine olan çalışmalarından ötürü matematikçi olarak ve fizik alanındaki çalışmalarından ötürü bilim adamı olarak bilinir. Bununla birlikte, onun çalışmalarını tarihsel bir açıdan incelersek daha farklı ve komplike bir tablo ile karşı karşıya kalırız. Öncelikle “bilim adamı” (İng. *scientist*) kavramı 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavramdır; yani böyle bir kategori Newton'un zamanında bulunmuyordu.³⁴ 19. yüzyıldan önce Newton gibi kişiler, “filozof” olarak veya daha özel bir şekilde “doğa filozofu” olarak isimlendiriliyordu. Bu sadece

---

³² Mj Cresswell, “The Causal Principle in Locke's View of Ordinary Human Knowledge,” *Locke Studies* 4 (2004): 183–203.

³³ Bobro, “Leibniz on Causation.”

³⁴ Whewell, William, 1834, “Review of Mary Somerville, *On the Connexion of the Physical Sciences*”, *The Quarterly Review*, 51: 54–67.

semantik bir anlamda isimlendirmekten ibaret değildi. 17. yüzyılda yaşamış Newton gibi kişiler geleneksel doğa felsefesi üzerine çalışmışlardır. Bu zamanda fizik, kimya, biyoloji ve benzeri branşlar henüz oluşmamıştı. Newton'un *Doğa Felsefesinin Temelleri* (*Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*) adlı eseri, doğa kanunlarından Tanrı'nın doğa üzerindeki etkisini tartışan birçok konuyu içeren Descartes'in *Principia Philosophiæ* adlı eseri ile diyalog içerisindedir. Newton, Descartes'in Aristotelesçi fikirleri reddine katılmakla birlikte, Kartezyenlerin, Galileo'nun veya Boyle'nin deneysel metotlarını kullanmamalarına karşı çıktı. Doğa felsefesindeki bu değişikliklere rağmen, doğa felsefesinin yapısı çok değişmedi. Newton gibi doğa filozofları enerjilerini hareketin doğasını ve Tanrı'nın varlığını anlamaya harcadılar.³⁵

Newton'un en büyük eseri olan *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*'da (I: 19-20) Newton (1642-1727) fiziğin matematiksel prensiplerini kurmuştur. Newton'un hareket eden cisimleri açıklamak için şu prensipleri öne sürer:

(1) Kendilerine bir kuvvet uygulanmadığı sürece, sürtünmesiz bir ortamda tüm cisimler, duruyorsa durmasına; hareket halinde ise sabit hızla hareket etmesine devam eder.

(2) Hareketteki değişim (*ivme*) harekete neden olan kuvvet ile doğru orantılıdır ve onunla aynı yöndedir.

---

³⁵ Andrew Janiak, "Newton's Philosophy," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/newton-philosophy/>.

(3) Tüm etkiler (İng. *action*) eşit derecede bir tepki (İng. *reaction*) ile karşılaşır.³⁶

Newton, *Scholium* adlı mutlak uzay ve zaman üzerine olan eserinde, “gerçek hareket” (İng. *true motion*) ve “görelî hareket” (İng. *relative motion*) arasında bir ayrım yapmıştır. Gerçek hareket mutlak bir standarda göre iken (örneğin, hareket etmeyen bir yer küre üzerindeki yüzen gemi), görelî hareket, hareket eden bir cisme göredir (örneğin, otobüsün hareket etmesi ile geriye giden adam). O “gerçek hareket” ile “görelî hareket” arasındaki farkı açıklamak için “neden” kavramını kullanmıştır. (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* I 14)³⁷

Newton’da açıkça ifade edilmiş bir nedensellik kanunu yoktur; o her olayın bir nedeni olduğunu iddia etmez. Newton’un birinci prensibine göre gerçekleşen tüm hareketler nedensiz olarak gerçekleşen olaylardır.³⁸

Gerçek ve görelî hareketin birbirinden ayrılmasının nedeni, hareketi sağlayan kuvvetlerdir. Gerçek hareket kendisine uygulanan kuvvet dışında ne yeniden oluşturulabilir; ne de değiştirilebilirler. Fakat görelî hareket cisim üzerine herhangi bir kuvvet uygulanmadan yeniden oluşturulabilir ve değiştirilebilir. Yani bütün hareketlerin kendisine uygulanan nedensel bir kuvvetle hareket etmesi gerekmez. Nedensel etkiyi kuvvet olarak yorumladığımızda, kuvvetsiz hareket eden cisimlerin olduğunu da kabul

---

³⁶ Isaac Newton, *Sir Isaac Newton’s Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World: Newton’s Principia: A Revision of Motte’s Translation*, trans. Florian Cajori and Andrew Motte, 2nd Printing edition (University of California Press, 1946).

³⁷ Newton, *Sir Isaac Newton’s Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World*.

³⁸ Henrik Zinkernagel, “Causal Fundamentalism in Physics,” in *EPSA Philosophical Issues in the Sciences* (Springer, 2010), 311–22, http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-90-481-3252-2_29.

etmek gereklidir. ³⁹Sonuç olarak, modern dönem rasyonalistleri genel olarak nedenselliği aklın temel prensibi olarak görüp onu sorgulama gereği görmemişlerdir. İngiliz deneycilerinden Hume ise nedenselliğe ve nedensellik prensibiyle yapılan çıkarımlara şüpheli bir biçimde yaklaşp bunların herhangi bir temeli olmadığını göstermek istemiştir. Bir sonraki bölümde Hume'un nedensellik anlayışını ele alacağız.

---

³⁹ Janiak, "Newton's Philosophy."

İKİNCİ BÖLÜM

HUME'UN NEDENSELLİK ANLAYIŞI

David Hume (1711-1776) Modern dönemde yaşamış İngiliz ampiristlerden birisidir. Locke, Berkeley ve Hume bilginin elde edilmesi açısından benzer görüşler öne sürmüş olsa da, Hume özellikle nedensellik ve zorunluluk ile ilgili yaptığı çalışmalarla öne çıkmıştır. Hume, Newton'un doğanın işleyişi hakkında düşünmüş olduğu ilkeleri zihin için bulmaya çalışıyor. Yani insan zihninin işleyişine dair temel ilkeleri ortaya koyma amacındadır. Özellikle nedensel ilişkilerin kurulmasındaki temel ilişkileri sorgulayan Hume, böylelikle ontolojik bakış açısından çok epistemolojik bakış açısını temel alan bir felsefi araştırma yöntemi gütmüştür. Hume, nedenselliği aklın zorunlu bir ilkesi olduğunu kabul etmek yerine, neden ve etki arasındaki ilişkiyi sorgulamayı tercih etmiştir. Hume, neden ve etki arasında zorunlu olduğu düşünülen ilişkinin aslında alışkanlıklarımızdan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda kurulan ilişkinin aslında fikirlerin ilişkilendirilmesinden (İng. *association of ideas*) ibaret olduğunu savunmuştur. Bu bölümde Hume'un nedensellik hakkında söylediklerini kendi eserlerinden yararlanarak ayrıntılı bir biçimde ele almaya çalışacağız.⁴⁰

Hume, genel olarak baktığımızda, nedenselliği üç değişik açıdan ele almıştır. İlk olarak nedensellik fikrinin temeli, olgu sorunları ve bizim bilgimiz açısından değerlendirilmiştir. İkinci olarak, var olan şeylerin neden fikri olmadan da

---

⁴⁰ William Edward Morris and Charlotte R. Brown, "David Hume," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/hume/>.

düşünülebileceğini eleştirmiştir. Üçüncü olarak da kuvvet, güç, zorunlu ilişki gibi nedensellikte bağdaştırılan kavramların temelsiz olduğunu savunmuştur.

1. HUME'A GÖRE NEDENSELLİK FİKRİNİN TEMELİ

Hume'a göre insan aklının veya soruşturmasının tüm nesnelere ikiye ayrılabilir; fikirlerin ilişkileri ve olgu durumları. Birinci tür, geometri, cebir ve matematik bilimlerini; kısacası, görsel yolla veya ispat yolu ile kanıtlanabilir tüm yargıları içerir. Örneğin hipotenüsün karesinin, üçgenin diğer iki kenarının kareleri toplamına eşit olması bu türden bir yargıdır. Böyle düşünceler saf düşünce ile keşfedilebilir.⁴¹

Olgu durumları ise, aynı tarzda bir kesinliğe sahip değildir. Olgusal yargılarımızın değil mümkündür. Çünkü hiçbir zaman çelişki oluşturmaz. Yarın güneşin doğmaması, yarın güneşin doğma imkânından akılla kavranılması bakımından daha az anlaşılabilir değildir. Bu olayın akılla ispatlamaya çalışmalarımız boşa çıkacaktır.⁴²

Hume, olgu durumları ile ilgili tüm akıl yürütmelerin neden etki bağıntısı ile temellendirildiğini düşünür. Bu ilişki sayesinde duyusal olan veya hafızamızda mevcut olanın dışındaki nesnelere ulaşmamız mümkündür. Örneğin terk edilmiş bir adada, saat bulan bir kişi o adada daha önce insanların yaşamış olduğu sonucuna varabilir. Böylelikle direkt duyumsamadığı nesnelere varlığına şahit olur. Bu tarz düşüncelerimizin temeli neden etki ilişkisine dayalıdır. Etki ile karşılaşır karşılaşmaz

---

⁴¹ David Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding: And Concerning the Principles of Morals* (Clarendon Press, 1902), 20.

⁴² Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 21.

zihnimiz bir neden arar ve onun ile bir ilişki kurar. Yani olgusal tüm yargılarımızın temelinde neden ve etki arasındaki ilişki vardır.⁴³

Hume'a göre insan bir nesne ile ilk defa karşılaşmışsa ve benzer bir nesne ile daha önce karşılaşmamışsa, duyuşsal izlenimlerle onun neden etki bağıntısı üzerine bir çıkarsama yapamaz.⁴⁴

Nedenden hareketle etkiyi, etkiden hareketle nedeni zihnin düşünce ilişkileri içerisinde bulmamız olası değildir. Hume bu konuda meşhur bilardo topu örneğini verir. İkinci toptaki hareket, birinci toptaki hareketten tamamen farklıdır; birinden diğerini çıkarsayabilmemiz için en ufak bir ipucu yoktur. Havaya atılmış bir taş veya bir metal parçası yere düşer; fakat taşın yukarı doğru veya diğer başka bir yöne hareket etmesi için aklen bir engel yoktur. Ancak zihnimiz, neden ile etki arasında bir bağ olduğunu hayâl eder. Örneğin bilardo topunun diğerine hareketini gördüğümüz zaman, sonuç olarak diğer topun belli bir yöne hareket etmesinin dışında yüz farklı olay hayâl edebiliriz. Hiçbir akıl yürütme topun diğer farklı hallerde değil de bu tarzda hareket etmesinin nedenini veremez.⁴⁵

Hareketin kanunlarının mantıksal çıkarımında ne geometri ne de matematik bize yardımcı olabilir. Bir cisme uygulanan kuvvetin hızın karesi ile doğru orantılı olduğunun deneyim dışında bir ispatı olamaz. Geometri, matematik bize bu kanunun

---

⁴³ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 21.

⁴⁴ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 22.

⁴⁵ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 25.

ancak uygulamasında yardımcı olabilir; fakat kanunun çıkarsamasında yardımcı olamaz.⁴⁶

Böylelikle Hume'a göre "Olgu sorunları ilgili çıkarımlarımızın temeli nedir?" diye sorduğumuzda, uygun cevap onun neden etki ilişkisi içerisine göre olduğudur. Ve bu neden etki ilişkilerinin temeli hakkında soru sorduğumuzda, uygun cevap deneyimdir. Deneyiminde zeminini sorguladığımızda bu yeni bir soru teşkil eder.⁴⁷

Hume'a göre örneğin bir ekmeğe yediğimiz zaman bizi beslediğini tecrübe ettiğimizde ileride de benzer sonuçların oluşacağı düşüncesini kesin bir dille ileri süremeyiz. Ancak bu benzerlik nedeniyle benzer etkilerin daima benzer sonuçları oluşturacağını düşünürüz. Öyleyse deneyimlerimizin temeli de benzerlik ilkesine dayanır. Eğer etkiler benzer ise sonuçların da benzer olacağını kurgularız. Ancak bu benzerliğin uzun süre gözlenmiş olması gereklidir. Yani benzer olayların uzun süre gözlemlenmesinden benzer sonuçlarının çıkacağını öngörürüz.⁴⁸

2. HUME'UN YETER NEDEN İLKESİNİ REDDETMESİ

Hume, "Orada ne var?" sorusunu sormadan önce "Nasıl biliyoruz?" sorusunu sormuştur. Bu durumda, Hume'un yaptığı bir iç gözlemdir. Bu açıdan Hume'un yaptığı devrimsel bir sorgulamadır. Çünkü ondan önce gelen rasyonalistler daha çok sınıflandırmalar ve tanımlamalar üzerinden hakikat arayışına girişmiş, "bilgimizi nasıl

---

⁴⁶ C. A. Mace, "Hume's Doctrine of Causality," *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 32 (January 1, 1931): 301–28.

⁴⁷ Dennis A. Rohatyn, "Kant, Hume and Causality," *Zeitschrift Für Allgemeine Wissenschaftstheorie / Journal for General Philosophy of Science* 6, sayı. 1 (January 1, 1975): 34–36.

⁴⁸ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 33.

elde ediyoruz?” sorusunu büyük ölçüde ihmal etmiştir. Hatta Hume, rasyonalistlerin mantığın bir ilkesi olarak kabul etmiş oldukları yeter neden ilkesini de reddetmiştir.⁴⁹

Ona göre, nedensiz olarak bir olayın meydana gelebilmesi muhayyile için olanaklıdır; bundan dolayı hiçbir çelişki ima etmez. Dolayısı ile Hume için, nedenin zorunluluğunu göstermek için üretilen bütün kanıtlamalar aldatıcı ve sofistçedir.⁵⁰

Hume, *A Treatise of Human Nature* adlı eserinde “niçin her zaman bir neden gereklidir” başlıklı bölümde yeter neden ilkesi üzerine yazılmış kanıtlamaları eleştirir. Burada yeter neden ilkesini kanıtlama üzerine kurulmuş kanıtlamaları sırayla geçersiz oluşlarının nedenleri belirtir.⁵¹

Bazı filozoflara göre, içerisinde bir nesnenin var olabileceğini düşünebileceğimiz tüm zamansal ve mekânsal noktalar kendilerinde eşittir ve bir neden var olmaksızın, o nesne ebedi olarak kalır ve nesnenin başlangıcını belirleyecek bir nedenin yokluğundan dolayı hiçbir zaman varlık kazanamaz. Ancak Hume, bunun yeterli bir kanıtlama olmayacağını çünkü nedensiz olarak bir varlığın vücut kazanmasının düşünülmesinin nedenli olarak vücut kazanmasının düşünülmesinden daha güç olmadığını iddia eder. Bu konuda ikinci sürülen kanıtlama ise şu şekildedir: “her şeyin bir nedeni vardır; çünkü herhangi bir şey bir nedenden yoksunsa o kendini üretecektir; yani o kendisi var olmadan var olacaktır ki bu olanaksız bir durumdur”. Ancak bu akıl yürütme baştan her şeyin bir nedeni olması gerektiğini varsayar. Oysaki

---

⁴⁹ G. E. M. Anscombe, “‘Whatever Has a Beginning of Existence Must Have a Cause’: Hume’s Argument Exposed,” *Analysis* 34, sayı. 5 (April 1, 1974): 145–51, doi:10.2307/3327630.

⁵⁰ C. J. Ducasse, “Critique of Hume’s Conception of Causality,” *The Journal of Philosophy* 63, sayı. 6 (March 17, 1966): 141–48, doi:10.2307/2024169.

⁵¹ David Hume, “A Treatise of Human Nature” (Liberty Fund Inc., 2004), 65–68.

bir şeyin kendisi dışında bir nedeni yoksa o şey kendinin nedeni olmak zorunda değildir; zira nedensiz de meydana gelebilir.⁵²

Bu durum, bir nedenin zorunluluğunu göstermek için öne sürülen üçüncü kanıt için de aynıdır. Her nedensiz meydana gelen şey, “hiçbir şey” (İng. *nothing*) tarafından üretilmiştir; ya da diğer bir deyişle, “hiçbir şey” onun nedenidir. Fakat “hiçbir şey” bir şey olmaktan veya iki dik açıya eşit olmaktan çok bir neden olamaz. “Hiçbir şey” in iki dik açıya eşit olan bir şey olmadığını veya “bir şey” olmadığını algılamamıza yarayan aynı sezgi yoluyla, onun bir neden olamayacağını da algılarız. Ve sonuç olarak her nesne kendi varlığının gerçek bir nedenine sahiptir. Bu kanıtlamada da her şeyin bir nedeni olduğu baştan kabul edildiğinden geçersizdir. Tüm nedenleri dışladığımız zaman onları gerçekten dışlarız ve ne “hiçbir şey” ne de nesnenin kendisi mevcudiyetinin nedeni olabilir ve sonuç olarak, o dışlamanın saçmalığını ispatlamak için bu varsayımların saçmalığından hiçbir kanıt çıkaramayız. Eğer her şey bir nedene sahip olmak zorundaysa, diğer nedenleri dışlamamızdan dolayı nesnenin kendisini veya “hiçbir şey” i neden olarak kabul etmek zorundayız. Fakat her şeyin bir nedene sahip olup olmama zorunluluğu soruda sorgulanan noktadır ve bu yüzden tüm doğru akıl yürütmelere göre, o baştan verili olarak kabul edilmemelidir.⁵³

Dolayısı ile Hume’a göre neden varsayımının kanıtlanması mümkün değildir. Yani ona göre nedensiz bir şey meydana gelebilir. Hume’un bu görüşü, kanunların alışkanlıklarımızla var olduğu yönündeki görüşünden daha radikaldir. Bir taş yere düştüğü zaman bunun nedeni yer çekimi yasası mı, yoksa taşın aşağı doğru meyilli

---

⁵² Hume, “A Treatise of Human Nature,” 65.

⁵³ Hume, “A Treatise of Human Nature,” 66.

olması mı, gibi tartışmaların ötesinde Hume, taşın hiçbir neden olmadan dahi düşmüş olabileceğini öne sürüyor. Zira ona göre bir şeyin nedeninin olması gerekmez; bundan dolayı da her an her şey nedensiz bir şekilde olabilir.⁵⁴

3. HUME'A GÖRE ZORUNLU İLİŞKİ, GÜÇ VE KUVVET KAVRAMLARI

Hume, akıl yürütmeleri iki türe ayırır. Bunlardan birincisi matematiksel akıl yürütmeleri, diğeri ise olgu sorunları hakkındaki akıl yürütmeler. Hume'a göre metafizik akıl yürütmelerde, güç kuvvet kavramlarından daha belirsiz bir düşünce yoktur.⁵⁵

Hume'a göre nesnelere baktığımız zaman ve nedenlerin işleyişini düşündüğümüzde, tek bir olayın içerisinde, herhangi bir gücü veya zorunlu ilişkiyi; etki ile nedeni birbirine bağlayan birini diğernin kaçınılmaz sonucu kılacak bir niteliği asla keşfedemeyiz. Gerçekte bulabildiğimiz sadece birinin diğerni takip etmesi durumudur. Birinci bilardo topunun hareketini, ikinci bilardo topunun hareketi takip eder. Dış duylara görünen bütün her şey budur. Zihin nesnelere takibinden dolayı bir duyum veya içsel bir izlenim çıkaramaz. Sonuç olarak tek, belirli bir neden ve etki olayında güç veya zorunlu ilişki düşüncesine yol açacak herhangi bir şey yoktur.⁵⁶

Hume'un düşüncesine göre, nesnenin ilk görünümünden hangi etkinin sonuçlanacağını asla çıkaramayız. Deneyim olmadan zihin tarafından bir nedenin güç

---

⁵⁴ Stanley Munsat, "Hume's Argument That Causes Must Precede Their Effects," *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 22, sayı. 1/2 (January 1, 1971): 24–26.

⁵⁵ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 48.

⁵⁶ Dennis Temple, "Modal Reasoning in Hume's Billiard Ball Argument," *History of Philosophy Quarterly* 1, sayı. 2 (April 1, 1984): 203–11.

veya enerjisi keşfedilebilseydi saf düşünce ve akıl yürütme kuvvetiyle bunu ileri sürebilirdik.⁵⁷

Hume, Gazali'nin ateş ile pamuk arasındaki ilişki anlattığı örneğe benzer bir biçimde alev ile ısı örneğini verir.⁵⁸ Gerçekte ısının alevin sürekli takipçisi olduğunu biliriz; fakat onların arasındaki ilişkinin ne olduğunu tahmin edecek veya hayâl edecek kadar bir olanak bulamayız. Bu yüzden güç fikrini cisimlerin işleyişi ile ilgili tekil olaylarla onları dikkatle izlemek yolu ile çıkaramayız; çünkü hiçbir cisim bu fikrin orijinali olabilecek bir güç ortaya çıkarmaz. Tam bu noktada Locke'da bir dipnot ile göndermede bulunur.⁵⁹

Bay Locke, güç hakkındaki bu bölüm için, güç düşüncesi hakkındaki bu akıl yürütme ile ilgili deneyimden tecrübe ettiğimiz kadarıyla, maddenin içerisinde yeni birçok üretimin olduğunu ve bir yerlerde onları üreten bir gücün olması gerektiğini belirtir. Fakat filozofun itiraf ettiği gibi, hiçbir akıl yürütme bize yeni, orijinal, basit düşüncenin fikrini vermez.⁶⁰

Bu yüzden Hume'a göre, duyular tarafından algılandıkları haliyle dış nesnelere bize onların tekil olaylardaki işleyişi ile ilgili herhangi bir güç veya zorunlu ilişki fikri vermedikleri için, bu fikrin zihnin kendi içerisinde gerçekleşen olayların bir yansıması olup olmadığını ve herhangi bir içsel izlenimden kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgular. İrademizin basit emirleriyle bedenimizi hareket ettirdiğimizi, zihnimizin hassalarını yönettiğimizi hissettiğimiz zaman, her an bir içsel gücün şuurunda

---

⁵⁷ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 50.

⁵⁸ Frank Griffel, "Al-Ghazali," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Winter 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/al-ghazali/>.

⁵⁹ Griffel, "Al-Ghazali."

⁶⁰ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 50.

olduklarımızda bir hareket meydana getirir veya hayâlimizde yeni bir düşüncenin oluşmasına neden olur. İradenin bu etkisini şuurumuz vasıtasıyla biliriz. Böylece güç veya enerji fikrini elde ederiz ve bizim ve diğer akıl sahibi varlıkların güce sahip oldukları hakkında emin oluruz. O halde bu düşünce bir refleksiyon (İng. *reflection*) düşüncesidir; çünkü o bedenimizin organları ve ruhumuzun latifelerindeki kuvveleri zihnimizin işleyişi ve irade tarafından gerçekleştirilen emirler üzerinde yansıtmanın yoluyla gerçekleşir.⁶¹

Hume'a göre insanların geneli doğanın daha yaygın ve aşina olduğumuz ağır cisimlerin kökenleri, bitkilerin gelişimi, hayvanların üremesi veya bedenin besin ile gelişimi gibi işlemlerini açıklamak için herhangi bir zorluk olduğunu düşünmezler. Aksine, tüm bu durumlarda, nedenin neticeye bağlanmasını sağlayan ve işlevinde asla yanılmaz olan mutlak kuvvet veya enerjiyi algıladıklarını varsayarlar. Onlar, uzun bir alışkanlık neticesinde, öyle bir düşünce sapmasındadırlar ki, nedenin görülmesi ile birlikte, hemen kendilerinden emin bir şekilde takipçisini de beklerler ve ondan başka bir olayın çıkabileceğine çok zor ikna olurlar. Onların uygun bir neden tayin etmesi ve etkinin hangi tarzda üretildiği açıklaması konusundaki güçlükleri depremler, vebalar ve bu çeşit mucizevî, olağanüstü hallerin keşfi ile ortaya çıkar. İnsanların, kendilerini şaşırtan ve doğanın genel güçleri ile açıklanamayan olayın direkt nedeni olarak bazı görünmez akli prensiplere başvurması sık rastlanan bir durumdur. Fakat biraz daha dikkatle inceleyen filozoflar, en aşina olduğumuz olaylarda bile, nedenin enerjisinin en olağanüstü olaylardaki kadar anlaşılmasız olduğunu ve aralarında bir ilişki gibi bir şeyi

---

⁶¹ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 51.

kavramaksızın, bizim sadece nesnelere sıkça bir araya gelmesinden öğrendiğimizi hemen algılarlar.⁶²

Hume, okazyonilistlere de eleştiride bulunur. Onlar, avamın mucizevî ve doğüstü görünen olaylar dışında asla başvurmadığı prensibe, tüm durumlarda aynı şekilde müracaat etmelerinin zorunlu olduğunu düşünürler. Onlar zihni ve akli, yalnızca her şeyin nihai nedeni olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda doğada görünen her şeyin direkt ve tek nedeni olarak kabul ederler. Genellikle neden olarak isimlendirilen nesnelere gerçekte vesile dışında bir şey olmadıklarını ve tüm etkilerin gerçek ve asıl prensibinin doğadaki herhangi bir güç veya kuvvet olmadığını, ancak böyle tekil nesnelere birbirleri ile sürekli olarak birlikte olmasını dileyen Yüce Varlığın iradesi olduğunu varsayarlar. Bilardo toplarından birinin diğerini tabiatın yaratıcısından çıkan bir kuvvetle hareket ettiğini iddia edecekleri yerde, onlar, ikinci topun hareket etmesinin nedeninin, evrenin yönetiminde kendi kendine koymuş olduğu genel kanunların sonucunda ortaya çıkan, belirli bir irade ile birinci topa yapılan etkinin işleyişi ile belirlenmiş olan Tanrı'nın kendisi olduğunu söylerler. Fakat araştırmalarında daha da derinleşen filozoflar, cisimlerin karşılıklı etkileşiminin bağlı olduğu gücü bilmek konusunda, zihnin beden üzerindeki işleyişinin veya bedenin zihnin üzerindeki işleyişinin bağlı olduğu gücü bilmekte daha az cahil olmadığımızı, duyular yoluyla veya bilinçle nihai prensibi verirken bir durumda diğerinden yetkin bulunmadığımızı görürler. Onlar, Tanrı'nın ruh ile bedenin birleşimindeki doğrudan nedeni olduğunu, zihinde duyuların üretilmesine yol açan dış objeler olmadığını; ancak organlarımızda oluşan hareketin sonucunda bir duyum oluşturan, bizim her şeye gücü yeten Tanrı'mızın belirli

---

⁶² Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 54.

bir iradesi olduğunu iddia ederler. Benzer bir şekilde, o duyu organlarımızda yerel hareketler meydana getiren iradenin içerisindeki bir enerji değildir. O kendi başına bir gücü olmayan bizim irademizin gerçekleşmesine yardım eden ve yanlış bir şekilde kendi güç ve kuvvetimize atfettiğimiz hareketin gerçekleşmesini sağlayan Tanrı'nın ta kendisidir. Filozoflar bu sonuçla da yetinmezler. Onlar bazen aynı çıkarımı onun içsel işleyişi içerisinde zihin için de yaparlar. İradi olarak düşüncemizi bir nesneye yönlendirdiğimiz zaman ve hayâlimizde bir resim oluşturduğumuzda, düşünceyi oluşturan irade değildir; o zihne bulduran ve tasvir edip bize sunan evrensel Yararıdır.⁶³

Hume'a göre bu teori iki yönden sorunludur. İlk olarak, evrensel enerji ve Yüce Varlığın işleyişi hakkındaki bu teori, insan zihninin zayıflıkları ve tüm işleyişinde sınırlandırılmış olduğu dar limitleri hakkında yeterince bilgi verilen, bir insanı hiçbir zaman ikna edemeyecek kadar cüretkârdır. Onunla bağlantılı kanıtlama zinciri çok mantıklı olmasına rağmen, tüm latifelerimizin ötesinde bir yere yol açarak mutlak bir emniyet hissetmeden, çok olağanüstü ve genel yaşam ve deneyimden bu kadar uzak sonuçlara vardığından, güçlü bir şüphe uyandırmalıdır.⁶⁴

İkinci olarak bu teorinin kurulu olduğu kanıtlamaların içerisinde herhangi bir kuvveti algılayamayız. Cisimlerin birbiri ile nasıl etkileşim içerisinde olduğu hal hakkında cahil olduğumuz doğrudur. Onların kuvveti veya enerjisi tamamen kavrayışımızın ötesindedir. Fakat bununla birlikte, zihin hatta Yüce Aklın kendi

---

⁶³ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 55.

⁶⁴ Deborah Hansen Soles, "Hume, Language and God," *Philosophical Topics* 12, sayı. 3 (December 1, 1981): 109–19.

üzerinde veya cisim üzerinde etkileşim kurmasını sağlayan durum veya kuvvetten eşit ölçüde cahiliz.⁶⁵

Sonuç olarak Hume'un düşüncesine göre, felsefede olduğu kadar alelade iletişimlerin hepsinin içerisinde yer alan, kuvvet, güç, enerji vb. kelimelerin sık kullanımı için, herhangi bir anda, neden ve etkiyi bağlayan prensip hakkında veya bir şeyin diğerinin üretilmesinin sorumlusu olarak gösterebileceğimiz bir delil yoktur. Bu kelimeler, yaygın bir şekilde kullanıldığı haliyle, kendilerine bağlanan çok müphem anlamlara sahipler ve onlara ait düşünceler çok belirsiz ve karışıktır. Hiçbir hayvan gayret veya çaba hissi olmadan dış objeleri hareket ettiremez ve bütün hayvanlar hareket halindeki bir dış objelerin vurma veya darp etmeden kaynaklanan bir hisse veya duyguya sahiptir. Tamamen hayvansal olan ve kendisinden *a priori* olarak hiçbir çıkarım yapamayacağımız bu hisleri, cansız nesnelere taşır ve ne zaman nakledilir veya harekete geçerse onlarda böyle duyguların olduğunu farz ederiz. Kendilerine herhangi bir iletilmiş hareket düşüncesini bağlamaksızın ortaya çıkan enerjiye gelince, biz sadece olayların sürekli olarak tecrübe edilmiş birlikteliğini düşünürüz ve düşünceler arasında alışılmış bir bağ hissedişimizde bu fikri nesnelere taşırız; zira dış cisimlere vesile oldukları her iç duyumu tatbik etmekten alışılmış bir şey yoktur.⁶⁶

---

⁶⁵ David Hume and Tom L. Beauchamp, *An Enquiry Concerning Human Understanding: A Critical Edition* (Clarendon Press, 2000), 156.

⁶⁶ Hume, *Enquiries Concerning the Human Understanding*, 60.

4. GAZALİ’NİN NEDENSELLİK ANLAYIŞININ HUME’UN NEDENSELLİK ANLAYIŞI İLE KARŞILAŞTIRMASI

Gazali, tezlerde, makalelerde sıklıkla Hume ile karşılaştırılmakta olduğundan Hume’den bahsederken Gazali’nin nedensellik anlayışından bahsedemeden geçemedik. Bahsi geçen bu çalışmalarda genellikle bu filozofların nedensellik anlayışlarında benzerlikler öne çıkarılmakta ve farklılıklar ihmal edilmektedir. Fakat burada bizim amacımız yapılan çalışmaların aksine Gazali’nin ve Hume’un nedensellik anlayışları arasındaki benzerlikler kadar farklılıklar olduğunu ortaya koymaktır.

Gazali⁶⁷ (1056-111) Hume’dan yaklaşık yedi asır önce, “nedensellik” problemini ele almış ve sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin zorunluluğu fikrini eleştirmiştir. Gazali sebep ile sonuç arasında zorunlu olarak düşündüğümüz ilişkinin alışkanlıklarımızdan ibaret olduğunu düşünmüştür. Gazali, Hume’dan farklı bir biçimde nedensellik ilkesini büsbütün reddetmemiştir. Zira ona göre her sonradan meydana gelen bir olayın bir nedeni olup, bu durum aklın zorunlu bir ilkesi olarak bilinir. O İbn-i Sina, Farabi gibi Aristotelesçi gelenekten gelen filozoflarca zorunlu olarak görülen ilişkilerin zorunlu olmadığını; bu tür düşüncenin onların bir arada bulunuşlarından vehmedildiğini savunur.⁶⁸

Gazali *Filozofların Tutarsızlığı* adlı eserinde, alışkanlık eseri olarak gördüğü sebep ile müsebbeb arasındaki ilişkinin zorunlu olmadığını kanıtlamaya çalışır. Gazali’ye göre sebep ve müsebbeb arasındaki ilişki zorunlu olmamasının nedeni birinin

---

⁶⁷ Griffel, “Al-Ghazali.”

⁶⁸ Lenn Evan Goodman, “Did Al-Ghazâlî Deny Causality?,” *Studia Islamica*, sayı. 47 (January 1, 1978): 83–120, doi:10.2307/1595550.

var olması diğzerinin var olmasını gerektirmemesidir. Benzer bir şekilde, birinin yok olması diğzerinin yok olmasını da gerektirmez. Örneğın susuzluk ve su içmek, ateş ve yakmak arasındaki ilişkiler zorunlu olmayıp birlikte var olurlar. Gazali'ye göre bunların birlikte var oluşu onların Allah'ın bu şekilde dilemesinden kaynaklanmaktadır. Gazali'ye göre yemeden tokluğın yaratılması, boyun kesilmeden ölümün yaratılması da mümkündür.⁶⁹

Gazali'nin meşhur örneğı ise ateş pamuk örneğidir. Gazali'ye göre ateş ile pamuğın birlikte bulunmasından dolayı ateşın pamuğın yanmasının nedeni olduğunu düşünürüz; ancak ona göre pamuğın yanmaması da mümkündür. Hatta ateş olmaksızın dahi pamuğın yanması mümkündür. Yanma ile ateş arasındaki ilişki birlikte gözlemlenmiş olmasının dışında bir şey değildir. Bunların birlikte bulunması birinin diğzerinin nedeni olduğu anlamına gelmez.⁷⁰

Gazali'ye göre pamuğın ateşı yakmaması, pamukta meydana gelen arazi bir neden yüzünden veyahut ortamda meydan gelen bir değışiklikten kaynaklanabileceğı gibi, hiçbir zahiri neden olmaksızın da meydana gelebilir. Ancak şu husus gözden kaçırılmamalıdır: Gazali'ye göre pamuğın yanması bir neden olmaksızın gerçekleşmez. Çünkü Allah'ın kudreti olmaksızın pamuğın yanması mümkün değildir.⁷¹

Aslında Gazali her şeyin bir nedeni olması gerektiğini savunur. Ona göre varlığın meydana gelmeden önce var olması, ya mümkün veya imkânsızdır. Bunun imkânsız olması geçersizdir. Çünkü imkânsız olan bir şey hiçbir şekilde var olamaz.

---

⁶⁹ Goodman, "Did Al-Ghazâlî Deny Causality?"

⁷⁰ Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 160.

⁷¹ Edward Omar Moad, "Al-Ghazali on Power, Causation, and 'Acquisition,'" *Philosophy East and West* 57, sayı. 1 (January 1, 2007): 1–13.

Ancak o henüz mevcut değildir; çünkü var olması kendinden kaynaklanmış olsaydı, mümkün değil zorunlu olurdu. Ancak var olmak için varlığını yokluğuna tercih eden bir zat olması gerekir. Bu anlamda düşünüldüğünde Gazali'ye göre her sonradan meydana gelen şeyin bir nedeni vardır.⁷²

Gazali'ye göre pamuğuna ateşi yakmaması vasıtasız olabildiği gibi vasıtayla da olabilir. Gözlem sırasında ateşin pamuğa değmesiyle yanmanın meydana gelmesi, yanmanın nedeninin ateş olduğu anlamına gelmez. Gözlem o anda yanmanın meydana geldiğini gösterir; ancak yanmanın nedeninin ateş olduğu anlamına gelmez. Babanın çocuğun faili olmadığı gibi, ateş de pamuğun yanmasının faili değildir.⁷³

Gazali neden sanılan şeyi gerçek illet olarak kabul etmenin nedenini şu şekilde açıklar: Anadan doğma bir körün gözünde bir sorundan dolayı göremese ve gece ile gündüz arasındaki farktan haberi olmazsa, gözündeki sorun giderildiğinde, renklerin var olmasının nedeninin gözünün açılması olduğunu zannedebilir. Ancak güneşin gitmesi ile birlikte ışığında gitmesini gördüğü zaman, ışığın nedeninin gözden kaynaklanmadığını, güneşten kaynaklandığını anlar.⁷⁴

Gazali bu örnekle neden olarak gördüklerimizde yanılabilenimizi, dolayısıyla neden olarak gördüğümüz birçok şeyin aslında neden olmayıp birlikte bulunmaktan ibaret olabileceğini göstermek istemiştir. Gerçek neden ise ona göre her şeyin var edicisi olarak gördüğü Allah'tır. Eğer o isterse bir nedene bağlı olarak varlıkları meydana getirir, isterse de hiç nedensiz olarak onları meydana getirir. Onun gücü ve

---

⁷² Stephen Riker, "Al-Ghazali on Necessary Causality in 'The Incoherence of the Philosophers,'" *The Monist* 79, sayı. 3 (July 1, 1996): 315–24.

⁷³ Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı*, 160.

⁷⁴ Goodman, "Did Al-Ghazâlî Deny Causality?"

kudreti nedenlere bağlı olmayıp, aksine nedenler onun gücü ve kudreti ile yaratılmaktadır. Bundan dolaydır ki, hiçbir neden kendi başına bizzat bir kudrete sahip değildir; onlar olayların meydana getirilmesinde birer vesiledirler. Gazali'nin görüşü bu bakımdan Malebranche 'ın vesilecilik (İng. *occasionalism*) görüşü ile benzerdir. Zira Malebranche da tıpkı Gazali gibi Tanrı'nın mutlak güce sahip olduğunu diğer varlıkların ise sadece birer vesile olarak ona bağlı olduğunu düşünür. Yani Allah dışındaki varlıkların gücü, kuvveti vs. olmayıp onlar sadece birer vesiledir.⁷⁵

Gazali'nin görüşünü Hume ile karşılaştığımızda benzerliklerin yanında önemli farklılıklar görmekteyiz. Gazali'ye göre iman akılla ilgilidir, bir insan aklen düşünerek Allah'ı bulabilir. Ancak Hume'a göre, iman akılla ilgili bir durum olmaktan çok inançla ilgilidir. Gazali bütün varlıkların bir nedeninin olması gerektiğinin akıl yoluyla bilinebileceğini, Hume ise her var olan şeyin bir nedeninin olması gerektiğine dair bir delilin olmadığını savunur. Bu bakımdan aslında nedensellik konusunda her ikisi temel bir ayrım içerisindedir. Keza, mucizelerin varlığı konusunda farklı görüşleri sunarlar. Gazali'ye göre mucizeler gerçekleşmiştir, bunların gerçekleşmesi için Allah tarafından bir engel yoktur. Hume'a göre ise mucizeler hakkında anlatılanlar bize diğer deneyimlerimiz gibi duyularımız aracılığıyla ulaşmıştır. Doğa kanunları sürekli bir düzenlilik gösterirken, mucizeler ise, bu düzenliliğin dışındadır. Hume'a göre her ne kadar doğa kanunların bir kesinliği olmasa da onlara inanmamız için bir neden yoktur; çünkü deneyimle elde edilmiş doğa kanunları ve mucizeler arasında tercih yapılması gerektiğinde, doğa kanunlarını seçmek gereklidir. Bu açılardan düşünüldüğünde Hume ve Gazali arasında nedensellik konusunda önemli ayrımların olduğunu görmekteyiz. Bu

---

⁷⁵ Riker, "Al-Ghazali on Necessary Causality in 'The Incoherence of the Philosophers.'"

ayrımları dikkate almayan birçok kişi Gazali ve Hume'un görüşlerinin benzer olduğunu hatta Hume'un görüşlerini Gazali'den etkilenerek yazdığını savunabilmektedir.⁷⁶

Ancak ateş, güneş gibi Tanrı'nın dışındaki nedenlere gelindiğinde her ikisi de benzer bir görüşü savunular. Çünkü bu nedenlerin mutlak olmayıp değişebileceği, hatta hiçbir neden olmadan da meydana gelebileceği konusunda hemfikirdirler. Bu tür şeyleri neden olarak görmemizin nedeninin ise neden ve etki arasındaki birliktelik olduğu görüşünü savunurlar.

Bu bölümdekileri özetlersek, Hume'un nedensellik eleştirilerinin üç kategoriden oluşmuş olduğunu anlıyoruz. Bunlardan en sarsıcısı, nedenselliğin Leibniz' in iddia ettiği gibi aklın temel ilkelerinden biri olmadığı ve nedensellik ilkesi olmaksızın düşünmenin mümkün olduğu yönündedir. Ancak nedensellik, aklın temel ilkesi olarak gösterilse dahi nedensellikle ilgili problemler ortadan kalkmaz. Newton'un fiziğin yasalarına dair olan ilkelerinin tümevarım yoluyla çıkarılmış olduğunu anlıyoruz. Ancak çoğu mantıkçının kabul ettiği gibi tümevarım yoluyla kesin sonuçlara ulaşılması mümkün değildir. Alışkanlıklar yoluyla elde ettiğimiz kuralların kesinliğini savunamayız. Hume'un özellikle eserlerinde önemle vurgu yapmış olduğu nokta tümevarımın eksikliğidir. Nedenselliği diğer kullanmış olduğumuz kavramlarla temellendirmek isteyenler ise Hume'un eleştirisinin diğer üçüncü hedefidir. Hume'a göre kuvvet, güç, enerji gibi net bir karşılığı olmayan sadece kavramlar yoluyla nedenselliği açıklama çabaları boşunadır.

---

⁷⁶ Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı*, 160.

Sonuç olarak yaygın kanının aksine aslında Gazali ve Hume'un nedensellik konusundaki düşüncelerindeki farklılıklar benzerliklerden çok daha fazladır. Ancak her ikisinin de doğa kanunlarının zorunlu olmadığı, bunların birlikte var olmalarından kaynaklan bir yanılsama ile zorunluymuş gibi kabul edildiği konusunda hemfikir olduğunu belirtebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞI

Kant, metafiziği bir bilim olarak kurmayı amaçlamış böylelikle onu “aklın sınırları”nın içerisinde konumlandırmaya çalışmıştır. Metafiziğin bilim olarak oluşmasıyla birlikte o her türlü safsatadan da arınmış olacaktır. O’*Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*’nin⁷⁷ önsözüne metafiziğin bir bilim olarak nasıl olanaklı olacağı sorusu ile başlar⁷⁸:

Meine Absicht ist, alle diejenigen, so es wert finden, Sich mit Metaphysik zu beschäftigen, zu überzeugen: daß es unumgänglich notwendig sei, ihre Arbeit vor der Hand auszusetzen, alles bisher Geschehene als ungeschehen anzusehen, und vor allen Dingen zuerst die Frage aufzuwerfen: «ob auch so etwas, als Metaphysik, überall nur möglich sei.»

Amacım Metafiziği uğraşmaya değer bulan herkesi bir süre için çalışmasına ara vermenin, şimdiye dek olmuş her şeyi sanki olmamış gibi görmenin ve her şeyden önce şu soruyu sormanın kaçınılmaz olarak zorunlu olduğuna inandırmaktır: “Acaba Metafizik gibi bir şey ne olursa olsun olanaklı mıdır?”

Prolegomena’nın önsözünde Kant, David Hume tarafından yapılmış olan hamlenin bilimin kaderinin belirlenmesinde en önemli olay olduğunu belirtmiştir. Kant, Hume’u Thomas Reid, James Oswald, James Beattie gibi düşünülere karşı savunur ve Hume’un kendini dogmatik uykusundan uyandırdığını kabul eder. Kant, Hume’un nedensellik eleştirisinden sonra araştırmasını nedensellik ve bilim ekseninde yürütmüştür.⁷⁹

---

⁷⁷ Bundan sonra bu esere *Prolegomena* olarak gönderimde bulunulacaktır.

⁷⁸ Immanuel Kant and James W. Ellington, *Prolegomena to Any Future Metaphysics (Second Edition): And the Letter to Marcus Herz, February 1772* (Hackett Publishing, 2001), 1.

Kant'ın nedensellik anlayışına geçmeden önce Kant'ın genel olarak *Kritik Der Reinen Vernunft*⁸⁰ 'taki nesne anlayışından ve önemli terimlerden bahsedilmesi faydalı olur. Kant'a kadar olan filozoflardaki görüşleri genel olarak incelediğimizde genellikle, nesnenin orada sanki hâlihazırda varmış gibi kabul edildiğini görürüz. Hakkında konuşmaya başladığım nesneyi yargı fiilleri yoluyla kendime sunmuş olurum. Bu nesnelere kendilerini düşündürmeyi bize dayatmadıkları halde nasıl oluyor da onları bireyselleştirerek kendimize sunuyoruz? Eğer nesnelere kendi başlarına bir özne olmaksızın var olamıyorsa, bu nesnelere var olmasının gerekli koşulunu belirleyen bizdeki ilke nedir? Kant'ın *Kritik* 'te açıklamak istediği düşünce sistemi bu sorununun yanıtını aramak sonucunda gelişmiştir. *Kritik* "sınır" anlamına gelir; bu projeyle Kant, saf aklın sınırlarını belirlemeye çalışmış; bu felsefesinin adına da transandantal düşünce adını vermiştir. Böylelikle Kant, nesnelere sonsuz çeşitlilik içerisinde oldukları gibi kavranmasının *a priori* ilkelerini vermeye çalışmıştır. Bu ilkeler sayesinde metafiziğin bir bilim haline gelmesi amaçlanıyordu.⁸¹

Kant nesnenin karşılığı olarak *objekt* ve *gegenstand* terimlerini kullanmaktadır. *objekt* genel anlamda nesneye işaret ederken *gegenstand* ise onun deneyimde karşılığını belirtmek için kullanılmıştır. Yani *gegenstand* nesnenin görüdeki karşılığına işaret etmektedir. Kant *Kritik* 'te bu terimlerle bağıntı kurarak nihai hedefini şu şekilde ifade eder:

---

⁷⁹ Immanuel Kant, Gary C Hatfield, and Immanuel Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Come Forward as Science with Selections from the Critique of Pure Reason* (Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2004), 8–9, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511808517>.

⁸⁰ Bundan sonra bu esere *Kritik* adıyla gönderimde bulunulacaktır.

⁸¹ Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik* (İstanbul: Alfa, 2012), 27.

Auch kann diese Wissenschaft nicht von großer abschreckender Weitläufigkeit sein, weil sie es nicht mit Objekten der Vernunft, deren Mannigfaltigkeit unendlich ist, sondern es bloß mit sich selbst, mit Aufgaben, die ganz aus ihrem Schoße entspringen, und ihr nicht durch die Natur der Dinge, die von ihr unterschieden sind, sondern durch ihre eigene vorgelegt sind, zu tun hat; da es denn, wenn sie zuvor ihr eigen Vermögen in Ansehung der Gegenstände, die ihr in der Erfahrung vorkommen mögen, vollständig hat kennen lernen, leicht werden muß, den Umfang und die Grenzen ihres über alle Erfahrungsgrenzen versuchten Gebrauchs vollständig und sicher zu bestimmen. (B23)

Bu bilim (akıl eleştirisi) korkunç derecede ayrıntıya gömülmeyecektir, çünkü tüketilmez derecede bir çeşitliliğe sahip akıl nesnelereyle (Objekt) ilgisi yoktur; yalnızca kendisiyle ve tamamen kendisinden kaynaklanan; kendisine kendisinden farklı olan şeylerin doğası tarafından değil, kendi doğası tarafından dayatılan sorunlarla ilgilidir. Akıl ancak kendisine deneyimde sunulan görüsel karşılıklara (Gegenstand) dair idrak kabiliyetini tamamıyla tanıdığı anda, kendisi, bütün deneyimin sınırlarının ötesine geçmeye çalışan kullanım alanını ve sınırlarını tam ve kesin bir biçimde belirleyebilecektir. (B23)⁸²

Kant'ın nesne anlayışını kavrayabilmek “yargı” ile olan bağıntısını anlamaya bağlıdır. Kant'a göre yargılar analitik ve sentetik olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Analitik yargılarda özne içerisinde yüklem içerilmektedir. Örneğin “bütün cisimler yer kaplar” önermesi analitiktir; çünkü cisim kavramı içerisinde yer kaplama içerilmektedir. Bu bakımdan analitik yargılar bilgimizi genişletirler. Sentetik yargılarda ise, öznenin içerisinde yüklem içerilmez. “Örneğin $2+8=10$ yargısı analitik değildir. Çünkü 2 ve 8'in toplamı içerisinde 10 mevcut değildir. Kant'a göre sentetik yargılar ikiye ayrılır: Sentetik *a priori* ve sentetik *a posteriori* yargılar. Sentetik *a priori* yargılar sentetik olması bakımından sırf akıl ile anlaşılabilir. Bu yargıların anlaşılabilmesi için deneye ihtiyaç vardır. Ancak deneyi öncelikle *a priori* deneyden sonra elde edilirse *a*

---

⁸² Kritik Der Reinen Vernunft 'un ikinci baskısı B ile gösterilmiştir.

posteriori olarak isimlendirilir. Yani sentetik *a priori* yargılar, deneyden önce değil deneyi mümkün kılan olarak vardır.⁸³

Kant'a göre yargı yetisi düşünme yetisi ile bir ve aynı yetidir. Yargı ile nesne arasındaki bağıntı Kant'ın nesne anlayışının merkezinde yer alır. *Kritik*'te anlatıldığı üzere yargı yetisinin fonksiyonu bir temsilin veya bir tasavvurun başka bir tasavvur ile olan bağıntısını kurmaktır. Yargı yetisi bunu yaparken temsillere birlik verip terkip ve idrak edilmesini sağlar. Kavramların var olması için de yargı yetisine ihtiyaç vardır. Yargı yetisi bir yandan temsillerle tasavvurlar arasında birlik kurulmasını sağlarken bir yandan da bu tasavvurların oluşması için gereklidir. Bundan dolayı kavramların var olması için gerekli zemin, yargıdır.⁸⁴

Kant, deneyime bağlı *a posteriori* nesnenin var olabilmesi için hissetme yetisi (Alm. *Sensibilität*), muhayyile (Alm. *Einbildungskraft*) ve transandantal fiil (Alm. *Apperzeption*) ile tesis ve terkip edilir. Hissetme yetisi, temsillerin bir araya toplanmasını temin eden bir araya getirme (Alm. *Synopsis*) fonksiyonuna sahiptir. Muhayyile ise hissetme yetisi yoluyla elde edilmiş olanları terkip etme işlevine sahiptir. Algılayanın kendini idrakini temin eden transandantal fiil ise, hem hissetme yetisi hem de muhayyile vasıtasıyla elde edilenlere birlik verilmesini sağlar; aynı zamanda transandantal fiil yardımıyla elde edilmiş olanların “saf ben” e (*Der Reinen Apperzeption*) ait olmasını temin eder. Bundan dolayı *Apperzeption* olmadan muhayyilenin ve hissetme yetisinin faaliyeti mümkün değildir. Dışsal hisse ait

---

⁸³ Willem R. de Jong, “The Analytic-Synthetic Distinction and the Classical Model of Science: Kant, Bolzano and Frege,” *Synthese* 174, sayı. 2 (May 1, 2010): 237–61.

⁸⁴ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 30–33.

temsillerin içsel histe bıraktığı ve tek bir an itibariyle parçalanamaz bir bütünden ibaret bulunan izlerin zaman formu vasıtasıyla tefrik edilmeleriyle çokluk ortaya çıkar.⁸⁵

Hissetme yetisiyle elde edilenler uzay ve zamanda ortaya çıkarlar. Uzay ve zaman deneyimle elde edilen değil; deneyim öncesindedir, yani *a prioridir*. Muhayyile uzay ve zamanda ortaya çıkanları kendi malzemesi haline getirir. Muhayyile vasıtasıyla bizzat görüde (İng. *intuition*) olmayan nesne görüde mevcut hale gelir. Muhayyile bu fiiliyle içsel histe mevcut olanları yeniden üreterek (Alm. *Reproduktion*, İng. *reproduction*) yapar. Muhayyile bu canlandırma fiilini müdrikenin (Alm. *Verstand*) saf kavramlarının tezahürlere uygulanması yoluyla gerçekleştirir. Bu bakımdan muhayyilenin terkip fiilinin olması için müdrikeye ihtiyaç vardır. Müdrike transandantal yargıları ile canlandırma fiilinin gerçekleşmesine yardımcı olur. Bu transandantal yargılar deneyim öncesi olması itibariyle *a prioridir*. Bu transandantal yargılar *a posteriori* olarak kurulan tüm nesnelere uygulanmak durumundadır. Muhayyile terkip fiilini müdrikede bulunan kategorilere bağlı olarak gerçekleştirir.⁸⁶

Muhayyile müdrike vasıtasıyla oluşturmuş olduğu saf kalıpları (Alm. *Schema*) kullanarak *a posteriori* nesneye ait resimler (Alm. *Bild*) üretir. Saf kalıpların hiç birisi resim değildir; ancak bu resimlerin üretilmelerine yarayan araçlardır. Bu saf kalıplar esasen müdrikenin saf kavramlarının tezahürlere nasıl uygulanacağını belirleyen kurallardır.⁸⁷

---

⁸⁵ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 34–35.

⁸⁶ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 36–40.

⁸⁷ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 54.

Saf kalıplar yardımıyla muhayyile, *a posteriori* nesneyi *apzeption* ile birlikte bir bütün halinde tutar. Yani nesne terkip ve idrak edilmiş olandır. Hazır mevcut olarak orada duran bir vafa sahip değildir. Örneğin bir kitap algısı hissetme yetisi vasıtasıyla elde edilmiş çoklunun muhayyile ile bir arada tutulması ile benim nesnem haline gelebilir.⁸⁸

Kant'ın yargı yetisi insandaki tüm bu bahsedilen yetileri kuşatıcı olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bundan dolayı onu ayrıntılı bir biçimde ele almaya çalışıyoruz.

1. KANT'IN TRANSANDANTAL FELSEFESİ VE NEDENSELLİK

1.1. Kant'a Göre Yargılar

Kant yargıları görü ile olan ilişkisi bakımında ikiye ayırır. Kant, analitik yargıların sadece çelişmezlik ilkesine dayandığını oysa sentetik yargıların çelişmezlik ilkesi dışında ilkeleri de barındırması gerektiğini savunur. Bu önermelerin, olanağına gelince, matematiksel önermelerin zaten var olmuş olması, bunların olanağının sorgulanmasını gereksiz kılar. Öyleyse sentetik *a priori* yargılarla ilgili sorgulanabilir olan, bu önermelerin *nasıl* mümkün olduğudur.⁸⁹ Kant bu soruyu öylesine önemser ve değer verir ki, bu soruyu yanıtlamadıktan sonra metafizik hakkında yapılmış tüm düşünceleri temelsiz görür.⁹⁰

---

⁸⁸ Paul Guyer, "Kant on Apperception and 'A Priori' Synthesis," *American Philosophical Quarterly* 17, sayı. 3 (July 1, 1980): 205–12.

⁸⁹ Immanuel Kant, Ioanna Kuçuradi, ve Yusuf Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002), 24–25.

⁹⁰ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 27.

Bütün metafizikçilere, "sentetik *a priori* bilgiler nasıl olanaklıdır" sorusunu yeterince yanıtlayınca kadar, resmen ve yasal olarak işten el çektirilmiştir. Çünkü eğer saf akıl adına bize bildirecekleri bir şey varsa, göstermek zorunda oldukları güvenilirlik belgesi, bu sorunun yanıtlanmasından başka bir şey değildir; olmayınca, şimdiye kadar bunca sık aldatılan akıllı insanların onları —bildirdikleri şeyi fazla araştırmadan— reddetmelerinden başka bir şey bekleyemezler.

Metafiziğin olanağını araştıran bu bilimi Kant, transandantal felsefe olarak isimlendirir ve kendisinden önce bu felsefenin hiçbir biçimde olmamış olduğunu iddia eder. Kant'a göre metafiziğin nasıl olanaklı olduğunun araştırılması sırasıyla şu soruların sorulmasına bağlıdır:

Saf matematik bilimi nasıl olanaklıdır?

Saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır?

Genel olarak metafizik nasıl olanaklıdır?

Bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?⁹¹

İlk olarak, matematik biliminin nasıl olanaklı olduğuna cevap vermeye çalışan Kant, matematik biliminin temelini felsefe bilimine nazaran saf görüş ile temellendirilmiş olması gerektiğini savunur. Tüm matematiksel yargılar bu saf görüşlere dayanmak zorundadır. *Kritik* 'te belirtildiği üzere bu saf görüşler zaman ve uzaydır.⁹² Bu görüşler hiçbir zaman tek başına duyumsanmamasına rağmen tüm görüşlerin temelinde

---

⁹¹ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 29.

⁹² H. Sidgwick and Robert Adamson, "Kant's View of Mathematical Premisses and Reasonings," *Mind* 8, sayı. 31 (July 1, 1883): 421–25.

vardırlar. Geometri ile ilgili yargılarımızın birbirleriyle uyumlu bir biçimde anlaşılabilmesi uzayın kendi haliyle var olmayıp, bir özne ile birlikte var olup deneyimle oluşan görümlerin zemininde yer alması ile anlaşılabilir.⁹³

Kant, uzay ve zamanı kendinde şeye ait olmadığını savunup özne ile birlikte var olduğunu savunmasıyla birlikte onu idealizm ile suçlayanlar da var olmuştur. Ancak O, kendisi dışında kendinde olduğu haliyle cisimlerin var olduğunu düşünür. Bundan dolayı kendisini idealistlerden farklı görür. Tezahürleri şeylerin kendileriymiş gibi ele alanları ise hayâl kuran, rüya gören idealizm olarak isimlendirir. Kendisine eğer bir idealist vasfı verilecekse, bunun transandantal, eleştirel idealizm olarak isimlendirilmesi gerektiğini söyler.⁹⁴

Kant, yukarıda bahsi geçen ikinci soruya yani doğa biliminin nasıl olanaklı olduğu hakkındaki soruya geldiğinde doğa incelemesinin kendinde olan şeylerle ilgili değil, tezahürler arası ilişkiler ile ilgili olarak kurulmuş olduğunu belirtir. Bununla birlikte deneyimle ilgili yargıları *deney yargıları* olarak isimlendirmez.⁹⁵ Kant'ın deney yargıları olarak isimlendirmiş olduğu yargılar nesnel yargılardır. Nesnel olmayan yargıları, özneye ait olan yargıları ise deney yargıları olarak değil *algı yargıları* olarak isimlendirir.⁹⁶

---

⁹³ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 35–44.

⁹⁴ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 44.

⁹⁵ Christel Fricke, "Explaining the Inexplicable. The Hypotheses of the Faculty of Reflective Judgement in Kant's Third Critique," *Noûs* 24, sayı. 1 (March 1, 1990): 45–62, doi:10.2307/2215612.

⁹⁶ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 48.

Kant'a göre bütün algı yargıları ilk önce sadece *algı yargılarıdır*. Bundan dolayı bizim için geçerlidir. Daha sonra onları bir ilgi içerisine, bir nesne içerisine sokmamızla birlikte, bizim için geçerli olduğu biçimde nesne için de geçerli olduğunu düşünmemizle birlikte algı yargıları deney yargıları haline gelir. Algı yargılarını nesnel kılmamız Kant'a göre yargılarımızı belirli kategorilerinin içerisine sokmamızla mümkün olur. Hatta matematiksel yargılar bile, büyüklük kategorisi gibi yargıların altına sokulması ile var olurlar.⁹⁷

Kanta göre bu kategoriler nitelik kategorisi, nicelik kategorisi, bağıntı kategorisi ve kiplik kategorisidir. Kant bağıntı kategorisi ile ilişkili olarak belirlenen deneyin analogilerine özellikle dikkat çeker; özellikle burada yapılan kanıtlamaların önemini vurgular. Çünkü deney yargılarını öznel yargılardan çıkarıp onları nesnel kılan kanıtlamaları burada yaptığını iddia eder.⁹⁸

Nesnenin algılanabilmesi aklın kategorileri yardımıyla mümkün olmaktadır. *A posteriori* nesnenin görüsel karşılığıyla birlikte, terkip edilen çoklunun belli unsurları, zorunlu olarak birbirine ait olacak şekilde idrakini bağıntı kategorisi temin eder. Bir yerde ateş yaktığımızda etrafındaki sıcaklığın artacağına dair olan bilğimiz nedensellik kategorisi sayesinde. Nedensellik, müdrikenin dört ana kategorisinden (nitelik, nicelik, bağıntı, kiplik) biri olan bağıntı kategorisindedir.⁹⁹

---

⁹⁷ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 49–52.

⁹⁸ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 61.

⁹⁹ *Kant on Causality, Freedom, and Objectivity*, NED - New edition (University of Minnesota Press, 1984), 20–41, <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.cttttsnb>.

Kant'ın nedensellik hakkındaki görüşleri haklı olarak çok ünlüdür. Bu görüşler onun öncesindeki filozofların akılcı ve deneysel pozisyonlarının her ikisi ile de tezat içerisinde olmakla kalmaz; aynı zamanda onlar Kant'ın devrimsel *Kritik* felsefesini özel bir önsezi yoluyla örneklendirir.

Kritik içerisinde Kant, deneyin analogileri ile müdrikenin kategorilerinin zamanın çeşitli düzenlemelerinden nasıl meydana geldiğini açıklamaktadır. Analogi terimini geleneksel anlamdan farklı olarak Kant, bir yönüyle benzemekten ziyade bire bir örtüşme anlamında kullanmıştır. Kant, Deneyimin Analogileri ile nesnellğin oluşunun mantıksal bir sonucu olarak cevher, nedensellik ve karşılıklı etkileşimin bulunduğunu savunur. Zamanda süreklilikten cevher kategorisini, ardışıklıktan nedensellik kategorisini, aynı zamanda bulunmadan ise karşılıklı etkileşim kategorisini çıkarmıştır. ¹⁰⁰Birinci analogi de cevher (Alm. *Substanz*) kategorisi, ikinci analogide nedensellik (Alm. *Kausalität*) kategorisi, üçüncü analogide ise karşılıklı etkileşim (Alm. *Gemeinschaft*) kategorisi yer almaktadır.

Kant, her bir olayın bir kanuna göre işleyen bir nedene sahip olduğu nedensellik prensibinin saf deneysel bir iddia olarak tümevarım yöntemiyle kurulamayacağını iddia eder (*Critique of Judgment*, Introduction, Section IV)¹⁰¹; çünkü bu durumda gereklilik ve sıkı bir evrensellikten yoksun olacaktır. O basitçe yeter neden ilkesinin temelleri ile de doğrulanamaz, çünkü bu prensip temel ontolojik bir iddia olarak savunulursa, o kendisi dogmatik bir iddia olur. Bunun yerine bu prensibin deneyimlerin tüm olasılıklarının açıklaması için gerekli olduğunu savunur. Yani o, herhangi bir deneyime

---

¹⁰⁰ Howard Caygill, "Analogy," *A Kant Dictionary* (Oxford: Blackwell Publications, 1995), 66.

¹⁰¹ Immanuel Kant and Werner S. Pluhar, *Critique of Judgment* (Hackett Publishing, 1987).

sahip olduğumuzda, zorunlu olarak varsayılmalıdır. Bu tuhaf doğrulama “aşkınsal”¹⁰² olarak adlandırılır; çünkü o, daha geleneksel olan saf metafizik doğrulamalara zıt olarak deneyimin olanaklılığının şartları üzerine temellidir. Ve onu kullanarak, dünyanın pozitif felsefi açıklamasını inşa etmeyi amaçlar.¹⁰³

1.2. Kant’ın Nedensellik Anlayışında Müdrikenin Rolü

İkinci Analojinin prensibi şunu gösterir: “Her var olan şey kendisini bir kanuna göre takip ettiği şeyi varsayar”. Onu daha sade bir dille ifade edersek, tecrübenin İkinci Analojisinin iddiası, nedenselliğin ardaşıklığının (ne olduğu veya ne olacağını) deneyimlememizin imkânının bir şartı olduğudur. Yani, Kant, İkinci Analoji ‘de nedenselliğin nesnel deneyimin imkânının bir şartı olduğunu savunur.¹⁰⁴

Kant’ın *Kritik* Felsefesinin temeli bir bütün olarak, anlama ve idrak yetileri arasındaki ayrıma dayalıdır. Müdrike (Alm. *Verstand*) kendisi aracılığıyla nesnelere kavramlarla düşünebileceğimiz, kavramların temsiller olarak, en azından prensip gereği nesnelere manifold¹⁰⁵una atıfta bulunabileceği(kaç tane nesneye göndermede bulunduğu fark etmeksizin) aktif bir yetidir. Duyumlama (Alm. *Sensibilität*), buna zıt olarak, objelerin bize görü yoluyla verili olduğu, tekil ve belirli nesnelere gönderimde bulunduğu temsilleri için pasif bir yetidir. Kant, iyi bilindiği üzere, bu yetiler arasında katı bir fark olduğu görüşünü savunur, biri aktif iken diğeri pasiftir, kavramlar direkt

---

¹⁰² Aşkınsal terimi *transandantalın* karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aşkınsal olan aşkın olan gibi olmayıp tezahürler yolu ile kurulurlar. Deneyimi öncelerler, deneyile gelen bilginin imkânını sağlarlar.

¹⁰³ Eric Watkins, “Efficient Causation in Kant,” *Efficient Causation: A History*, 2014, 1.

¹⁰⁴ Watkins, “Efficient Causation in Kant,” 8.

¹⁰⁵ Manifold (çoklu), duyular aracılığıyla gelen sentezlenmemiş olmaya işaret eder ve onlar sentezlenmeksizin kavranılamazlar.

olarak olası birçok objeye göndermede bulunabilirken, önseziler (İng. *intuitions*) tekil nesnelere gönderimde bulunurlar. Aynı zamanda, o yalnız her iki çeşit temsil dünya hakkındaki yargılarımız içerisine dâhil olursa, bilgi ve imkânın mümkün olacağını savunuyor. Çünkü Kant, iki farklı şartın iki farklı hassanın temsilleri ile gerçekleştirildiği zaman, idrakin mümkün olacağını savunur. Onun ortaya koyduğu gibi, “duyumlama olmadan hiçbir nesne bize verili olamaz ve müdrike olmaksızın hiçbiri düşünülemez. Düşünceler içerik olmadan boşurlar, görü olmadan da kavramlar kördürler.”¹⁰⁶

Görünümlerin birbiri ardına geldiğini yani, bir zamanda kendisinden önceki durumda karşıtı var olan şeylerin hallerini algılarız. Bu yüzden, aslında zamandaki iki algıyı birleştiririz. Şimdi, bağıntı sırf duyum ve görüden oluşmuş değildir; ancak burada zamansal ilişkiye bağlı olarak içsel duyumu belirleyen muhayyilenin (Alm. *Einbildungskraft*) işleyişi vardır. Fakat muhayyile bu iki durumu iki şekilde bağlayabilir, öyle ki onlardan biri zamansal olarak önceliklidir.¹⁰⁷

Yani Kant’a göre tezahürlerin birbiri ardına gelişinden sonra birleşimi muhayyile iledir. Muhayyileden bağımsız olarak birbirini takip eden tezahürler arasında bağ kuramayız. Çünkü zaman kendinde anlaşılabilir değildir ve neyin öncelikli olacağını veya takip edeceğini sanki oradaymış gibi nesnenin içerisindeki o şeye gönderimde bulunarak belirlenemez. Bu yüzden, sadece muhayyilemizin bir durumu diğeri ile ilişkilendirmesinin şuurundayızdır; ancak nesnenin içerisindeki bir durumun diğeri nasıl takip ettiğinin şuurunda değiliz. Diğer bir deyişle, saf algı, görünümlerin

---

¹⁰⁶ Watkins, “Efficient Causation in Kant,” 3.

¹⁰⁷ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Werner S Pluhar and Patricia Kitcher (Indianapolis, Ind.: Hackett Pub. Co., 1996), 260.

birinin diğeri nasıl takip edeceği konusunu kararsız bırakır. Şimdi, bu nesnel ilişkinin belirli olarak anlaşılabilmesi için, iki durum arasındaki ilişkinin, tam aksi düzende olmayıp birinin önce ve diğeri sonra var oluşunun gerekliliğini belirleyen şeyin düşünülmesi gereklidir. Fakat sentetik birliğin gerekliliğini taşıyan kavram, sadece anlama yetisinin saf kavramı olarak anlaşılabilir, bu yüzden algıda yer almaz. Burada bu kavram *neden ve sonucun ilişkisi* kavramıdır; bu kavramlardan neden, sonucu sadece muhayyilede yer alan bir sonuçtan çok zamanda ilişkisel olarak etkiyi ve sonucu belirleyendir. Bu yüzden deneyimin kendisi, ancak görünümlerin ardışıklığına özne olduğumuz zaman mümkündür, bu yüzden tüm değişiklikler nedensellik kanuna tabidir. Buna göre görünümlerin deneyime konu olması ancak bu kanuna göre mümkün olur.¹⁰⁸

Yani bir olayın nesnel olduğunu anlamamız sırf tezahürler ile olamaz. Çünkü tezahürler, kendilerinde böyle bir nesnel ardışıklık fikrini veremez. Bu fikir, ancak neden kavramı ile mümkün olur. Bu kavram ile muhayyile tezahürler arasında bir ilişki kurar. Böylelikle nesnel bir temsil haline gelir. Neden kavramının bu etkisi olmaksızın deneyim oluşamaz.¹⁰⁹

Tezahürlerin manifoldunun idraki daima ardışıktır. Parçaların temsilleri daima birbirlerini takip eder. Nesnenin içerisinde onların birbirlerini takip edip etmemesi birinci noktada içerilmeyen ikinci bir noktadır. Şimdi herhangi bir şey hatta birinin şuurunda olduğu temsillerden her biri nesne olarak isimlendirilebilir. Tezahürler temsiller olarak alındığı ölçüde, bilincin de nesnesi olurlar, onlar idrakten farklı değildir, yani muhayyilenin sentezi olmaktan; bu yüzden tezahürlerin manifoldları zihin

---

¹⁰⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, 260.

¹⁰⁹ Eric Watkins, *Kant and the Metaphysics of Causality* (Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2005), <http://site.ebrary.com/id/10298147>.

tarafından daima ardışık olarak üretilir. Eğer tezahürler kendinde şeyler olsaydı, bu durumda hiçbir insan, objenin içerisinde manifoldların nasıl bir araya geldiğini tezahürlerin ardaşıklığından çıkaramazdı. Çünkü her şeyden önce, biz sadece bizde oluşan temsillerin alımı ile karşı karşıyayız; şeylerin kendilerinde nasıl bir şey olduğu tamamen bizim kavrayışımız dışındadır. O halde, tezahürler aslında kendinde şeyler değildir; fakat onların hepsi bize kavrayışımız için verilmiştir. Önümüzde duran bir evin tezahürlerin içerisindeki manifoldların kavrayışı daima ardışıktır. Soru bu evin manifoldunun kendinde olduğu haliyle özünde ardışık olup olmadığıdır ve bu durumu hiçbir kimse garanti edemeyecektir. Fakat bize ait nesnenin kavramlarını aşkınsal gösterim seviyesinde sorguladığımızda, ev kendinde bir şey değil sadece tezahürdür, yani aşkınsal nesnesi belli olmayan temsillerdir. Kavrayıştaki ardaşıklığın altında yatan neden temsiller düzeyindedir; fakat bana verilen tezahürler, temsillerin toplamı olmak dışında bir şey değildir.¹¹⁰

1.3. Tezahürlerdeki Nesnel ardaşıklık ve Bir kanunun Gereksinimi

Kant'a göre var olan bir şey, yani daha önce var olmayan şey veya durum, bu durumu içermeyen bir tezahürle öncelemedikçe deneyimsel olarak algılanamaz. Çünkü boş bir zamanı takip eden bir gerçeklik, şeylerin halleri ile öncelenmeyen bir şey, boş zamanın kendinden fazla algılanamaz. Böylelikle, bir olayın herhangi bir kavrayışı, bir başka algıyı takip eden bir algıdır. Fakat bir oluşun tezahürü içerisinde, algının öncelikli algılanan durumunu A ve sonrakini B olarak isimlendirirsek, B kavrayışta sadece A'yı takip edebilir ve A'nın algısı asla B'yi takip edemez ancak onu önceler. Kant, burada

---

¹¹⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, 261.

nehirde ilerleyen bir gemi örneğini verir. Nehrin aşağısında onun pozisyonunu algılamamız, onun yukarı pozisyonda algılamamızı takip eder ve tezahürün bu kavrayışı dâhilde geminin önce aşağı pozisyonda, daha sonra yukarı pozisyonda algılanması asla mümkün olmaz. Bu yüzden kavrayışların içerisinde algıların ardışıklığındaki düzen belirlidir, kavrayış bu algıya bağlıdır. Algılayabildiğimiz bir eve ait örnekte, kavrayışta, algılamam evin en çatısından zemine doğru ilerler; fakat aşağıdan başlayarak yukarıya doğru da ilerleyebilir ve benzer şekilde, onlar tecrübi görünümün manifoldunun sağa doğru veya sola doğru da kavrayabilir. Bu yüzden bu algılamaların serisinde, manifoldu deneysel olarak bir araya getiriş düzeniyle ilgili nereden başlamam gerektiğini gösteren belirli bir kural yoktur. Olan bir olayın algısı ile ilgili bir durumda ise bu düzen her zaman bulunur ve onunla algıların birinin diğerini takip etmesi zorunlu olur.¹¹¹

Buradaki gemi örneğinde ev örneğinden farklı olarak, nesnel bir ardışıklık söz konusudur. Bu ardışıklığın nesnel olduğunu belirtmek için, tezahürlerin ardışıklığının tersine çevrilemez olduğunu düşünür. Yani A algısı burada B algısını asla takip edemez.¹¹²

Bu yüzden, Kant kavrayışın sübjektif ardışıklığın tezahürlerin objektif ardışıklığından çıkarmak zorunda olduğunu düşünür; zira ona göre diğer türlü sübjektif ardışıklık tamamen belirsiz olur ve bir tezahür diğer bir tezahürden farklı olmaz. Sübjektif ardışıklık kendinde, tamamen gelişigüzel olarak, nesnenin içerisinde manifoldun bağlantısı hakkında hiçbir şey ispat etmez. Bundan dolayı, objektif ardışıklık görünümün manifoldu içerisinde içermektedir, böylece bir ögenin (veya var

---

¹¹¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, 262.

¹¹² Gerd Buchdahl, "Causality, Causal Laws and Scientific Theory in the Philosophy of Kant," *The British Journal for the Philosophy of Science* 16, sayı. 63 (November 1, 1965): 187–208.

olan şeyin) kavrayışı diğerini bir kanuna göre takip eder. Bu kendi başına tezahürlerin kendiliğinden, benim saf kavrayışlarım olmayarak ardışıklığın onun içerisinde bulunamayacağını, yani kavrayışımı bu ardışıklık olmadan gerçekleştiremeyeceğimi gösterir.¹¹³

Yerçekimi etkisi ile yere düşen bir topu düşünelim. Kant'a göre, deneyimin mümkün olabilmesi için, yani yere düşen bir top kavrayışının oluşabilmesi için tezahürlerin belirli bir kurala bağlı olarak ardışıklığı gereklidir. Ancak tezahürlerdeki bu ardışıklık, daha önce de belirttiğimiz üzere, tezahürlerin kendisinden kaynaklanmaz. Topun düşüşündeki nesnellik, kurallı bir ardışıklığı varsayar. Çünkü topun hareketinin bir zaman içerisinde art arda algılanabilmesi bir nedenselliği ve nedenselliği gerekli kılan *a priori* kanunları varsayar.¹¹⁴

Bu kurala göre, bu yüzden, böyle bir olayı önceleyen bu şartı bir kanuna göre içermesi zorunludur, böylece bu olay daima ve zorunlu olarak takip etsin. Çünkü hiçbir tezahür zamanda sonra gelenden önce gelene doğru ilerlemez. Zamanda verili bireyden takip eden birine doğru ilerlemesi, her zaman zorunludur.¹¹⁵ Çünkü her şeyden önce o takip eden bir şey olduğundan dolayı, onu bir kanuna göre önceleyen başka bir şeye göre belirlemem gereklidir. Böylece olay, bizi başka bir olaya yönlendirir.¹¹⁶

Kant, bir kanuna göre takip edilmesi zorunlu olmayan bir şey tarafından öncelenmeyen bir olayı düşünerek akıl yürütmesine devam eder. Bu durumda, Kant'a

---

¹¹³ Kant, *Critique of Pure Reason*, 263.

¹¹⁴ Wrynn Smith, "Kant and the General Law of Causality," *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 32, sayı. 2 (August 1, 1977): 113–28.

¹¹⁵ W. Curtis Swabey, "Kant's Analogies of Experience," *The Philosophical Review* 31, sayı. 1 (January 1, 1922): 41–57, doi:10.2307/2179119.

¹¹⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, 264.

göre, tüm algıların ardışıklığı yalnızca kavrayışta belirlenir, yani saf öznel olarak; fakat bu hangi durumun aslında algıda öncelendiğini hangisinin takip edildiğini objektif olarak belirlemeyecektir. Böylece, sadece herhangi bir objeye göndermede bulunmayan temsillerin oynatılmasından bahsedecektik. Yani algılarımız bir tezahürü diğerinde zamansal ilişkilere göre ayırt edemeyecekti. Kavrayıştaki sıralama her yerde aynı olduğundan dolayı, tezahürde hiçbir şey onu zorunlu kılacak şekilde belirlemeyecektir. Böylelikle bu durumda iki halin birbirini takip ettiğinden söz edemeyecektik. Daha çok kavrayışın diğerini takip ettiğini söylüyor olacaktık; bu durum saf olarak sübjektiftir ve hiç bir objeyi belirlemez ve bundan dolayı bir nesnenin idraki olarak belirlenmez.¹¹⁷

Bu yüzden Kant'a göre bir şeyin olduğunu deneyimlediğimiz zaman, bu şekilde onun başka bir şey tarafından öncelendiğini farz ediyoruz veya onun bir kanuna göre takip edildiğini söylüyoruz. Aksi halde, nesnenin takip edildiğini söylemeyiz; çünkü kavrayışımızdaki ardışıklık kendisi tarafından öncelenmesini sağlayan bir kanuna göre belirlenmedikçe, objenin içerisinde yer alan bir ardışıklığı doğrulamaktan uzak olacaktı. Ve mümkün olan bir şeyin deneyimi ancak bu varsayımla mümkün olur.¹¹⁸

Böylece, bir olayın örneğinde, hatta tecrübede, nesneye ardışıklık atfedemeyiz ve bu ardışıklığı sübjektif olandan diğer türlü algılamayıp bu algılarımızın düzeninde gözlemleyebilmemiz için bizi zorlayan bir kanunun temelde var olması dışında bu

---

¹¹⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, 264.

¹¹⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, 264.

ardışıklığı asla fark edemeyiz.¹¹⁹ Aslında bu zorunluluğun objenin içerisindeki ardışıklığın temsillerin mümkün kıldığını göstermeliyiz.¹²⁰

Kant, bu yüzden nedenselliği duyulamayı mümkün kılan bir kanun olarak varsayar, böylece tüm algıların düzensel bir şartı önceki zamanın zorunlu olarak sonrakini takip etmektedir (önceki zaman yolu ile olmanın dışında sonraki zamana ulaşmamamın mümkün olmaması kadar bir zorunluluk ile). Durum böyle olduğuna göre, geçmiş zamanın tezahürlerinin gelecek zamanın var oluşunu belirlemesi, deneye dayalı temsilin (Alm. Repräsentation) zaruri koşuludur.¹²¹

Müdrüke, tüm deneyimler için ve onun imkânı için gereklidir. Bunlar için müdrükenin yaptığı ilk şey nesnelerin temsilini farklı yapmak değildir, ancak bir nesnenin temsilini mümkün yapmak hiç değildir.¹²² Şimdi, bu, her bir tezahüre önceki tezahürlere göre, sonuç olarak, *a priori* olarak belirlenmiş zaman içerisinde bir pozisyon tahsis edilmesi ile idrakin zamansal düzeni tezahürlere ve onların varlıklarına transfer etmesi ile mümkün olur; zaman içerisindeki bu pozisyon olmaksızın, tezahürler, tüm parçalarının pozisyonunu *a priori* olarak belirleyen zamanın kendisi ile uyumlu olmayacaktı. Şimdi tezahürlerin pozisyonunun bu belirlenimi, tezahürlerin mutlak zamanla olan ilişkisinden çıkarılamaz (çünkü mutlak zaman algının bir nesnesi değildir). Aksine, daha çok, tezahürler birbirleri için, zaman içerisindeki pozisyonlarını, yani neyin takip edeceğini kendileri belirlemelidir ve bu pozisyonları zamansal

---

¹¹⁹ C. D. Broad, "Kant's First and Second Analogies of Experience," *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 26 (January 1, 1925): 189–210.

¹²⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, 267.

¹²¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, 267.

¹²² William Harper, "Kant's Empirical Realism and the Second Analogy of Experience," *Synthese* 47, sayı. 3 (June 1, 1981): 465–80.

düzende, zorunlu kılmalıdır ve bunu evrensel bir kanuna göre yapmalıdır. Buradan bir tezahürler serisi oluşur ki, müdrüğe vasıtasıyla olası algıların serisi içerisinde zorunlu olarak aynı düzeni ve tüm böyle algıların kendi pozisyonlarına sahip olduğu içsel sezgide *a priori* olarak bulunan istikrarlı uyumu bulundurur.¹²³

Yani Kant'a göre, var olan şey olası algı deneyimlerine ait olan bir algıdır. Bu deneyim, tezahürleri zaman içerisindeki pozisyonlarına göre belirli gördüğümüz zaman ve onu algıların uyumu içerisinde daima bir kanuna göre bulunan bir nesne olarak gördüğümüz zaman gerçek olur. Bununla birlikte, bir şeyi zamansal ardışıklığa göre belirlemek için, bu kanun öyle bir şarttır ki bu kanun altında olaylar daima önceki olayların takibinde bulunur. Böylelikle yeterli temel, tüm olası deneyimlerin, yani zaman içerisindeki ilişkilerine göre tezahürlerin objektif kavrayışının temelidir.¹²⁴

Kant'a göre bu önermeyi ispatlamanın temeli, sadece gelecek momentlere dayanır. Tüm tecrübi deneyimler muhayyilenin manifoldlarının sentezini içerir. Bu sentez daima ardışıktır, yani içerisinde temsiller daima birbirlerini takip ederler. Fakat muhayyilenin içerisinde sıralama düzene göre değildir (yani neyin önce geleceğine ve neyin takip etmesi gerektiğine) ve birbirini takip eden temsillerin serisi ileri doğru olduğu gibi geriye doğru da olabilir. Fakat (bu sentez verili bir tezahür manifoldunun) kavrayışının sentezi ise, bu durumda düzen objeye göre belirlenir ve bu düzene göre, bir şey daima öncelenmelidir ve bu şey yerleştiği zaman, diğer olay zorunlu olarak takip etmelidir. Nitekim algıların bir olayın idrakine dâhildir, yani gerçekten olan şeyin, o halde içerisinde sonucu belirli olarak, yani zaman vasıtasıyla tezahürlerin zorunlu olarak

---

¹²³ Richard E. Aquila, "Necessity and Irreversibility in the Second Analogy," *History of Philosophy Quarterly* 2, sayı. 2 (April 1, 1985): 203–15.

¹²⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, 268.

bir kanuna göre takip edeceğini varsayarak, düşünebileceğimiz ampirik bir yargı olmalıdır. Aksi halde, eğer ne öncelikli olduğunu belirlersek ve olay zorunlu olarak takip etmezse bu durumda bu olayı, yalnız ve yalnız, muhayyilemizin öznel bir oyunu olarak görecektik. Ve hala objektif bir şey ile karşılaşıyorsam, bu durumda onu saf hayâl olarak isimlendirecektim. Böylece, belirli zaman içerisindeki varlığına göre, zorunlu olarak ve bir şeyin öncelediği belli bir kurala- diğer bir ifade ile neden ve sonuç ilişkisine, göre, neyin takip edeceğini belirleyen tezahürlerin ilişkileri, (olası algılar olarak) algılarımızın serisine göre, deneye dayalı yargılarımızın objektif geçerliliğinin şartıdır, böylece bu yargıların deneye dayalı gerçekliğinin bu nedenle deneyimlerimizin şartıdır. Bu nedenle, ardışıklık içerisindeki nedensel ilişkilerin prensibi, bu şartlar altındaki tüm objektif deneyimlerimizin şartıdır; çünkü o bizzat böyle deneyimlerin olanağının temelidir.¹²⁵

Ancak Kant'a göre, hala kaldırılması gereken bir karışıklık vardır. Tezahürler arasındaki nedensel ilişkinin prensibi, onların ardışıklığı ile belirlenmiştir. Fakat bu prensibi kullanması içerisinde, onların birbirine eşlik etme durumuna uyduğunu ve neden ve etkinin eşzamanlı olabileceğini de buluruz.¹²⁶ Örneğin odanın içerisinde, açık havada bulunmayan bir ısı var. Bir neden ararım ve ısıtılmış sobayı keşfederim. Şimdi bu soba, bir neden olarak etkisiyle, odanın sıcaklığıyla, eşzamanlıdır. Bu nedenle, nedenle etki arasında, zamansal açıdan bir ardışıklık yoktur. Onlar daha çok eşzamanlıdır; fakat neden ve etki kanunu devam eder. Doğada etkin nedenlerin çoğunluğu etkisi ile eşzamanlıdır. Ve etkilerin zamansal ardışıklığı nedenin tüm sonucu

---

¹²⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, 269.

¹²⁶ Hoke Robinson, "What the Second Analogy Does," *Southwestern Journal of Philosophy* 11, sayı. 1 (April 1, 1980): 35-42.

bir anda gerçekleştirememesinden kaynaklanır. Fakat etkinin ortaya çıktığı ilk anda, nedenin nedenselliği ile eşzamanlıdır. Çünkü neden kısa bir an önce sona ermişse, etki artık ortaya çıkmayacaktır. Burada şuna dikkat edilmelidir; biz zamansal düzeni düşünüyoruz, zamansal sapmayı değil; hiçbir zaman geçmese dahi ilişki sabit kalır. Nedenin nedenselliği ve nedenin direkt etkisi arasındaki zaman, yok denecek kadar kısa olabilir, fakat nedenin etki ile olan ilişkisi zaman göre belirlenebilir. Kurşun bir bilyenin dolgun bir yastık üzerinde olduğunu ve içerisinde girinti yaptığını varsaydığımızda; bu durumda neden etkisi ile eşzamanlı olur. Fakat bununla birlikte, onların dinamik bağının zamansal ilişkiden ikisini ayırımını yaparım. Çünkü topu yastık üzerine koyarsam, bu durumda yastığın önceki şekli girintili şekil tarafından takip edilecektir; fakat yastık bir girintiye sahipse (neresinde olursa olsun), bu durumda bu gümüş bir bilye ile takip edilmeyecektir.¹²⁷

Böylelikle, zamansal ardışıklık, aslında onu takip eden nedenin nedenselliğine göre, etkinin tek ampirik kriteridir. Ağzında kadar su dolu bardak, bardağın en tepesindeki yatay düzeydeki yüksekliğin nedenidir; gerçi her iki tezahür eşzamanlıdır. Çünkü suyu büyük bir kaptan bardakla alır almaz, büyük kapta suyun sahip olduğu yatay seviye kısmen dolu bardaktaki içbükey seviye haline dönüşür.¹²⁸

Yani Kant'a göre neden ile etki eşzamanlı da olsalar, biz onları birbirinden ayırt edebiliriz. Şöyle ki nedenin mevcut olması ile birlikte etki oluşurken, etkinin

---

¹²⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, 270.

¹²⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, 271.

mevcudiyeti ile birlikte neden ardışık olarak meydana gelmez. Dolayısı ile neden etkiyi daima öncellediğinden onları birbirlerinden ayırt etmemiz mümkün hale gelir.¹²⁹

1.4. Kant'ın Neden Kavramıyla İlişkili Cevher ve Kuvvet Kavramları

Kant'a göre bu nedensellik hareket kavramını ortaya çıkarır; hareket ise kuvvet kavramına ve böylece cevher kavramına yol açar. Kant, *Kritik* projesi içerisinde yalnızca sentetik *a priori* idrakin kaynakları ile ilgilendiği için, ona sadece kavramların aydınlatılması (genişletmeden çok) ile ilgili kavramların tahlilini karıştırmak istemediğinden; bu kavramların detaylı ortaya konulmasını saf aklın gelecek sistemine bırakmıştır.¹³⁰

Kant'a göre hareketin olduğu yerde etkinlik ve kuvvet de vardır; cevher de vardır. Cevher Kant'a göre devamlılık ile ilişkilidir.¹³¹ Devamlılık, cevherin en önemli karakteristiğidir. Hareket, nedenselliğin etkisine konu olan ilişkisi anlamına gelir. Şimdi herhangi etki var olan şeylere ve zamanı ardışıklık olarak belirleyen değişkenlere dâhildir. Böylelikle değişkenliğin nihai konusu bütün değişkenlerin temeli olarak devamlıdır; yani cevherdir. Çünkü nedensellik prensibine göre, hareket tezahürlerle ortaya çıkan tüm varyasyonların ilk temelidir; böylece hareket kendisi değişken olan bir subyenin içerisine yerleşemez; zira aksi halde, onu belirleyecek başka hareketler ve

---

¹²⁹ Robert Hanna, "Kant's Theory of Judgment," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/kant-judgment/>.

¹³⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, 271.

¹³¹ Ralph C. S. Walker, "The Status of Kant's Theory of Matter," *Synthese* 23, sayı. 1 (August 1, 1971): 121–26.

başka bir subye gerekli olacaktı Değişmez bir şeyin varsayması onu cevher kavramına götürür.¹³²

Bir şey ortaya çıktığı zaman, ortaya çıkan şeyin sorumluluğunu almasak bile, saf olarak ortaya çıkan araştırmamızın hala nesnesidir. Bu ortaya çıkış, birinci analogide Kant'ın iddia ettiği üzere, cevheri değil (çünkü cevher ortaya çıkmıyor) onun halini ilgilendirir.¹³³ Böylece ortaya çıkış sadece bir değişikliktir ve yoktan meydana gelme değildir. Çünkü hiçbir şeyden meydana gelme, harici bir nedenin etkisi olarak görülürse, bu durumda o yaratma olarak isimlendirilir. Ve yaratma tezahürler içerisinde bir olay olarak görülemez çünkü deneyimin birliğinin kaldırılması oldukça olasıdır.¹³⁴

Bir cevher a durumunda b durumuna geçtiği zaman, ikinci halin zamansal noktası ilkinin zamansal noktasından farklı olur ve onu takip eder. Aynı şekilde, ikinci durum gerçeklik olarak(tezahürler âleminde) ilkinden şu açıdan farklıdır; bu gerçeklik b 'nin sıfırdan farklı olması gibi değildir; büyüklük açısından b durumu a durumundan farklı olsa bile, değişiklik hâlâ önceki durumda olmayan ve durum=0'a göre olan $b-a$ 'nın bir ortaya çıkışıdır.¹³⁵

Bu yüzden, soru, nasıl bir şeyin durum= a 'dan diğer durum= b 'ye geçtiğidir. Her ilk an arasında, daima zaman vardır ve iki durum arasında daima büyüklüğe sahip olan bir fark vardır (çünkü tezahürlerin tüm parçaları sonuçta büyüklük olarak verilir). Böylelikle bir durumdan diğer duruma geçiş iki an arasında içerilen zaman içerisinde

---

¹³² Kant, *Critique of Pure Reason*, 272.

¹³³ Carl Friedrich V. Weizsäcker, "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics," *Synthese* 23, sayı. 1 (August 1, 1971): 75–95.

¹³⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, 272.

¹³⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, 273.

olur; ilk an şeyin ayrıldığı durumu belirler ve ikinci an onun girdiği durumu belirler. Bu yüzden her iki an, değişiklik zamanının sınırlarıdır ve bu yüzden iki duruma arısındaki ara durumun sınırlarıdır; bu tüm değişime aittir. Şimdi her değişiklik, onun nedenselliğini değişikliğin yer aldığı tüm zamanın içerisine yayan bir nedene sahiptir. Bu neden onun değişikliğini bir den birden üretmediği için (yani, bir kerede, bir anda) ancak bir zaman içerisinde ürettiği için başlangıç anı a 'dan onun tamamlanma anı b 'ye kadar zaman arttıkça, büyüklüğün gerçekliği ($b-a$) de tüm küçük derecelerini ilki ve sonuncusu arasında içerir. Böylelikle tüm değişiklikler nedenselliğin sürekli bir eylemi yoluyla olur; bu eylem, tekdüze oldukça an (İng. *moment*) adını alır. Değişiklik bu anlarda içerilmez, onlar tarafından etkileri olarak üretilir. ¹³⁶

Bu durumda Kant'a göre, bu, tüm değişimlerin süreklilik kanunudur. Bu kanunun temeli şu gerçekliktir: ne zaman, ne de madde için, tezahürler zamanda en küçük parçalardan oluşurlar. Ve bir şey değiştiği zaman, onun durumu tüm bu parçalarla unsurlar olarak, şeylerin ikinci haline geçer. Tezahürler âlemindeki gerçeği hiçbir farkı en küçük değildir; çünkü zaman büyüklükleri içerisindeki hiçbir fark en küçük olamaz. Ve böylece gerçekliğin yeni durumu var olmadığı ilk halden başlayarak gelişir; gerçi bu gerçekliğin tüm sonsuz dereceleri ve derecelerin birbirlerinden farklılıkları 0 ve a arasındaki farklılıktan daha küçüktür. ¹³⁷

Kant, bu prensibin faydasının doğa araştırması açısından ne olacağı ile ilgilenmez. Fakat “bizim doğa idrakimizi genişlettiği görülen böyle bir prensibin tamamen *a priori* olması nasıl mümkün olur” sorusunu sorar. Ancak bu soruya net bir

---

¹³⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, 273.

¹³⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, 274.

cevap veremez. Fakat benzer örneklerin olduğunu ileri sürer. Çünkü Kant'a göre, saf aklımızca oluşturulmuş idrakimizin genişlemesi ile ilgili öyle temelsiz iddialar vardır ki, evrensel bir prensip olarak tamamen güvensiz olmamız gerekir ve hatta en safi dogmatik delil üzerine bile iyi kurulmuş çıkarım sağlamayan belge olmadan, böyle bireye inanmamız ve onu varsaymamız gereklidir.¹³⁸

Kant'a göre, deneyimsel idrakin tüm artışları ve algının tüm ilerlemeleri – hangi obje olduğu ister tezahür olsun ister önsezi olsun- içsel duyumun belirleniminin genişletilmesinden, yani zaman içerisindeki ilerlemesinden, başka bir şey değildir. Bu zaman içerisindeki ilerleme her şeyi belirler ve kendi içerisinde başka bir şey yoluyla belirlenmiş değildir.¹³⁹ Yani parçaların ilerlemesi sadece zaman içerisinde ve zamanın sentezi yoluyla verilir; onlar sentezlerden önce verili değildir. Bundan dolayı, zamanın içerisinde takip eden şeye algıdaki her geçiş, bu algının üretimi yoluyla zamanın belirlenimidir; zaman daima tüm parçalarında bir büyüklük olduğundan, böyle geçişler tüm derecelere kadar, hiçbiri en küçük olmayan, sıfırdan algının belirli derecesine kadar giden bir büyüklük olarak algının üretimidir. Bundan dolayı, o halde, formlarına göre değişen bir *a priori* bir kanunun idrakinin olasılığı açıktır. Çünkü sadece biçimsel şartı, içimizde tüm verili tezahürlere öncelikli olarak bulunduğundan, aslında *a priori* olarak idrak edilmesi gereken kavrayışımızı bekleriz.¹⁴⁰

Sonuç olarak Kant'ın düşüncesinde, zamanın her var olan ve takip eden ne varsa onların sürekli ilerlemesinin imkânı için duyumsanabilir *a priori* şartları içerir. Aynı şekilde, tezahürlerin birliği yoluyla müdrake, neden ve etkiyle, bu zaman içerisindeki

---

¹³⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, 275.

¹³⁹ Robinson, "What the Second Analogy Does."

¹⁴⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, 275.

tezahürlerin tüm pozisyonlarının sürekli belirleniminin olasılığı için *a priori* şarttır – etkilerin varlığını değişmez bir tarzda gerektiren ve bundan dolayı zamansal ilişkilerin ampirik şartını tüm zamanlar için sahit yapan nedenler böylece nesnel olarak geçerlidir.¹⁴¹

Sonuç olarak Kant, Antolojilerde zamandaki süreklilik kavramı ile cevher kavramını, zamandaki art arda olma durumu ile nedensellik kavramı, eşzamanlılık kavramı ile bir arada bulunma kavramlarını temellendirmiştir. Dolayısı ile deneyin analogileri aslında zamanın çeşitli kavrayışlarının sonucunda üretilmiş kavramların bir analizidir. Kant bu kavramları saf görüden üretme yoluyla, tecrübeyle kurulmuş zihinsel yeti sistemini kurgulamıştır.

2. KANT'IN NEDENSELLİK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRMESİ

2.1. Kant'ın Nedensellik Anlayışının Önemi

Kant öncesi filozofların nedensellik anlayışlarına baktığımızda genel olarak iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci grupta deneyicileri ikinci grupta ise akli temel alan rasyonalistleri görebiliriz. Genellikle rasyonalistler akli temel olarak nedenselliği savunurken, deneyiciler tecrübeyi temel olarak nedenselliği reddetmiştir. Kant her iki grubun da dışında kalır. Ancak Kant'ın deneyicilere daha yakın olduğunu söyleyebiliriz; çünkü Kant da tıpkı deneyiciler gibi tecrübe yoluyla nedenselliğin çıkarsayamayacağını aynı zamanda tecrübeden bağımsız bir biçimde nedenselliğe ulaşamayacağını savunmuştur. Ancak, Kant nedenselliğin tecrübe yoluyla elde edilen olarak değil

---

¹⁴¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, 276.

tecrübeyi mümkün kılan bir unsur olarak ele alarak nedensellik anlayışında büyük bir devrimsel bakış açısı getirir.¹⁴²

Keşfedici meta-felsefi derin düşünceler temelli olarak, Kant, İkinci Analojinin nedensellik prensibini, ne sentetik *a posteriori*(deneycilerin iddia ettiği gibi) ne de analitik *a priori* (rasyonalistlerin sahip olduğu gibi) sınıflandırır. Fakat onu sentetik *a priori* olarak isimlendirir; çünkü o, dünyanın herhangi bir tekil deneyimlerden veya deneye dayalı delillerden bağımsız olarak bilinebileceği hakkında varlık belirten ve bilgilendirici bir önermedir. Kant, sentetik *a priori* idrakin ancak biri onun en koyu ve en kendine özgü doktrinini garanti etmesi ile mümkün olacağını savunur. O doktrin, uzay ve zamanda oluşan tezahürlerin bize bağlı olduğu ve kendinde şeylerden farklı olduğuna dair *Transandantal İdealizm*dir. Çünkü nedensellik prensibi sentetik *a priori* idrakin öncelikli temelidir.¹⁴³

Kant, bu düşüncesinin filozofların şimdiye kadarki düşünceleri ile çelişik olduğunun farkındadır. Çünkü bu anlayışlara göre, belirli olayların daima belirli olayları takip ettiği ve böylelikle neden kavramını oluşturmaya sevk olduğumuz öncelenen tezahürleri takip eden olayların uyumlu ardışıklığının algılanması ve karşılaştırılması ile o mümkün olur. Bu kavram, böyle bir temelde, sadece ampirik olur. Ve her şeyin nedeni olmasını gerektiren kanun, bu kavramın sağladığı haliyle, deneyimin kendisi gibi olumsal olacaktı. Bu durumda, bu kanunun evrenselliği ve gerekliliği ona sadece hayâli bir şekilde atfedilebilir ve herhangi bir evrensel geçerliliği olması gerekmez; çünkü onlar *a priori* temeller üzerine değil tümevarım üzerine kurulu olmuş olacak. Fakat bu

---

¹⁴² Kent Baldner, "Causality and Things in Themselves," *Synthese* 77, sayı. 3 (December 1, 1988): 353–73.

¹⁴³ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 1.

kural ile ilgili durum, diğeri *a priori* saf temsiller (uzay ve zaman gibi) ile ilgili durumlarla aynıdır; biz deneyimden onları saf kavramlar olarak çıkarabiliriz çünkü onu deneyime koyan biziz ve böylece deneyim onlarla mümkün oluyor.¹⁴⁴

Kritik Der Reinen Vernunft içerisindeki Kant'ın idrak anlayışının devrimsel durumu ve nedenselliğin onun içerisinde oynadığı rol belirlendiğinde, onun nedensellik anlayışının neden onun öncesindeki Hume ve Leibniz deneyci ve rasyonalistlerle çeliştiğini anlamak sürpriz olmaz. Hume, tüm bilgimizin ya *a posteriori* olarak bilinen olgu sorunları hakkında olduğunu ya da *a priori* olarak bilinen düşünce ilişkileri olduğunu savunur. O aynı zamanda, dünya hakkında bize malumat veren öncekinin bilgisinin tamamen duyularımıza bağımlı olduğu, diğerinin bilgisinin ise, dünya hakkında önemli bir bilgi vermediğini savunur. Bunun sonucunda, Hume, nedensellik durumlarındaki bilgimizin, duyularımız temelli olması gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, o nedenselliğin anlık duyuşal izlenimlerini araştırdığında, bulduğu şey, bizim nedensellik anlayışımızın dünya hakkında zorunlu bağlantıların tekil izlenimlerinin temeli üzerine kurulmadığını bulur.¹⁴⁵

Leibniz, zıt bir şekilde, tüm bilgimizin iki öncelik nokta üzerine temelli olduğu görüşüne sahiptir: çelişmezlik ilkesi (İng. *the principle of contradiction*) ve yeter neden ilkesi (İng. *the principle of sufficient reason*). Bunun sonucunda, nedensellik hakkındaki tüm bilgimizin bu iki prensip üzerine kurulu olması gerektiğini düşünür. Nedenselliğin çelişmezlik ilkesine bağımlı olması gerektiği düşünülür, çünkü cevher için doğru olan özellikler, Leibniz 'in bazen cevherin tam kavramı olarak isimlendirdiğinin içerisinde

---

¹⁴⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, 265.

¹⁴⁵ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 5.

içerilmelidir.¹⁴⁶ Fakat özellikler, bir cevher kavramının tamamında içerilirse ve tam kavramlar özdeşlik kavramını içerirse, nedensellik çelişmezlik ilkesinin temeli üzerine kurulu olmalıdır. Bunun yerine, Leibniz herhangi tikel neden ve etki ilişkisinin olayının mümkün olursa ve dünyanın mümkün özellikleri Tanrı'ya ve yeter neden ilkesine bağlı olduğu düşünülürse, bu durumda nedensellik yeter neden ilkesine bağlı olur. Bu yüzden Leibniz'e göre, nedenselliğin idraki, tamamen aklın ilkelerine bağlıdır, İster çelişmezlik ilkesi olsun, ister yeter neden ilkesi olsun, nedenselliğin zorunluluğu mantıksal zorunluluğun bir durumudur.¹⁴⁷

Kant, hem Hume'un ampirizmini hem de Leibniz'in rasyonalizmini eleştirir. Kant'ın itirazı iki formdan oluşur. Birincisi, Kant için, her olayın meydana gelişinin bir nedeni vardır; çünkü bir neden olmasaydı, birisi onun var olduğuna dair yeterli doğrulamayı yapamayacaktı. İkincisi, Kant deneyimsel endüksiyonun sıkı bir evrenselliği doğrulamayacağını düşünüyor. Hume bizim ne mantık yürütme ile ne de ampirik delil yoluyla geleceğin geçmişe benzemeyeceğini savunarak aslında bu görüşü kabul eder. Kant ise, bizim gelecek hakkında, geçmişteki olduğu gibi nedensel kanunları kurabileceğimizi düşünür.¹⁴⁸

Kant'ın nedenselliğin rasyonalist açısından kritik etmesi ise daha sınırlıdır; ancak saf rasyonalist pozisyon olanlarla önemli düşünce farklılıkları içerisindedir. İlk olarak, rasyonalistler, nedensel zorunluluğu mantıksal zorunluluk olarak görürler, onlara göre meselenin bir durumunun varlığı, meselenin diğer durumunun varlığını gerektirir.

---

¹⁴⁶ Marc Bobro and Kenneth Clatterbaugh, "Unpacking the Monad: Leibniz's Theory of Causality," *The Monist* 79, sayı. 3 (July 1, 1996): 408–25.

¹⁴⁷ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 6.

¹⁴⁸ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 6.

Bununla birlikte, Kant, böyle bir gerektirmenin mantıksal olarak zorunlu olmadığını düşünerek Hume’la aynı görüşü paylaşır. Her iki görüşü de eleştirdiğinden Kant, yeni bir zorunluk görüşünü felsefeye dâhil eder. Bu görüşe göre zorunluluk, mantıksal prensiplerle değil gerçek bir zemin (İng. *real grounds*) ile mümkündür. Bu yolla, o, rasyonalistlerin mantıksal zorunluluk düşüncesini reddederek, nedensellik kategorisi ile gösterilen fiziksel bir zorunluluk kurar.¹⁴⁹ İkinci olarak, gerekçelendirme aşamasında, Kant rasyonalistlerin nedensellik iddialarını saf analizlerle ve çelişmezlik ilkesiyle ve yeter neden ilkesinin prensibiyle doğrulanabileceği görüşünü reddeder. Fakat çelişmezlik ilkesini kullanarak dünya hakkındaki malumatlar hakkında bilgi edinemeyeceğimiz gibi Hume’un belirttiği gibi yeter neden ilkesinin iddiası ile de evrensel bir nedensellik ilkesine ulaşamayız. Kant, her iki halde de, rasyonalistlerin dünya hakkında nedensel ilişkileri bilmeyi iddia etmemiz için yeterli bir gerekçelendirmeye sahip olmadığını düşünür.¹⁵⁰

2.2. Kant’ın İkinci Analojideki Nedensellik Anlayışının Farklı Yorumları

Kant’ın İkinci Analoji’deki kanıtı transandantal kanıtlama formunu alması tartışma götürmez bir gerçekken, kanıtlamasının nasıl işlediğine dair bir tartışma mevcuttur. İlk mesele ardışıklık deneyiminin tam anlamını ilgilendirir. İlk doğal düşünce şekli, ardışıklığın deneyiminin bazı anlık farkında olmalarla fark edilmesidir, örneğin zihni durumumuzdaki devamlı akış içerisinde öznel temsillerin ardışıklığı gibi. Eğer bu doğru olsaydı, kanıtın dış dünya hakkında şüpheli düşünen birini reddetmek

---

¹⁴⁹ Aquila, “Necessity and Irreversibility in the Second Analogy.”

¹⁵⁰ Watkins, “Efficient Causation in Kant,” 7.

için varsayıldığını düşünmek doğal olacaktır; çünkü böyle bir şüpheli bile, onun zihninde olan değişikliklerin varlığını savunacaktır.¹⁵¹

Ardışıklığın deneyimi hakkındaki ikinci bir yorum, nesnenin ardışıklık durumlarının bilgisini içeriyor. Ve bu görüşte olanlar böyle bir bilginin ancak nedensellik kategorisinin uygulanması ile mümkün olacağını gösterdiğini düşünüyorlar; çünkü nedensellik, nesnenin durumlarının ardışık olarak belirlenmesi için gereklidir. Böyle bir kanıtlama dış dünya hakkında şüpheli bir görüş için bir tehdit oluşturmaz.¹⁵²

Paul Guyer'e göre, nesnenin kavranmasında zamansal belirlenim problemi ortaya çıkar; çünkü Kant'ın sürekli tekrar ettiği gibi; biz zamanı kendinde olduğu haliyle, yani nesnelerin çeşitli özellikleri gösterdikleri nesnel zaman olayları algılayamayız. Bununla birlikte birisi sübjektif ve objektif olan zaman arasındaki ayrımı, yani verili bir nesneyi kavradığımız ve nesnenin kendine özgü özellikleri sahip olduğu zamanlar arasındaki ayrımı kavramalıdır.¹⁵³ Kant'ın gemi örneği ve ev örneği bu farkı örneklendirir. Gemi örneğinde, kavrayışımız ardışıktır (bir temsilin ardından diğeri verildiği ölçüde), tıpkı geminin durumlarındaki gibi (ilk olarak yukarı doğru, daha sonra aşağı doğru). Fakat bununla birlikte ev durumunda, kavrayışımız hala ardışıktır (ilk olarak kapıyı temsili, daha sonra çatının temsili), fakat nesnenin durumları ardışık değildir (çünkü kapı ve çatı eşzamanlıdır, ardışık değildir). Bunun sonucunda, açıkça

---

¹⁵¹ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 9.

¹⁵² Watkins, "Efficient Causation in Kant," 10.

¹⁵³ Paul Guyer, *Knowledge, Reason, and Taste: Kant's Response to Hume* (Princeton University Press, 2008), 23–71.

görülüyor ki, temsillerin ardışıklığından dolayı, nesnedeki ardışıklığı çıkarmak yanlışır.¹⁵⁴

Ancak bu tarz bir görüşe göre nedenselliğin anlaşılabilmesi için, kavrayışımızdaki ardışıklığın ve nesnedeki ardışıklığın karşılaştırması gereklidir. Oysaki böyle bir karşılaştırma yapmadan herhangi bir tecrübenin olması için yine bir neden kavramı gereklidir.

Watkins'in İkinci Analoginin ana savından anladığı ise şu tarzdadır:

P1. Nesnelerin kavranışı (alguların öznel düzeni) daima ardışıktır.

P2. Alguların öznel düzeni ve öncesinden yola çıkarak, sonraki hakkında bir yapmamızın mümkün olmadığı nesnenin ardışık durumları arasında bir fark vardır.

C1. Birisi alguların ardışık düzeninden nesnel ardışıklığı çıkaramaz. (P1 ve P2 den)

P3. Objektif ardışıklık bilgisine sahip olmak için, nesnenin durumları onu ardışık olarak belirleyen bir kurala sahip olmalı.

P4. Objektif ardışıklığı belirleyen herhangi bir kural, şartla şartlanan arasındaki ilişkiyi içermelidir, ardışık durumların bir neden üzerine nedensel bağılıklarını.

C2. Bir nesnenin ardışık durumlarının bilgisine sahip olmak için, nesnenin ardışık durumları bir neden üzerine bağı olmalıdır, yani nedensel bir kanuna dayalı olmalıdır. (P3, P4 ve C1)¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ Guyer, *Knowledge, Reason, and Taste*, 109.

¹⁵⁵ Watkins, "Efficient Causation in Kant," 12.

Watkins, burada Guyer gibi bir karşılaştırma yapmaksızın tecrübenin mümkün kılınması noktasından meseleye yaklaşmaktadır. Yani nesnel olan zaten tecrübemiz dışında dolayısı ile nesnel olan ile mutlak bir karşılaştırma yapmamız imkânsız. Zihin ancak tezahürlerin düzeninden bir çıkarım yapabilir. Eğer ev örneğinde olduğu gibi aşağıdan yukarı kavramam mümkün olduğu gibi yukarıdan aşağıya da kavramam mümkün ise burada bir eşzamanlılık söz konusudur. Ancak gemi örneğinde sonra olan olayın önce meydana gelmesi beklenmez. Bu bakımdan tersine çevrilmez (İng. *irreversible*) bir durum söz konusudur. Bu durumda ise eşzamanlılığın aksine bir ardışıklık olduğundan Kant bu durumda sübjektif bir deneyimin dışında bir nedensellik olması gerektiği sonucunu çıkarmıştır.

Burada Watkins'in görüşleri Kant'ın nedenselliğini açıklamak için uygun gözükmektedir. Biz nesnel ardışıklığın olmadığı bir tecrübeye sahip değiliz. Dolayısıyla nedenselliğin içerilmediği bir tecrübe olamaz. Guyer'in yorumuna göre ev örneğinde kavrayışımız nesnel değildir. Oysa Kant'ın nedensellik anlayışını düşündüğümüzde ev kavrayışımızda bile bir nesnellik vardır. Çünkü evin nesnel olarak orada oluşunu savunmaktayız. Bu durumda Kant'ın verdiği bu ev örneği ancak düşünce deneyi şeklinde yorumlanabilir; fakat bu düşünce deneyinin hayâl bile edilmesi mümkün olmaz. Çünkü bu hayâl etmelerde hep bir nesnellik varsayımı söz konusu olacak bu da nedenselliği gerektirecektir.¹⁵⁶

---

¹⁵⁶ Guyer, *Knowledge, Reason, and Taste*, 23–71.

3. KANT VE HUME'UN NEDENSELLİK ANLAYIŞLARININ

KARŞILAŞTIRMASI

Prolegomena'nın önsözünde¹⁵⁷, Kant, David Hume'dan bahsederek hiçbir olayın David Hume tarafından yapılmış hamle kadar metafizik açıdan etkin olmadığını belirtir. *Prolegomena*'nın bu önsözü aslında Kant'ın Hume'un ortaya atmış olduğu problemi koyuşunu özetler:

HUME ging hauptsächlich von einem einzigen, aber wichtigen Begriffe der Metaphysik, nämlich dem der Verknüpfung der Ursache und Wirkung, (mithin auch dessen Folgebegriffe der Kraft und Handlung etc.) aus, und forderte die Vernunft, die da vorgibt, ihn in ihrem Schöße erzeugt zu haben, auf, ihm Rede und Antwort zu geben, mit welchem Rechte sie sich denkt: daß etwas so beschaffen sein könne, daß, wenn es gesetzt ist, dadurch auch etwas anderes notwendig gesetzt werden müsse; denn das sagt der Begriff der Ursache. Er bewies unwidersprechlich: daß es der Vernunft gänzlich unmöglich sei, a priori, und aus Begriffen eine solche Verbindung zu denken, denn diese enthält Notwendigkeit; es ist aber gar nicht abzusehen, wie darum, weil etwas ist, etwas anderes notwendiger Weise auch sein müsse, und wie sich also der Begriff von einer solchen Verknüpfung a priori einführen lasse. Hieraus schloß er, daß die Vernunft sich mit diesem Begriffe ganz und gar betriege, daß sie ihn Fälschlich vor ihr eigen Kind halte, da er doch nichts anders als ein Bastard der Einbildungskraft sei, die, durch Erfahrung beschwängert, gewisse Vorstellungen unter das Gesetz der Assoziation gebracht hat, und eine daraus entspringende subjektive Notwendigkeit d. i. Gewohnheit, vor eine objektive aus Einsicht unterschiebt. Hieraus schloß er: die Vernunft habe gar kein Vermögen, solche Verknüpfungen, auch selbst mir im allgemeinen, zu denken, weil ihre Begriffe alsdann bloße Erdichtungen sein würden, und alle ihre vorgeblich a priori bestehende Erkenntnisse wären nichts als falsch gestempelte gemeine Erfahrungen, welches ebenso viel sagt, als, es gebe überall keine Metaphysik und könne auch keine geben.

---

¹⁵⁷ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können.*

Hume her şeyden önce Metafiziğin bir tek ama önemli bir kavramından, yani neden ve etkinin bağlantılılığı kavramından (dolayısıyla bunun sonucu olarak ortaya çıkan kuvvet ve eylem gibi kavramları da göz önünde bulundurarak) yola çıktı ve bu kavramı kucagında büyüttiğini ileri süren akli, kendisine hesap vermeye ve şu soruyu yanıtlamaya çağırdı: akıl hangi hakla bir şeyin öyle bir yapıda olabileceğini düşünebiliyor ki, bu şey konduğu takdirde bununla başka bir şey de zorunlu olarak konsun; çünkü neden kavramı bunu söylüyor. Hume, aklın a priori olarak ve kavramlardan hareket ederek böyle bir bağlantılılığı düşünebilmesinin tamamen olanaksız olduğunu karşı çıkılmayacak şekilde kanıtladı; çünkü bu bağlantılılık zorunluluk içerir, ama bir şey olduğu için başka bir şeyin de zorunlu olarak olmasının nasıl gerektiği, dolayısıyla böyle bir bağlantılılık kavramının a priori olarak nasıl getirileceği bilinemez. Bundan şu sonuca vardı ki, akıl bu kavramla kendi kendisini tamamiyle aldatmakta, onu yanlış yere kendi çocuğu saymaktadır; çünkü bu kavram, deney tarafından hamile bırakılarak, bazı tasarımları çağrışım yasası altında toplayan ve buradan çıkan öznel zorunluluğu, yani alışkanlığı, kavrayıştan çıkan nesnel zorunluluk yerine süren hayâl gücünün gayri meşru çocuğundan başka bir şey değildir. Hume bundan şu sonuca vardı: aklın bu türden bağlantılılıkları, sırf genel olarak olsa bile, düşünebilecek yetisi yoktur; çünkü o takdirde kavramları sırf uydurmalar olurdu ve onun sözüm ona a priori olan bilgileri yanlış damgalanmış sıradan deneylerden başka hiçbir şey olmazdı; bu da "Metafizik hiç yoktur, olamaz da " anlamına gelirdi.

Kant, Hume'un bu çıkarımını vakitsiz ve yanlış bulmasına rağmen, en azından bir soruşturma üzerine kurulmuş ve bu soruşturmanın zamanın en iyi düşünürlerinin bir araya gelip, sorunu onun önerdiği biçimde olabildiğince daha başarılı bir şekilde çözmeye çabalamalarına değer görmüştür; bundan da hareketle bilimin tam bir reformunun ortaya çıkması gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 5.

Kant, Hume'un zamanın birçok düşünür tarafından yanlış yorumlanarak tezinin yanlış anlaşıldığını savunur.¹⁵⁹ Kant'a göre Hume'un sormuş olduğu soru, neden kavramının doğru, işe yarar ve doğa bilgisi bakımından şart olup olmaması değildi; çünkü bundan Hume hiçbir zaman şüphe etmemişti; soru, acaba bu kavramın akıl yoluyla *a priori* düşünülüp düşünülemediği böylelikle de deneyden bağımsız bir iç hakikati, dolayısıyla daha yaygın, sadece deneyin nesnelileriyle kısıtlı olmayan bir tarafı olup olmadığıydı. Kant'a göre Hume, bu noktanın açılmasını bekliyordu. Söz konusu olan bu kavramın kullanıştaki onsuz olunamazlığı değil, onun kökeniydi, bu köken araştırılıp ortaya konulsaydı, kullanımının kapsamı hakkındaki sorun da çözülmüş olacaktı.¹⁶⁰

Daha sonraki paragrafta ise, Kant, Hume'un kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını belirtir:¹⁶¹

İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarım kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume'un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama Hume kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü göz önünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez. Eğer insan başka birinin bize bıraktığı, bir temele oturtulmuş ama sonuna kadar geliştirilmemiş bir düşünceden işe başlar ve bu düşünce üzerine düşünmeye devam ederse, kendisine bu ışığın ilk kıvılcımını borçlu olduğu o keskin görüşlü adamın ulaştığı yerden daha ileriye gitmeyi umabilir.

---

¹⁵⁹ Harold Langsam, "Kant, Hume, and Our Ordinary Concept of Causation," *Philosophy and Phenomenological Research* 54, sayı. 3 (September 1, 1994): 625–47, doi:10.2307/2108584.

¹⁶⁰ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 7.

¹⁶¹ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 8.

Daha da önemlisi Kant, kendi felsefesini oluştururken aslında Hume'un verdiği ipucundan başka şimdiye dek yapılanlardan hiçbir şeyin kullanılmadığı yepyeni bir bilim oluşturduğunu iddia eder. Bu bilim Kant'ın *Krtik*'te kurmaya çalıştığı *transandantal* felsefedir. Ancak Kant'a göre Hume, bilimin olanaklı olduğunu sezmemiştir ve gemisini emin bir yere getirmek için onu kumsala (şüphecilğe) oturttu. Fakat Kant için, önemli olan o gemiye eksiksiz bir deniz haritası ve pusulasıyla donatılmış bir kaptan vermektir ki, yer kürenin bilgilerinden çıkarılmış dümencilik sanatının emin ilkelerine gemiyi kendisine uygun görünen yere emin bir şekilde sürebilsin.¹⁶²

Hume, önermeleri değerlendirdiğinde, matematiği diğer önermelerden ayırarak onun ilkesinin çelişmezlik ilkesi dışında bir şeye dayanmadığını öne sürdü. Kant'a göre Hume'un bu düşüncesi kuruntudan ibaretti.¹⁶³ Hume, matematiksel önermeleri analitik sınıfa koyarken, metafiziksel yargıları ise sentetik olduğu gerekçesi ile reddetti. Oysa Kant'a göre ise, matematiksel yargılar sentetik olmasına rağmen *a priori*dir. Kant'a göre Hume'un bu görüşte olması onun matematiksel yargıları şüpheden arındırmak istemesinden kaynaklanmaktadır; eğer o matematiksel yargıları metafiziksel olan ile aynı sınıfa sokmuş olsaydı matematiksel yargılar da metafizik yargılar gibi kesin olmaktan çıkacaktı.¹⁶⁴

---

¹⁶² Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 10.

¹⁶³ Paul Guyer, "Kant's Answer to Hume?," *Philosophical Topics* 31, sayı. 1/2 (April 1, 2003): 127–64.

¹⁶⁴ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 10–11.

Kant, Hume'a cevap vermek için, anlama yetisinin kategorilerinden biri olan nedenselliğin deneyimin imkânı için vazgeçilmez olduğunu savunur.¹⁶⁵ Kant'a göre nesnelere kurulması için bir nedenselliğin *a priori* olarak zeminde yer almış olması gerekir. Bu bakımdan Kant, Hume gibi nesnelere zaten oradaymış gibi almaz; onlar muhayyilenin faaliyeti sonucunda kurulan olarak düşünür. Kant'a göre Hume'un bilardo topu nesnesinden bahsedilmesi onun belirli kategorilere göre kurulması ile mümkün olur. Örneğin nesnenin parça bütün ilişkisine göre kurulmasına gerekli. Bir şeyin belirli kuralı sağlayacak şekilde art arda görünmesi için de onun nedensellik kategorisine göre kurulmuş olması gerekli. Bu durumda, Hume'un nesnel ardışık olma durumundan nedenselliğin çıkmayacağı konusuna Kant da katılmış oluyor. Ancak, Kant nesnel ardışık olma durumundan bahsedilmesi için zaten hâlihazırda bir nedenselliğin kabul edilmiş olması gerektiğini savunarak; Hume'a hiç beklemediği bir noktadan cevap vermiş oluyor. Kant şu sözleriyle Hume'u eleştirir¹⁶⁶:

Hume, deney nesnelere (hemen hemen her yerde yapıldığı gibi) kendi başına şeyler olarak kabul ettiğinden, neden kavramının aldatıcı ve bir kuruntu olduğunu söylemekte tamamen haklıydı; çünkü kendi başına şeyler ve bunların belirlenmeleri konusunda, eğer bir A verilmişse, niçin başka bir şeyin, bir B' nin de aynı zamanda zorunlu olarak verilmiş olması gerektiği kavranamaz. Dolayısıyla Hume, kendi başına şeylerin böyle bir a priori bilgisine hak tanıyamazdı. Bu keskin görüşlü insan, bu kavram için deneysel bir kaynak da kabul edemezdi. Çünkü böyle bir kaynak, nedensellik kavramının özünü oluşturan bağlantıdaki zorunlulukla doğrudan doğruya çelişir, bu nedenle bu kavram, gözden uzak tutuldu ve yerine algular dizisinin gözlenmesindeki alışkanlık geçti.

---

¹⁶⁵ Robert P. Wolff, "Kant's Debt to Hume Via Beattie," *Journal of the History of Ideas* 21, sayı. 1 (January 1, 1960): 117-23, doi:10.2307/2708003.

¹⁶⁶ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 19.

Bu durumda Kant'ın açısından bakıldığında Hume'un ihmal ettiği şey, nesnelere zihnimizde kurarken onların belirli kategorilere göre kurulmuş olduğu, bu kategorilerden birisinin de nedensellik olduğudur. Dolayısıyla nesnelere kendi başlarına var değildir; onlar özne tarafından kurulması bakımından transandantaldır.¹⁶⁷

Yukarıda alıntı yapılan yerin devamında Hume'u katı bir şekilde eleştiren felsefecileri karşı onu savunarak kendi felsefesinin oluşturulması açısından önemi belirtir¹⁶⁸:

Ich gestehe frei: die Erinnerung des DAVID HUME war eben dasjenige, was mir vor vielen Jahren zuerst den dogmatischen Schlummer unterbrach, und meinen Untersuchungen im Felde der spekulativen Philosophie eine ganz andre Richtung gab. Ich war weit entfernt, ihm in Ansehung seiner Folgerungen Gehör zu geben, die bloß daher rührten, weil er sich seine Aufgabe nicht im Ganzen vorstellte, sondern nur auf einen Teil derselben fiel, der, ohne das Ganze in Betracht zu ziehen, keine Auskunft geben kann. Wenn man von einem gegründeten, obzwar nicht ausgeführten Gedanken anfängt, den uns ein anderer hinterlassen, so kann man wohl hoffen, es bei fortgesetztem Nachdenken weiter zu bringen, als der scharfsinnige Mann kam, dem man den ersten Funken dieses Lichts zu verdanken hatte.

İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarımın kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermeme sağlayan, David Hume'un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama Hume kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü göz önünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez. Eğer insan başka birinin bize bıraktığı, bir temele oturtulmuş ama sonuna kadar geliştirilmemiş bir düşünceden işe başlar ve bu düşünce üzerine düşünmeye devam

---

¹⁶⁷ Wolff, "Kant's Debt to Hume Via Beattie."

¹⁶⁸ Kant, Kuçuradi, ve Örnek, *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*, 8.

ederse, kendisine bu ışığın ilk kıvılcımını borçlu olduğu o keskin görüşlü adamın ulaştığı yerden daha ileriye gitmeyi umabilir.

Kant'a göre Hume, diğer filozoflar içerisinde çözüme en yakın olanıydı; ancak bir çözüme ulaşmakta yetersiz kaldı; çünkü problemi genel bir şekilde kavrayamadı. Kant bu konudan *Kritik Der Reinen Vernunfti* içerisinde *Giriş* ve *Transandantal Analitik Çözümleme* bölümünde İkinci Baskısında bahseder. İlk baskısında açıkça Hume 'a bir göndermede bulunmaz ancak ima eder.

Kant *Prolegomena*'da müdrikenin saf kavramlarının *a priori* kökenini kurtardığını ve doğa kanunlarının geçerliliğinin müdrikenin kanunları biçiminde koruduğunu ve bu yolla onların kullanımının sadece deneyimle mümkün olduğunu savunur. Fakat kanunlar deneyimden çıkarılmış değil deneyimi mümkün kılan olarak vardılar. Böylelikle, Kant'ın Hume'un problemine tam bir çözümü müdrikenin *a priori* kavramları ve prensipleri ile deneyimi oluşturmasını içerir. Bu devrimsel düşünce yargıları ise sentetik *a priori* yargılardır.¹⁶⁹ Kant'a göre, müdrikenin kategorileri olmadan algıların rapsodisi ile karşı karşıyayız. Bu rapsodinın bizim için kavranabilir oluşu onun müdrikenin buyrukları ile düzenlenişi ile mümkün olur.

Kant, Hume'un probleminden *Prolegomena* 'da bahsettiği zaman müdrikenin tüm kategorilerine genişletilerek daha kapsamlı bir biçimde gösterdi. Kant, neden ve etki arasındaki bağıntı kavramının müdrikenin şeyler arasındaki ilişkiyi göstermesinin ötesinde, metafiziğin tamamen onunla oluşturulduğunu belirtti. Kant, Hume'un kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını söylerken büyük ihtimalle 1750'nin sonlarında 1760'ın başlarında, Hume'un eseri olan *Enquiry Concerning Human*

---

¹⁶⁹ Kant, Hatfield, and Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Come Forward as Science with Selections from the Critique of Pure Reason*, 61–63.

*Understanding*¹⁷⁰ adlı esere gönderimde bulunuyordu.¹⁷¹ Kant, 1770'lere gönderimde bulunuyor olabilirdi. *Inaugural Dissertation*¹⁷² adlı 1770 yılında yazmış olduğu eserinin dışında 1781 yılında yazmış olduğu *Kritik* 'e kadar hiçbir eser yayınlamadı. Bu sırada, Beattie'nin *Essay on the Nature and Immutability of Truth*¹⁷³ adlı eserinin Almanca tercümesi yayımlandı. Burada Beattie özellikle Hume'un *Treatise of Human Nature*¹⁷⁴ adlı Hume'un eserinden geniş alıntılar yapmıştı. Bu yüzden Kant 1760 yıllarına ve ya 1770 yıllarına gönderimde bulunmuş olabilirdi.

Kant'a göre neden sonuçtan direkt olarak çıkarılmaz; yani analitik değildir. Çünkü neden kavramı sonuç kavramının içerisinde yer almaz. Kant, *Negative Magnitudes*¹⁷⁵ adlı eserinde Hume'a direkt olarak gönderimde bulunmasa da bir örnekle Hume 'un problemini açıklar. "A hareket halinde bir cisim, diğer B cismi ise sabit olarak durmakta. A'nın hareketi bir şey B'nin hareketi başka bir şeydir; fakat ikincisi birincisi ile var olur.

*Dreams of a Spirit Seer*¹⁷⁶(1766) adlı makalesinde *Negative Magnitudes* adlı eserinde sunmadığı bir çözüm sunar. Buna göre gerçek neden (İng. real ground) ile sonucu arasındaki ilişki sadece deneyim ile verilebilir.

Sırf mantık yürütme ile bir şeyin nasıl bir neden olduğunu veya bir kuvvete sahip olduğunu anlamak imkânsızdır; daha çok bu ilişkiler

---

¹⁷⁰ Hume and Beauchamp, *An Enquiry Concerning Human Understanding*.

¹⁷¹ Kant, Hatfield, and Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Come Forward as Science with Selections from the Critique of Pure Reason*, 10.

¹⁷² Immanuel Kant, *Kant's Inaugural Dissertation of 1770* (University of Michigan Library, 1894).

¹⁷³ Beattie and James, *An Essay on the Nature and Immutability of Truth, in Opposition to Sophistry and Scepticism* (HardPress Publishing, 2014).

¹⁷⁴ Hume, "A Treatise of Human Nature."

¹⁷⁵ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy, 1755–1770* (Cambridge University Press, 1992), 167.

¹⁷⁶ Immanuel Kant, *Dreams of a Spirit-Seer* (Theclassics Us, 2013).

sadece deneyimden kaynaklı olmalıdır. Çünkü bizim aklımız sadece özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri ile düşünebilir. Bir neden ve onunla var olan başka bir şey düşünüldüğünde, aralarında herhangi bir ilişki kurulamaz; çünkü bir şey varsayıldığında diğerinin iptal olması herhangi bir çelişkiye yol açmaz. Bundan dolayı, onlar eğer deneyimden çıkmıyorlarsa, neden, kuvvet ve faaliyet gibi temel kavramlar tamamen temelsizdir ve ne ispatlanabilir ne de reddedilebilir.

Bu alıntı Hume'un *Enquiry*'deki görüşleri ile uyumludur. O'na göre neden ile etki arasındaki ilişki akıldan değil sadece deneyimden kaynaklanır. Akılla neden ile etki arasında bir güç, kuvvet gibi kavramların çıkarılması mümkün değildir. Kant, *Dreams of a Spirit-Seer* adlı eserinde direkt olarak belirtmese de Hume'un *Enquiry*'si ile paralel görüşleri paylaşır.

Kant, *Kritik*'te daha önce yazmış oldukları ile paralel bir biçimde, neden ile etki arasında deneyimden gelen bir ilişki olmadığını savunur. Ancak bu ilişkinin deneyimden geldiği yönündeki görüşünün aksine, deneyimi mümkün kılan bir unsur olarak savunur. Sonuç kavramının içerisinde neden kavramı olmadığından analitik değildir; Kant, bu tür önermeler için sentetik kavramını kullanır. Ancak deneyimi örnekleme ve deneyimi mümkün kılması bakımından *a priori*dir. *Analytic a priori* yargılar bilгимizi genişletmezken, sentetik *a priori* yargılar bilгимizi genişletecek nitelik taşırlar.

Kant'a göre yasaların evrenselliği iki şekilde anlaşılabilir: katı evrensellik (İng. *strict universality*) ve varsayılan veya deneyimsel evrensellik (tümevarım yöntemiyle). Deneyim bize hiçbir zaman gerçek ve sıkı evrensellik hakkında bilgi vermez. Ancak biz bir kanunu sıkı evrensellik yolu ile bilirsek, o kanun için bir istisna olması mümkün

değildir. ¹⁷⁷Ancak tümevarım yöntemi ile varsayılmış evrensellikte istisnaların bulunması olasıdır. Kant deneysel evrensellik için “Tüm cisimler ağırlığa sahiptir” örneğini verir. Kant’a göre bu genelleme ancak tümevarım yöntemi ile elde edilebilir. Hume da Kant ile benzer biçimde, tümevarım ile neden ile sonuç arasında bir ilişki kurulamayacağından bahsetmişti. Dolayısıyla Kant’ın cevabı Hume ‘a bir itiraz olmanın ötesinde, alternatif yollar arama girişimidir. Kant, sentetik *a priori* yoluyla nedenselliği tümevarımdan, deneyimden elde etmeyip deneyimi mümkün kılacak şekilde kurguladı. Kant’ın meşhur sentetik *a priori* yargularından biri “her değişimin bir nedeni vardır” önermesidir. Zira bu deneyimden çıkmamakla birlikte deneyimi mümkün kılması itibarıyla sentetik *a prioridir*. ¹⁷⁸

Birçok yorumcu Kant’ın Hume ile gerçek bir anlamda anlaşmazlık içerisinde olduğu görüşünü reddetmiştir. Öncelikle ikinci analogide verilen her b olayının bir a nedeni olduğuna dair İkinci Analogi’deki nedensel kanunlar, belirli nedensel kanunların statüsünden ayırt edilmelidir. Çünkü İkinci Analogi aslında belirli kanunların zorunlu olması gerekir gibi bir sonuç çıkarmamızı gerektirmez. Belirli, tekil kanunlar düşünüldüğünde İkinci Analogi aslında Hume’un görüşü ile benzer bir görüş içerisindedir. Tekil kanunlar, yani deneyimi öncelikle ancak deneyimden elde edilmiş kanunlar, sentetik *a priori* değil sentetik *a posterioridir*. Bu ayrım Kant ve Hume’un nedensellik anlayışlarının karşılaştırmasında önemli bir noktadır. Ancak bu tekil önermeler deneyimden çıkmayıp aklın *a priori* olarak bildiği yasa dolayısıyla varsa, yani deneyimden önce olarak deneyimi mümkün kılacak bir biçimde bilindiyse,

---

¹⁷⁷ Scott Tanona, “The Anticipation of Necessity: Kant on Kepler’s Laws and Universal Gravitation,” *Philosophy of Science* 67, sayı. 3 (September 1, 2000): 421–43.

¹⁷⁸ John Watson, “Kant’s Reply to Hume,” *The Journal of Speculative Philosophy* 10, sayı. 2 (April 1, 1876): 113–34.

bu durumda bu önermeler *a priori*dir. İkinci Analoji ‘de hangi tekil kanunların zorunlu hangilerinin deneyim yolu ile elde edildiğine dair bir ayrım yoktur. Fakat deneyimin mümkün olması için belirli nedensel kanunların varsayılması gerektiğini savunur.

Kant, 1783 yılında yazmış olduğu *Prolegomena* adlı eserinden sonra 1786 yılında (1787 yılında *Kritik* ‘in ikinci baskısını yazmadan önce) *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*¹⁷⁹ adlı eseri kaleme almıştır. Burada Kant “saf doğal bilimi” sınıflandırır. Üçüncü bölüm *Mekanik* olarak isimlendirilmiştir. Kant, burada deneyimin üç analogisine denk gelecek bir biçimde mekaniğin üç kanunu çıkarır: Madde miktarının korunumu kanunu, eylemsizlik kanunu, etki ve tepkinin eşitliği kanunu. Bu kanunların tamamı Kant’ın belirtmiş olduğu üzere senetik *a priori* yargılardır. Kant, böylece Newton’un *Principia*’nın başında sunmuş olduğu “hareketin üç kanunu veya aksiyomunu”¹⁸⁰ sentetik *a priori* olarak görmüştür. Bununla birlikte çekim yasası kanunu, sentetik *a priori* olarak görmediğinden dolayı bu prensibin ispatına girişmez.¹⁸¹ Bununla birlikte bu kanun evrensel olarak geçerli olduğunu düşünür.¹⁸²

Hume’da 17. yüzyılın diğer filozofları gibi, Newton’un doğa bilimlerini model olarak alır ve bu modele göre kendi “insan doğasının bilimleri” anlayışını oluşturur. Fakat Hume, Kant ‘a göre Newton’dan çok farklı bir ders çıkarmıştır. Çünkü Hume,

---

¹⁷⁹ Immanuel Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013).

¹⁸⁰ Bu kanunlardan ilki eylemsizlik prensibidir. Bu prensibe göre üzerine kuvvet uygulanmayan bir cisim duruyor ise durmaya devam eder; hareket halinde ise sabit hızla hareketini devam ettirir. İkincisi, cisme uygulanan kuvvet ivmesi ve kütlesi ile doğru orantılıdır ($F=ma$). Üçüncü kanun ise etki, tepki kanunudur. Bu kanuna göre bir cisim dengede ise uygulanan kuvvetin tersi yönünde tepki kuvveti vardır.

¹⁸¹ Tanona, “The Anticipation of Necessity.”

¹⁸² Kant, sürekli olarak tecrübi kanunların müdrikenin *a priori* kanunlarından çıkarılmadığını fakat bazılarının zorunlu olarak inandığını belirtir. Bunlar rasyonel bilimlerin ve saf fiziğin *a priori* prensiplerinden çıkarılmıştır.

Newton'un matematiksel gösterimlerden ziyade tümevarım merkezli görüşlerini temel almıştır. Hume ve Kant'ın bu noktadaki farklılıkları onların zorunluluk ve nedensellik hakkındaki görüşlerindeki ayrımları açıklamakta aydınlatıcı rol oynar.¹⁸³

İlk olarak, Hume, Newton'un kanunlarını *a priori* olarak düşünmez. Hume'a göre tüm bu kanunlar deneyimden çıkarılmış basit gerçeklerdir. Örneğin Newton'un ikinci kanunu ($F=ma$) deneyimden çıkarılmış bir kanun olarak görür. Geometri bu kanunun çıkarılmasında bize yardımcı olsa da kanunun kendisi geometrinin kanunları gibi kesin değildir.¹⁸⁴ Deneyimde benzer hallerde benzer sonuçların ortaya çıkması sonucu çıkarılmıştır. Newton'un temel prensiplerinden biri olan etki tepki prensibini Hume diğer prensipler gibi *a priori* olarak düşünmez. Meşhur bilardo topu örneğinde bir topun diğer topa çarpmasıyla ikinci topun daima sürekli olarak hareket ettiğini gözlemlememiz sonucu aralarında bir nedensellik ilişkisi olduğu vehmine kapılırız. Hume, benzer görüşünü Newton'un eylemsizlik prensibi için de öne sürer. Ona göre hareket halinde cismin hareketine sabit hızla devam etmesi, duran bir cismin durmaya devam etmesi durumu tamamen alışkanlıklar sonucu elde ettiğimiz tümevarımsal bir sonuçtur.¹⁸⁵

Newton da çekim prensibinin tümevarım yöntemi ile elde ettiğini belirtir. Ancak Newton'a göre doğanın kanunları her zaman basittir ve birbirleri ile uyum içerisindedir. Bu yüzden elde ettiği sonuçları tümevarımla elde etmesine rağmen onların kesin olduğunu düşünür. Hume da *Treatise*'de Newton'a benzer bir biçimde, doğa kanunların

---

¹⁸³ Samuel A. Richmond, "Newton and Hume on Causation: Alternative Strategies of Simplification," *History of Philosophy Quarterly* 11, sayı. 1 (January 1, 1994): 37–52.

¹⁸⁴ Richmond, "Newton and Hume on Causation."

¹⁸⁵ Richmond, "Newton and Hume on Causation."

basit olduğunu ve diğer tecrübe etmediklerimizin daha öncekilerle uyumlu olduğunu belirtir. Bu noktadan düşündüğümüzde Newton'un anlayışı ile gayet uyumludur.

Principia'da onun ünlü *hypothesis non fingo* bölümünde, Newton onun deneysel metoduna dair şöyle bir açıklama yapar.¹⁸⁶ “Bu deneysel felsefe içerisinde, önermeler fenomenlerden çıkarılmış ve tümevarım metodu ile genelleştirilmiştir.” Kant Newton'un matematiksel gösterim ve fenomenlerden çıkarım sözüne odaklanır. Bu özellikle *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* adlı eserde daha açıktır; burada Kant, *Principia* Book 3'te gösterildiği gibi evrensel çekim yasasının fenomenlerden çıkarılması durumuna odaklanır. *Metaphysical Foundations*'ın dördüncü kısmında Kant Newton'un kanıtlamasını imkân (İng. *possibility*), gerçeklik (İng. *actuality*) ve gereklilik (İng. *necessity*) kategorileriyle ilişkilendirir. Bunlardan ilki imkân kategorisidir. Bu aşamada sadece Kepler'in kanunlarını tezahürler olarak kaydederiz. İkinci aşama, eylemsizlik prensibine tabi olan bir dönme olayına uyduğunu söylediğimiz aşamadır. Üçüncü aşamada ise, etki ve tepki prensibini merkezci ivmelenen şeylere uyguluyoruz. Böylece ampirik bir gözlem evrensel ve zorunlu bir hale gelir.¹⁸⁷

Newton, uzayı *Principia*'da mutlak ve görelî olmak üzere iki kısma ayırır. Kant'a göre “Mutlak uzay kendinde bir nesne olarak vardır.” denilemez. Ancak, görelî uzayın mümkün kılınmasının bir koşulu olarak daima var sayılır. Bu anlamda direkt olarak bilinmese de transandantal olarak vardır. Keza, mutlak zamandan da kendinde bir

---

¹⁸⁶ Isaac Newton, *The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy*, trans. I. Bernard Cohen and Anne Whitman (Los Angeles: University of California Press, 1999), 795–796.

¹⁸⁷ Immanuel Kant and Michael Friedman, *Kant: Metaphysical Foundations of Natural Science* (Cambridge University Press, 2004), 93.

şey olarak bahsedemeyiz. Mutlak zaman kendinde bir şey olarak tezahürlerde yer almaz. Ancak tezahürlerdeki birliği sağlayan müdrikenin bir kuralı olarak her şey zamanda bir belirlenim kazanır. Böylece algının analogileri ortaya çıkar. Yani algının analogileri tezahürler arası ilişkileri belirleyen müdrike vasıtasıyla mümkün olur.¹⁸⁸

Kant matematiksel önermeleri sentetik *a priori* yargılar sınıfına koyduktan sonra, doğa yasalarını da Hume'un *a posteriori* olduğu bölümden çıkarıp sentetik *a priori* bölümüne koyar. Kant'ın önermeleri sınıflandırmasında sentetik *a priori* bölüm Hume'un birbirinde uzak olarak görmüş olduğu önermeler için ortak bir buluşma noktası olmuştu. Hume, doğa yasaları ile matematik yasalarını öylesine birbirinden ayırmıştı ki, Kant, hem doğa yasalarının hem de matematiksel yasaların buluşabileceği arada bir kategoriye gerekli gördü. Böylelikle bu kategori sayesinde doğa yasaları matematiksel yasaların kesinliği seviyesine çıkabilecekti. Çünkü Kant, matematiksel yasaların herkes tarafından kabul gören bir kesinliğe sahip olduğunu düşünmekteydi. Matematiksel önermelerin saf aklın ilkelerinden çıkarılabiliyor olması doğa yasalarının da benzer bir biçimde çıkarılabilir olmasının bir olanağıydı. Kant'ın bu çabasının sonuca ulaşıp ulaşmadığı tartışılır; ancak yöntem olarak çok zekice bir yol izlemiş olması onun felsefe tarihindeki yerini belirginleştirmiştir.¹⁸⁹

Sonuç olarak Hume'un nedenselliğin tümevarımdan çıkarılamayacağı yönündeki eleştirilerini Kant reddetmez. Bununla birlikte bizim güç, kuvvet gibi kavramlarımızın tecrübi bir temeli olamaz. Bununla birlikte "Her sonradan var olan şeyin bir nedeni vardır." ilkesinin rasyonel veya tecrübi bir temeli olamaz. Bu açıdan deneyle elde

---

¹⁸⁸ Newton, *The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy*, 640.

¹⁸⁹ Sidgwick and Adamson, "Kant's View of Mathematical Premises and Reasonings."

edebilen bir ilke olmadığı gibi, kavramların analiz edilmesi ile de çıkarılamaz. Bu açılardan düşündüğümüzde Kant'ın nedensellik anlayışı Hume'un görüşleri ile benzerdir. Ancak Kant, Hume'un hiç görmediğini düşündüğü bir noktadan yani nedenselliğin deneyimi öncelemesi noktasından meseleye yaklaşır. Böylece nedenselliğin *a priori* bir kavram olarak deneyimin imkânı için zorunlu olduğunu düşünür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KANT SONRASI DİL FELSEFESİ VE BİLİM ALANINDAKİ GELİŞMELER VE NEDENSELLİĞİN TEKRAR YORUMLANMASI

Kant sonrası fizikte atom altı parçacıklarla ilgili önemli keşiflerde bulunulmuş artık Newton fiziği atom altı parçacıklar ile ilgili olayları açıklamakta yetersiz kalmıştı. Atom altı parçacıklara ait yapılan gözlemler birçok belirsizlikler içermekteydi. Bu belirsizlikler ise yeni bir fizik anlayışını gerektiriyordu. Bu fizik anlayışı ise felsefi alanda da önemli etkiler yaratacak yorumlara sahipti.

Bu bölümde ilk olarak kuantum fiziğindeki gelişmeleri ve kuantum fiziği içerisindeki farklı yorumlamalara yer vereceğiz. Felsefede şimdiye kadar olan biçimiyle ortaya koyulmuş nedensellik anlayışının kuantum fiziğinin yorumlanmasında problemleri sonuçlara yol açtığını göstereceğiz.

Daha Bir sonraki alt başlıkta ise, Kripke'nin *a priori* ve zorunluluk hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz. Kripke, 1940 doğumlu çağdaş filozoflarımızdan biri olup, analitik felsefe geleneğinde önemli bir yere sahiptir. O *a priori* ve zorunluluk kavramlarını birbirinden ayırması bakımından tezimizde de önemli bir konuma sahiptir.

Kant için a priori olan ile zorunlu olan bir ve aynı şeyken Kripke ile birlikte bu kavramlar farklı mefhumları karşılamak için kullanılmıştır.¹⁹⁰

Son olarak, Kripke'nin *a priori* ve zorunluluk arasındaki yapmış olduğu ayırmadan faydalanarak oluşturduğumuz nedensellik anlayışının bahsedilen problemlerle ilgili olumlu sonuçlarını belirteceğiz.

1. KUANTUM FİZİĞİNDEKİ GELİŞMELER VE NEDENSELLİK

Kuantum en küçük gözlemlenebilir enerji parçacığı anlamına gelmektedir. Foton olarak bilinen mikroskobik ışık paketleri, elektronlarla veya diğer parçacıklarla etkileşime geçtiği takdirde, klasik fizik ile açıklanamayan etkilere sahip olurlar. 20.yüzyılın başlarında bu tür olaylarla uğraşan kuantum fizikçileri atomun farz edildiği kadar basit olmadığını anlamıştır.¹⁹¹ Yunanca bir kelime olan atom bölünmez anlamında iken 20.yüzyılın başında bölünmüştür. Bu atom altı parçacıkları doğada tek başlarına bulunmaz iken yüksek enerji hızlandırıcıları ile fotonlar atomun içerisindeki stabil parçacıklar ile çarpıştırılarak üretilmiştir. Bu yolla, muonlar, kanlar, gluonlar ve cascader gibi parçacıklar keşfedilmiştir. Bu şekilde üretilen parçacıkların en temeli kuark olarak isimlendirilir.¹⁹²

Çekirdekte bulunan parçacıklar hadron olarak isimlendirilir. Hadronlar iki çeşittir: görelî olarak hafif olan quark ve antiquark'tan oluşan mezonlar ve üç kuarktan oluşan baryonlar. Her bir quark 1/3 veya 2/3 olan bir elektrik yüküne sahip olup, *up*,

---

¹⁹⁰ Saul A Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980), 34–40.

¹⁹¹ Kenneth W. Ford and Diane Goldstein, *The Quantum World: Quantum Physics for Everyone* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2005).

¹⁹² Alastair Rae, *Quantum Physics: A Beginner's Guide* (Oxford: Oneworld Publications, 2005), 27.

down, strange, charm, top, bottom olmak üzere altı çeşit sınıflandırmaya sahip. Kuarklar güçlü nükleer kuvvet ile bir arada tutulur.¹⁹³

Kuarklar hiçbir zaman direkt olarak gözlemlenebilmiş değildir. Ancak onlardan oluşan etkileri gözlemleyebilme olanağına sahibiz. Direkt olarak gözlemleyebilme olanağına sahip olmadığımızdan dolayı kuarkların varlığını öngören *Standart Model*¹⁹⁴ *Teorisi hipotetik* olarak da görülmüştür.¹⁹⁵

Kuarkların varlığını onları görmeden nasıl olup da kanıtlayabildiğimiz çetrefilli bir problemdir. Bu durumda onların gözlemlenebilir olmadan varlığının kabul edilmesi mantıksal bir doğrudur. Alternatif olarak, kuarkların yalnızca matematiksel hesaplama yapabilmemize imkân sağlayan bir araç olarak düşünebiliriz.

Bu parçacıkların hareketleri ile ilgili çeşitli deneyler yapılarak, bunların yapısı yorumlanmıştır. 20. yüzyılın' başlarında ışığın yapısının nasıl olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktaydı. Işığın dalga özelliğini de gösterebildiğini Louis De Broglie ifade edilmiştir. Daha sonra Heisenberg tarafından belirsizlik ilkesi ortaya atılmıştır. Heisenberg ilkesine göre atoma altı parçacıkların konumunu ve hızını aynı anda tespit edemeyiz.¹⁹⁶ Konumunu kesin olarak belirlediğimizde, hızını belirlememiz mümkün olmaz; hızını kesin olarak belirlediğimizde ise konumunu kesin olarak belirlememiz mümkün değildir. Oysa bu klasik fiziğe zıt bir durumdur. Çünkü klasik fizikte aracın

---

¹⁹³ Palmquist, "Kantian Causality and Quantum Quarks," 288.

¹⁹⁴ Standart Model, üç temel parçacığın etkileşimini baz alan bir modeldir. Kısaca SM olarak gösterilir. Bu üç kuvvet: Elektromanyetik kuvvet, zayıf çekirdek kuvveti ve güçlü nükleer kuvvettir. Bu model ile birlikte parçacıkların henüz gözlemlenmemiş niteliklerine dair gözlemler yapılabilmektedir. Örneğin Higgs bozunu ilk olarak model içerisinde tespit edilmiş, daha sonra deneysel olarak da varlığı gösterilmiştir.

¹⁹⁵ Palmquist, "Kantian Causality and Quantum Quarks," 289.

¹⁹⁶ Bernard d'Espagnat, *On Physics and Philosophy*, Reprint edition (Place of publication not identified: Princeton University Press, 2013), 209.

hızını ve konumunu aynı anda belirlememiz mümkündür. Bu ilkenin çeşitli yorumlamaları mevcuttur. Bir kısmı belirsizliğin fiziksel yapıdan kaynaklanmadığını, ontolojik bir temeli olmadığını, ancak epistemolojik bir belirsizlik olabileceğini düşündü. Dirack, Planck, Penrose ve Einstein'ı bu yorumda olanlara örnek gösterebiliriz. Einsein 'ın atom altı parçacıklarda belirsizlik olduğunu savunan Bohr'a karşı söylemiş olduğu ünlü “ Tanrı zar atmaz” ontolojik belirsizliğin olmayacağını savunma amcacındadır. ¹⁹⁷ Bu görüşte olanlara göre, belirsizliği ortaya çıkaran bilgisizliğimiz bilimsel gelişmelerle birlikte ortadan kalkabilir. Onlara göre deneydeki sonuçlara göre belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olan gizli değişkenler vardı.

Kuantum fiziğinin birçok farklı yorumu mevcuttur. Bu yorumlardan en yaygın bir şekilde yer olan Niels Bohr ve Werner Heisenberg tarafından gerçekleştirilen konuşmaların yorumlanışından oluşmuş Kopenhag yorumudur. Kopenhag yorumuna göre hem gelişigüzellik (İng. randomness) hem de yerel olmama (*nonlocality*) söz konusudur. Yani parçacıklar belli bir olasılık dâhilinde gelişigüzel bir şekilde dağılabildikleri gibi belirgin bir mekânda bulunmaları da gerekli değildir.¹⁹⁸

Kopenhag yorumuna göre, kuantum seviyesinde, önceden belirlenmiş nedensel ilişkiler, gözlemlenmemiş parçacıklara atfedilemez. Kuantum olayları iddia edildiği gibi sadece var olurlar. Yani onların nasıl olup da var olduğunu açıklamak bu yoruma göre makul değildir. Atom altı dünya Newton kanunlarından bağımsız bir birliğe sahiptir. Yani nesnelere arasında nedensel bir bağlılık yoktur; sadece parçacığın varlığının özne

---

¹⁹⁷ Albert Einstein, B. Podolsky, and N. Rosen, “Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete”, . 4 (1935): 778–79.

¹⁹⁸ Palmquist, “Kantian Causality and Quantum Quarks,” 290.

ile belirlenmiş olması durumu vardır. Parçacığın durumunu onu ölçmeden belirgin değildir.

Kuantum mekaniğindeki bu gelişmelere karşın, Einstein-Podolsky- Rosen Paradoksu olarak bilinen kuantum mekaniğinin saçmalığını (Lat. *ad absurdum*) gösterme amacıyla bir sav ileri sürülmüştür. Bu paradoksa göre örneğin bir pozitron ve elektron enerji taşıyan bir foton tarafından oluşturulduysa, açısal momentumun korunumu gereği birinin bir yöne hareket ederken, diğerinin tam tersi yönde hareket etmesi gereklidir. Her bir parçacık için spinler olasıdır. Parçacıklar kozmolojik mesafelerde olsa dahi, birinci parçacığın konumunu belirlediğimizde ikincisinin konumunu belirleriz. Benzer şekilde ikincisinin hızını belirlediğimizde, birincisinin hızını belirleriz. Böylelikle hem birinci hem de ikinci parçacığın hız ve konumunu aynı anda belirlemiş oluruz. Oysaki bu durum, Heisenberg'in belirsizlik ilkesi ile çelişkilidir. Çünkü belirsizlik ilkesine göre parçacığın konum ve hızı aynı anda belirlenemez. Einstein, kuantum fiziğindeki belirsizlik fikrine karşı çıkmış ve gizli değişkenlerin olduğunu öne sürmüştür. Einstein'ın savunduğu bir biçimde gizli değişkenlerin olmadığı Bell teoremi ile gösterilmiş oldu. Ancak Bell Teoremi¹⁹⁹ yerel olan gizli değişkenler için problem oluştururken yerel olmayan gizli değişken fikri açısından bir problem teşkil etmiyordu.

Bohm, kuantum düzeyinde belirlenebilirliği geri getiren "gizli değişken teorisi"nin önde gelen savunucusu oldu. Bohm'un yorumunda kuantum olayları

---

¹⁹⁹ John Bell'in 1960 yıllarında yaptığı çalışmalardan önce kuantum fiziğinde hala determinist bir bakış açısının mümkün olup olmayacağı sorgulanıyordu. Determinist bakış açısını savunanlar quantum fiziği ile ilgili yapılmış olan deneylerde gizli değişkenlerin olduğunu öne sürüyordu. Aspect deneyleri, Einstein'ın bakış açısının yanlışlanması anlamına gelmekteydi. Aspect deneyleri ile uzaktan etkileşimin olabileceği gösterildi. Bu deneyde kutuplaşmış foton çiftleri kullanıldı. Bu çiftler, uzaklığı farketmeksizin birbirleri ile etkileşim içerisindeydiler. Bu sonuçlar, bilim dünyasında şok etkisi yarattı.

olasılıksal olarak kestirilebiliyorken, gizli değişken teorilerinde "gizli" özellikler vardır, yani kuantum fiziğine ilişkin olayları belirleyen ölçemeyeceğimiz özellikler vardır.²⁰⁰

Bohm'un yorumunda Schrödinger dalga fonksiyonuna²⁰¹ neredeyse, manyetik bir güç alanı veya kütleçekim gibi klasik bir güç alanıymış gibi olarak davranıldı. Hatta tıpkı elektrik ve manyetik potansiyel hakkında bildiklerimiz gibi, "kuantum potansiyeli" terimi bile ortaya kondu. Dalga fonksiyonu tıpkı bir manyetik alanın manyetik cisimleri belli bir şekilde hareket ettirmesi gibi parçacıklara yolları boyunca etki eder.

Bohm'un kuantum yorumu, Kopenhag yorumuna alternatif yorumlar içerisinde en çok kabul görenidir. Bu düşünceye göre, parçacık, gelişigüzel bir şekilde var olmayıp deterministik bir nedensellik kanuna tabidir. Bu yorum nedenselliği bir biçimde kabul eder.^{202 203}Bohm, 1952 yılında yazmış olduğu makale²⁰⁴ ile realist bir ontolojiyi esas alarak kuantum fiziğini yeniden yorumlar:

The usual interpretation of the quantum theory is self-consistent, but it involves an assumption which cannot be tested experimentally, namely that the most complete possible specification of an individual system is in terms of a wave function that determines only probable results of actual measurement processes. The only way of investigating the truth of this assumption is by trying to find some other interpretation of the quantum theory in terms of at present

---

²⁰⁰ Peter J. Riggs, "Reflections on the deBroglie-Bohm Quantum Potential," *Erkenntnis* (1975-) 68, sayı. 1 (Ocak 1, 2008): 21–39.

²⁰¹ Avusturyalı fizikçi Erwin Schrödinger tarafından atom altı parçacıkların olasılıksal durumu ile ilgili bilgi vermek amacıyla geliştirilmiştir. Parçacıkların belirli konumlarını vermekten çok olasılık hesabına bağlı bir denklemini verir. Daha fazla bilgi için: John Gribbin, *Erwin Schrodinger and the Quantum Revolution*, 1 edition (Hoboken, Jew Jersey: Wiley, 2013).

²⁰² Palmquist, "Kantian Causality and Quantum Quarks," 290.

²⁰³ Bir sonraki bölümde bu nedensellik anlayışlarına daha ayrıntılı bir biçimde değinilecektir.

²⁰⁴ David Bohm, "A Suggested Interpretation of the Quantum Theory in Terms of 'Hidden' Variables. I," *Physical Review* 85, sayı. 2 (January 15, 1952): 166–79, doi:10.1103/PhysRev.85.166.

'hidden' variables, which in principle determine the precise behaviour of an individual system, but which are in practice averaged over in measurements of the type that can now be carried out.... [A]s long as the mathematical theory retains its present general form; this suggested interpretation leads to precisely the same results for all physical processes as does the usual interpretation. Nevertheless, the suggested interpretation provides a broader conceptual framework...because it makes possible a precise and continuous description of all processes, even at the quantum level.

Kuantum teoreminin genel yorumu kendi içinde tutarlı, ancak deneysel olarak test edilemeyen varsayımları barındırmaktadır; şöyle ki, tek bir sistemin en olası tam açıklaması gerçek bir ölçümün sadece olasılıksal sonuçlarını belirleyen dalga fonksiyonu yoluyla olur. Bu varsayımın doğruluğunu araştırmanın tek yolu, mevcut gizli değişkenler yoluyla kuantum teoreminin başka bir yorumunu bulmaya çalışmaktır; fakat bu pratikte yapılabilecek türden ölçümlerin üstündedir. Matematiksel teori genel formunu koruduğu müddetçe, bu önerilen yorum genel yorum gibi tüm fiziksel işlemlerle kesin bir biçimde aynı sonuçlara yol açar. Ancak önerilen bu yorum daha geniş kavramsal bir çerçeve sağlar. Çünkü o kuantum seviyesindekileri bile içeren tüm işleyişlerin olası kesin ve devamlı belirlenmesini sağlar.

Böylece Bohm, yerel olmayan nedenselliğin kuantum fiziği teorileri ile deterministik bir bakış içerisinde fiziğin içerisinde var olabileceği görüşünü savunmuştur. Kopenhag yorumcuları, kuantum fiziği hakkında sadece dalga denkleminin sınırladığı bir alanda gelişigüzelğin (*randomness*) olabildiği bir bakış açısı resmederken Bohm ise deterministik bir bakış açısıyla nesnelere var olduğu Newton fiziğine benzer bir resim ortaya koymuştur.²⁰⁵

Görüşümüze göre kuantum fiziği içerisindeki her iki bakış açısı da bazı problemler içermektedir. Kopenhag yorumu açısından baktığımızda her an her şeyin olabileceği bir evrenle karşı karşıyayız. Bu durum etrafımızda olan birçok olayı

---

²⁰⁵ David Bohm, "A Suggested Interpretation of the Quantum Theory in Terms of 'Hidden' Variables. I", *Physical Review* 85, sayı 2 (15 Ocak 1952): 166–79, doi:10.1103/PhysRev.85.166.

açıklamakta yetersiz olduğumuz bir evrenle bizi karşı karşıya bırakır. Diğer taraftan Bohm ise nesnelere hâlihazırda var olduğu bir dünyada nesnelere arası nedensel ilişkilerin deterministik kurallara göre belirlendiği bir kuantum dünyası bize sunar. Bohm'un çizmiş olduğu resimde ise yeni kuantum nesnelere nasıl ortaya çıkmış olduğunun bir açıklaması yoktur. Çünkü Bohm mevcut kuantum nesnelere açıklamasını vermeye yönelik nesnelere arası ilişkileri temel alan kuvvet, güç gibi kavramlara bağlı bir nedenselliği savunmaktadır. Bu kavramların karşılık geldiği mefhumlar ise belirsiz olmasından Bohm'un atom altı dünya ile yaptığı açıklamalar çokça eleştirilmiştir.

Kuantum fiziğinin yorumlanmasındaki bu yetersizlikler nedenselliğin şimdiye kadar felsefede yanlış bir biçimde ele alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Nedensellik Hume'a kadar tecrübeye nesnelere birbirlerine etkileşimini izah etmemize olanak sağlayan bir biçimde ele alınmıştır. Bu süreçte bir nesne diğerini kuvvet, güç uyguluyor gibi düşünülmüş, benzer durumların benzer sonuçlar doğurması gerektiği öne sürülmüştür. Hume, gayet haklı bir tavırla neden ile etki arasında kurulan bu kuvvet ve güç temelli bir nedensellik anlayışını eleştirmiştir. Ayrıca benzer olayların benzer sonuçları doğurmasının gerekmediğini ileri sürmüştür. Kant ise, nesnellik varsayımının ardışıklığın kurallığı bir biçimde olması gerektirdiği, dolayısıyla nedenselliği gerektirdiği bir anlayışı benimsemiştir. Kant'ın nedensellik anlayışı tecrübeye ortaya çıkan nesnelere bir nedensellik ilişkisine göre kurulmuş olması gerektiğini öne sürer.

Kant, nesnenin tecrübe edilmesinin bir koşulu olarak müdrikede yer alan bir kategori olarak nedenselliği savunarak Hume'a cevap vermiştir. Ancak Kant'ın nedensellik kuramı çeşitli açılardan eksiktir.

İlk olarak Kant'ın nedenselliği tezahürde ortaya çıkmayan atom altı parçacıklar gibi nesnelere kapsamaz. Bu bakımdan Kant'ın nedenselliğini kuantum fiziğine uygulayamayız. Kant'ın bu yaklaşımı klasik fiziğin nesnesinin kuruluşunun açıklanmasına yönelik olup, kuantum nesnelere üzerine düşünüldüğünde yetersiz kalmaktadır. Kendileri tecrübeye ortaya çıkmayan kuantum parçacıklarından nasıl olup da nesnel bir söylem içerisinde konuşabileceğimiz Kant'ın teorik çerçevesi içerisinde ele alınamamaktadır.

İkinci olarak, Kant'ın nedensellik anlayışına göre Newton kanunları değişmez bir kesinliğe sahiptir. Bu bakımdan Kant'ın nedenselliği yeni fiziksel modellemelere uygulanamaz. Kant'ın zorunlu ve *a priori* arasında bir ayrım yapmaması dolayısıyla tecrübeye farklı senaryolarla bakmanın imkânı olmuş bu yüzden klasik fizik senaryosu içerisinde kuantum parçacıkları ile yapılan gözlemlerin açıklanamaması nedenselliğin tamamen reddine yol açmıştır.

Üçüncü olarak, Kant nedenselliği güç, kuvvet gibi kavramlarla izah etmeye çalışır. Bu kavramların karşılık geldiği mefhumlar belirsizdir.

Dördüncüsü, Kant'ın nedenselliği düzenli olarak gözlemlenen olaylarla ilgilidir; oysa atom altı dünyada karşılaştığımız olaylar çoğu zaman tuhaf denebilecek durumlar içermektedir. Bu tuhaf durumlarda ise Kant'ın nedenselliğinin yeri yoktur.

Bu söylediklerimizi izah etmek için Kant'ın aklın düzenleyici ve kurucu kullanımları arasında yaptığı ayrımın kısaca değinmek istiyoruz. “Kurucu” terimini Kant nesnenin tecrübesi için gerekli olan anlamında kullanmıştır. Bu yüzden müdrikede bulunan kategoriler nesnenin kurucu faaliyeti içerisinde değerlendirilir. Yani tecrübenin mümkün olması için gerekli olan unsurlar “kurucu” unsurlar arasında yer almaktadır.

Ancak “düzenleyici” faaliyetler nesnenin tecrübesi için gerekli değildir. Kant’a göre “düzenleyici” faaliyetler olmaksızın da nesne tecrübe edilebilir. Aklın fenomenleri tecrübeye direkt olarak ortaya çıkmayan bazı kavramlarla ilişkilendirmesi ise onun “düzenleyici” fonksiyonuna işaret eder. Kant, nesnenin kuruluşunda aklın kurucu kullanımına yer olmadığını düşünmektedir. Nedensellik ise müdrikenin bir saf kavramı olarak nesnenin kuruluşunda işlevsel olmaktadır. Ancak son bölümde nedensellik görüşümüzü ele alırken dilde bir nesneden bahsedilebilmenin ön koşulu olarak nedenselliğin zaten kurulmuş olması gerektiğini açıklamaya çalışacağız.

Palmquist ‘e göre Kantçı nedensellik anlayışı ile kuantum mekaniğinin temel çatışması Kant’ın İkinci Analoji ‘de tecrübe ettiğimiz dünyada olan tüm olayların zorunlu ilişki prensibine göre var olduğu iddia etmesinden kaynaklanmaktadır. Yani Kant’a göre her olay bir nedene sahiptir. Ancak bu birçok kuantum fizikçisinin reddettiği bir durumdur. Kant’a göre nedensiz bir olayın gerçekleşmesi mümkün değilken, birçok kuantum fizikçisine göre, nedensiz olaylar var olabilir. Kantın çizdiği resme göre Newton’un fizik kanunları sentetik *a priori*dir. Deneyim ancak zorunlu ilişkilerin temsili ile mümkün olur.²⁰⁶

Bu bölümde ifade ettiğimiz gibi bu teorik sorun kuantum mekaniğinin klasik yorumunu benimseyenlerce nesne ve nesnellik fikirlerinin topyekûn reddedilmesi ile nihayetlenmiştir. Bu yoruma göre, kuantum parçacıkları hakkında, tecrübeye ortaya çıkan nesnelere kuran türde bir nedenselliği kullanarak konuşamadığımızıza göre, söz konusu parçacıklara nesnel bir varoluş atfedemememiz gerekir. Burada ulaşılan

---

²⁰⁶ Palmquist, “Kantian Causality and Quantum Quarks,” 286.

sonucun, Kant'ın nedensellik anlayışındaki bir yetersizlikten kaynaklandığını ve nedenselliğe ilişkin bizim öne sürdüğümüz yaklaşım dikkate alındığında nesneden ve nesnellik iddialarından vaz geçmemizin zorunlu olmadığını düşünüyoruz. Bir sonraki bölümde Kripke'nin *a priori* ve zorunluluk arasında yapmış olduğu ayrımı gösterip son bölümde nedenselliğin bu ayrımı dikkate alan bir izahını yapmaya çalışacağız.

2. KANT SONRASI DİL FELSEFESİ ALANINDAKİ GELİŞMELER VE KRİPKE'NİN ZORUNLULUK ANLAYIŞI

Kant'ın kendinden önceki metafiziği eleştirmesi gibi, kendisinin geliştirdiği transandantal metafizik de eleştirilmiştir. Bu eleştiriler 19. Yüzyılın ilk yarısında Öklidci olmayan geometrilerin ortaya çıkmasıyla birlikte başladı. Gelişmelerin sonucunda geometrinin aksiyomlarının sentetik *a priori* yargılar olduğu düşüncesi savunulmaz hale gelmiştir. Frege ve Russell da bu konu ile ilgili bir tartışmaya girmiştir; Frege, aritmetiğin dilsel mantıksal olana indirgenebileceğini iddia etmiştir. Frege'ye göre sayı hakkındaki tüm doğrular dilsel-mantıksal bir dizge içerisinde temsil edilebilirler. Onun sayıyı mantıksal olana indirgeme ya da Poincare'nin geometrinin aksiyomlarının örtük tanımlar olduğu savı, kendi başına nesneyi felsefi bir incelemenin konusu olmaktan çıkarmıştır.²⁰⁷

Belirli betimleyici kuramı da bu proje ile uyum içerisindedir. Çünkü belirli betimleyici kuramı ile birlikte sentetik *a priori* bilgiler dolayısıyla da görü devreden çıkarılmış olacaktı. Böylece nesnel kavramsal bir açıklamayla belirlenebilecekti. Örneğin Aristoteles ismi yerine “Plato'nun en zeki öğrencisi” Aristoteles'i betimlemek

---

²⁰⁷ Doç.Dr.A.Ayhan.Çitil, Matematik ve Felsefe, *Felsefelogos*, 49. sayı (2013). ss. 23-52

için kullanılabilir.²⁰⁸ Belirli betimleyicilerin nesnelere karşılık için kullanılması felsefe tarihindeki önemli gelişmelerden biridir. Belirli betimleyicilerin tür adı olarak kullanılması, ciddi bir adım olarak görülmeyebilir. Ancak esas devrim, belirli betimleyicilerin özel adları karşılık için kullanılmasıydı.²⁰⁹

Belirli betimleyici kuramlarının önemli bir tercih sebebi, gönderimin nasıl olduğu ile ilgili bir açıklama getiriyor olduğunu düşünülmesiydi. Böylelikle "sabahyıldızı" ile "akşam yıldızı" arasındaki anlam farklılığı açıklanabilir görünüyordu; çünkü "sabahyıldızı" ile "akşam yıldızı" aynı şeye göndermede bulunmalarına rağmen, farklı anlamdadırlar. Eğer biz bunların anlamlarını gönderimle eş tutarsak aralarındaki anlam farklılığını açıklayamayız diye düşünüldüğünden belirli betimleyici kuramları tercih edilir olmuştur.²¹⁰

Ancak belirli betimleyiciler özel isimleri barındırması dolayısıyla ancak "bu", "şu", "o" gibi işaret zamirlerini içeren kavramsal betimlerle ifade edilebilirdi. Bu işaret zamirlerin tamamen ortadan kaldırılmış olması ise, mümkün değildir. Bundan dolayı betimleyici kuramlar gönderimi açıklamakta yetersiz kalmıştır.

Zorunluluk Kavramı ile *a priori* kavramı birçok filozof düşünür açısından ayırım gözetilmeksizin kullanılmıştır. Çağdaş düşünürlerden Saul Kripke, bu iki kavram arasındaki farkı vurgulamıştır. *Naming and Necessity* adlı kitapta Kripke, Frege, Russell gibi filozoflar tarafından ortaya atılmış betimleyici (İng. *descriptivist*) teorileri eleştirir.

---

²⁰⁸ Marga Reimer and Eliot Michaelson, "Reference," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Winter 2014, 2014, <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/reference/>.

²⁰⁹ Oswald Chateaubriand, "Descriptions: Frege and Russell Combined," *Synthese* 130, sayı. 2 (Şubat 1, 2002): 213–26.

²¹⁰ Frederick Kroon, "Descriptivism, Pretense, and the Frege-Russell Problems," *The Philosophical Review* 113, sayı. 1 (January 1, 2004): 1–30.

²¹¹ Bu eleştiriyi yaparken kendi resmini ortaya koymaya çalışır. (Kripke, özellikle kendisinin yeni bir teori ortaya atmaktan çok, özel isimlerle ve doğal türlerle ilgili olan resmi daha anlaşılır kıldığını vurgular). Bu çerçevede alışlageldik bir biçimde *zorunluluk* ve *a priori* kavramını kullanmaz. Ona göre *a priori* olup zorunlu olmayan önermeler var olduğu gibi, zorunlu olup *a priori* olmayan önermeler de mevcuttur. Bu bölümde *a priori* ve zorunluluk kavramları arasındaki bu ayrım üzerinde durmak istiyorum. Çünkü bu ayrım, Kant'ın *a priori* ve *a posteriori* ayrımına yeni bir bakış açısı getirmektedir.²¹²

Saul Kripke'ye göre *a priori* olan bir önermenin zorunlu olması gerekmez. Örneğin Paris'te bulunan bir çubuk 1 metrenin ölçüsü olarak kabul edilsin. Bu durumda önermemiz şu biçimde olacaktır: "Paris'te bulunan çubuğun uzunluğu 1 metredir." Kripke bu önermenin *a priori* olarak kurulduğunu ancak zorunlu olmadığını savunur. Bu tür önermeler, eşanlamlı sözcükleri eşleştiren önermeler cinsinden değildir. Bu önermedeki amaç 1 metrenin uzunluğunu belirgin kılmaktır. Önerme deneyimle ortaya çıkabilecek değişikliklere bağlı olmadığından dolayı *a prioridir*. Ancak *a priori* olması zorunlu olduğu anlamına gelmez. Çünkü çubuğun 1 metre yerine 2 metre olduğu olanaklı bir dünya düşünebilirim. Bu durumda önerme *olumsal* (İng. *contingent*) demektir. Yani Kripke, zorunluluk kavramını olanaklı evrenlere göre kullanırken, *a priori* ve *a posteriori* kavramlarını tecrübeden bağımsız olup olmamasına bakarak

---

²¹¹ Saul A Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980), 107.

²¹² Josep Macia, "Does 'Naming and Necessity' refute descriptivism?," *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, Segunda Epoca, 13, sayı. 3(33) (Eylül 1, 1998): 445–76.

belirler. Kripke'ye göre çoğu filozof bu ayrımı yapmadıklarından birçok yanlış çıkarımlar yapmışlardır.²¹³

Yine Kripke'ye göre bazı önermeler zorunlu iken *a priori* olmak zorunda değildir. Bu önermeleri açıklamadan Kripke'nin betimleyici teorileri eleştirisine değinmekte fayda var. Ona göre özel isimler betimleyici terimler yoluyla değil doğrudan gönderimde bulunurlar. Örneğin Aristoteles'i Platon'un öğrencisi ve İskender'in hocası şeklinde tanımladığımızı düşünelim. Ancak Aristoteles'in felsefe ile uğraşmak yerine demircilikle uğraştığı olanaklı bir dünya hayâl edebiliriz. Bu durumda, Aristoteles, betimlememize uymayacaktır. Ancak bu durumda bile biz onu Aristoteles olarak isimlendirmeye devam ediyoruz. O halde, Aristoteles ismi tüm olanaklı evrenlerde geçerlidir. Eğer Frege, Russell²¹⁴ gibi düşünürler tarafından ortaya atılan betimleyici teoriler doğru olsaydı Aristoteles' in Platon'un öğrencisi olmasını düşünmediğimiz olanaklı bir evrenin olmayacaktı. Hem aynı betimleme ile iki farklı kişinin olduğu olanaklı bir dünya vardır. Örneğin Platon'un iki öğrencisi olduğu ve her ikisinin de İskender'in hocasının olduğu olanaklı bir dünya düşünebiliriz.²¹⁵

Şimdi zorunlu olup da *a priori* olmayan önermelerin nasıl mümkün olacağına bakalım. Aristoteles 'in diğer isminin Pisagor olduğunu varsayalım. Bu durumda Pisagor ismi de tıpkı Aristoteles gibi ona tüm olanaklı evrenlerde doğrudan gönderimde bulunacaktır. Kripke 'ye göre aynı şeye gönderimde bulunmak için kullandığımız iki

---

²¹³ Kripke, *Naming and Necessity*, 54.

²¹⁴ Scott Soames, *Philosophy of Language*, Reprint edition (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012), 7,20.

²¹⁵ Howard Wettstein, "Frege-Russell Semantics?," *Dialectica* 44, sayı. 1/2 (Ocak 1, 1990): 113–35.

isim tüm olanaklı dünyalarda geçerli olacağından dolayı, *a posteriori* zorunluluk belirtir.

Kripke, doğal türlerle ilgili olarak özel isimlerdeki benzer bir görüş belirtir. Örneğin altının atom numarası 79'dur. Kripke 'ye göre bu atom numarası altının altın olabilmesi için zorunludur; ancak *a priori* değildir. Çünkü hiçbir kimse altının atom numarasını deneyim olmaksızın bilemez ve bilimsel araştırmalara göre tüm altınlar için atom numarasının 79 olması sabit olduğuna göre zorunluluk belirtir. Öyleyse bu zorunluluk *a priori* olmadığına göre *a posteriori*dir.²¹⁶

Kripke bu görüşüyle birlikte Kant'ın yapmış olduğu *a priori* – *a posteriori* ayırımına önemli bir bakış açısı daha eklemektedir. Ona göre zorunluluk *a priori* yargılarla²¹⁷ sınırlı olamaz. Hatta bazı *a priori* yargıların Paris'te bulunan 1 metre uzunluğundaki çubuk örneğinde olduğu gibi zorunlu olmadığını da düşünmektedir.²¹⁸

Sonuç olarak *a priori* ve zorunlu kavramları Kripke'ye göre farklı iki kavramdır. Bu ayırmadan yola çıkarak bir sonraki bölümde nedenselliğin farklı bir anlayışına ve bu anlayışın sonuçlarının kuantum fiziğini yorumlayışını ele alacağız.

---

²¹⁶ Kripke, *Naming and Necessity*, 116.

²¹⁷ Kant *Kritik der Reinen Vernunft* adlı eserinde yargı yetisinin bir fiili olarak yargıları esas almakta ve onları *a priori* – *a posteriori* sınıflandırmasına tabi tutmaktadır. Kant sonrası gelişen dil felsefesi kapsamında ise söz konusu sınıflandırma dilsel bir birim olarak haber cümlelerinin ifade ettiği nesnel içerik anlamında önermelere atfedilmektedir.

²¹⁸ Niko Strobach, "Time and Development in Kripke's 'Naming and Necessity,'" *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, SEGUNDA EPOCA, 13, sayı. 3(33) (September 1, 1998): 503–17.

3. A PRİORİ OLUMSAL NEDENSELLİK

Kripke'nin *a priori* olan ile zorunlu olanı birbirinden ayırmış olması, zorunluluğun Kant sonrası fiziğe uygun bir biçimde yorumu açısından önemlidir.²¹⁹ Biz nesnelere *a priori* olarak belirleyebiliriz. Ancak bu belirlenim olanaklı bütün evrenlerde aynı tarzda onların var olmasını gerektirmez; ancak nesnelere uyumlu bir biçimde fiziksel durumları açıklamak durumundadır. Eğer nesnelere fiziksel durumu açıklayamazsa, onu modifiye etmek zorunda kalırız. Ancak bu durum öne sürdüğümüz belirlenimin *a priori* olmasını etkilemez; *a priori* olanın mutlak değişmez olması gerekli değildir; tıpkı Kripke'nin Paris'te bulunan bir çubuğu yerine Antalya'da bulunan bir çubuğun boyunun 1 metre olarak belirlenmesi gibi. Böylelikle nesnelere ilişkin belirlenimlerimiz olumsal olmalarına karşın *a priori* olabilirler.

Nesnelere belirlenimleri olumsal olmasına rağmen bu belirlenimin gelişigüzel olmaması bilimsel bir dil için gereklidir. Bilim yapabilmemiz için belirlenen nesnelere arasında maksimum uyum gereklidir. Örneğin parçacıkların kütleyle sahip olmalarının nedeni olarak *A* alanını belirlediğimizi varsayalım. Fakat *A* alanı içerisinde olmamasına rağmen parçacıkların kütleyle sahip olduğunu düşünürsek bu durumda nesnemizi düşünmemizi sağlayan belirlenimin dışına çıkmış oluruz. Böylelikle belirli bir nesne hakkında konuşabilme imkânımız ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla, nesnelere bireyselleştirebilmemizi ve haklarında konuşabilmemizi sağlayan bu tür belirlenimlerin tutarlı (İng. *consistent*) ve bağdaşık (İng. *coherent*) olmak durumunda olduğunu öne sürebiliriz. Nesnelere ilişkin olarak öne sürdüğümüz belirlenimler birbiriyle çelişmemeli

---

²¹⁹ Michaelis Michael, "Tichý on Kripke on A Posteriori Necessities," *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 92, sayı. 1/2 (Ekim 1, 1998): 113–26.

(bu anlamda tutarlı olmalı), ayrıca öne sürdüğümüz belirlenimler bize bütünlüklü bir resim sunacak biçimde birbirlerini desteklemelidirler (bağdaşık olmalıdırlar). Nesnelere bireyselleştirebilmemizi ve haklarında konuşabilmemizi sağlayan bu belirlenimler toplamını biz bir senaryo olarak adlandırıyoruz. Bize göre senaryolar olmaksızın belirli nesnelere hakkında konuşabilmemizin imkânı bulunmamaktadır. Tezimiz bakımından bu senaryo anlayışının önemi ise herhangi bir senaryonun nedensellik kavramını varsaymaksızın kurulamıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle bireysel var olanlar olarak ele aldığımız ve hakkında konuşabildiğimiz nesnelere kuruluşlarında zorunlu olarak nedensellik kavramının yer aldığı senaryoları ön gerektirirler (*a priori* olarak varsayarlar). Şimdi bu fikri bazı örnekler üzerinden açıklamaya çalışalım.

Örneğin bir ışık gördüğümüzde ışığın bir nedeni olduğunu düşünürüz. Işığın bu nedenini X nesnesi olarak isimlendirelim. Benzer bir biçimde bir sıcaklık artışında bunun yine bir nedeni olması gerektiğini düşünürüz. Şimdi burada bu sıcaklığın artışının nedeninin X nesnesi olarak kabul edilebileceği gibi ondan ayrı bir Y nesnesi olarak da kabul edilebilir. Biz bu X ve Y nesnesinin aynı veya farklı olduğuna karar verebilmek için tecrübelerimizi kullanırız. Eğer bu nesnelere genellikle birlikte var oluyorsa genellikle bu iki nesnenin aynı olduğuna karar veririz. Ancak bu yargı sübjektiftir. Birisi çıkıp da genellikle bu sıcaklık ve ışık fenomenlerinin birlikte tecrübe edilmesinin tamamen tesadüf olduğunu bu iki nesnenin farklı birer nesne olduğunu ileri sürebilir. Görüldüğü gibi bu farklı senaryoların hepsinde kurulan nedensellik ilişkisine bağlı olarak nesnelere de farklılaşmaktadır. Işığın ve sıcaklığın bir nedeni olarak bir X nesnesi kurulabileceği gibi, ışığın nedeni olan bir X nesnesi ve sıcaklığın nedeni olarak bir Y nesnesi olarak kurulabilir. İkinci durumdaki X nesnesi ile birinci durumdaki X nesnesi farklı özelliklere sahip birer nesne olur. Şimdi bu X nesnesinin veya Y

nesnesinin daha önce duyularımızla direkt tecrübe ettiğimiz bir nesne ile bağlantılı olması zorunlu değildir. Biz bu nesnelere sırf bir nedensellik ilişkisi içerisinde kurabiliriz. Bahsettiğimiz yönde nedenselliğin kurulumu nesnenin kendinde olduğu hakikate dair bir çıkarıma içermez. Sadece var olana dair epistemolojik bir akıl yürütmedir. Bundan dolayı senaryo farklılıkları hakikatin de görece olması gibi bir sonuç içermez.

Gazali'nin ateşin pamuğu yakması örneğini ele alalım. "Ateş" diye bir nesneyi isimlendirebilmemiz için onu bir yakma olayının bir sebebi olarak görmüş olmamız gerekli. Aksi takdirde onu neden "ateş" olarak isimlendirdik de "su" olarak isimlendirmedik sorusunu sormak gereklidir. Yani ateşin "ateş" olarak benim nesnem olarak kurulmuş olması zaten onu bir nedensellik ilişkisi içerisinde var oluyor. Ancak geçmişte yakmanın bir nedeni olmuş olması gelecekte de öyle olacağı anlamına gelmez. Bu açıdan Gazali'nin nedensellik iddiası bizim nedensellik anlayışımızla uyumludur. Ancak Gazali'nin bu örneğine bakarak onun düşüncesinde nedenselliğin yeri olmadığı görüşüne kapılanlar hatalıdır. İkinci bölümde göstermeye çalıştığımız gibi Gazali "Her şeyin bir nedeni vardır" ilkesini reddetmemektedir.

Şimdi de Hume'un bilardo topları örneğini ele alalım. Hume, bilardo topunu neden "bilardo topu" olarak isimlendirdi de onu "kalem" olarak isimlendirmedik sorusunu soralım. Hume'un bilardo toplarını "bilardo topu" olarak isimlendirebilmesi için onların birbirlerine çarpmasıyla ilerlediğini görmüş, dolayısıyla hareketin nedeni olarak bilardo toplarını birer nesnesi olarak kurmuş olması gereklidir. Yani Hume'un birinci bilardo topunun ikinci bilardo topunun nedeni olup olmadığını sorgulamadan önce bilardo toplarını zaten bir nedensellik ilişkisi içerisinde düşünmüş olması gerekli ki onları

“bıardo topu” olarak isimlendirebilsin. Hume ise Gazali’den farklı olarak “Her sonradan var olan şeyin bir nedeni vardır.” ilkesini felsefesi içerisinde reddettiği için Hume’un nedensellik anlayışı bizim nedensellik anlayışımızla uyumsuzdur.

Örneğin “Tanrı parçacığı” olarak bilinen Higgs bozunu²²⁰ böyle bir nedensellik senaryosu içerisinde fiziğe konu olan bir nesne haline gelmiştir. Parçacığın kütle kazanmasının nedeni olarak kurulmuş Higgs bozunu tecrübeye direkt olarak ortaya çıkmaz. Kuantum fiziğindeki bu durumları dikkate aldığımızda, herbir parçacığın birer nesne olarak düşünülebilmesinin ön koşulunun bir nedensellik senaryosu içerisinde yer alması olduğunu görmekteyiz. Kuantum nesnelere aslında makro düzeyde kurduğumuz bazı deneysel düzeneklerle olan nedensel ilişkilerle birlikte var olurlar. Parçaları direkt olarak gözlemlene şansına sahip olmadığımızdan dolayı; eğer bir nedensellik ilişkisi kurmamış olsaydık parçacığın varlığı bizim için bir anlam ifade etmeyecekti. Kuantum fiziğindeki herbir model bir nedensellik senaryosu anlamına gelir; gözlemlerle uyumlu olması açısından bu senaryoyu revize etmek veya tamamen değiştirmek zorunda kalabiliriz.

Görüldüğü gibi nedensellik anlayışımızın dile öncelikli olarak düşünme faaliyetimiz içerisinde kurulan bir senaryoda yer aldığının farkına varılması bilim yapma faaliyetimizde esnek ve gelişmeye açık olan araştırmaya sahip olmamızı sağlamaktadır. Kant’tan farklı bir biçimde nedenselliğin tecrübeden ortaya çıkmayan nesnelere de olanak tanıyan bu nedensellik fikri kuantum fiziğinin nesnelere izah etmeye yardımcı olur. Kuantum fiziği göz önüne alındığında direkt gözlemlene şansına

---

²²⁰ Simon Friederich, Robert Harlander, and Koray Karaca, “Philosophical Perspectives on Ad Hoc Hypotheses and the Higgs Mechanism,” *Synthese* 191, sayı. 16 (Kasım 1, 2014): 3897–3917.

sahip olmadığımız nesnelere hep bir nedensellik senaryosu içerisinde yer alarak var olurlar. Böylelikle yeni parçacıklar belirleme imkânına sahip oluruz.

Bahsetmiş olduğumuz nedenselliği *a priori olumsal* nedensellik olarak isimlendirdik. Çünkü burada Kant'a benzer biçimde nesnenin var olması için gerekli olan bir öncelikten bahsediyoruz. Ancak biz Kant'tan farklı bir biçimde tecrübedeki nesneden değil; dilde oluşmuş nesneden bahsediyoruz. Nesnelerin dilde ifade edilmesine öncelikli olarak bir nedensellik senaryosunun gerekmesinden dolayı *a priori* olarak; kurulan senaryonun zorunlu bir biçimde, yani olanaklı tüm evrenlerde aynı biçimde kurulmuş olması gerekmediğinden *olumsal* olarak isimlendirdik. Şimdi bu nedensellik görüşünü Kant'ın nedensellik anlayışı ile karşılaştıralım.

İlk olarak, Kant'tan farklı bir biçimde nesnelerin bir senaryo içerisinde kuruluşunda yer alan nedensellik anlayışı tecrübede direkt ortaya çıkmayan nesnelerin kurulmasına olanak verdiğinden bilimsel gelişmelerle uyumludur. Bahsetmiş olduğumuz kuantum nesnelerin varlığı ancak bir nedensellik senaryosu ile mümkündür; çünkü bu kuantum nesnelerinin hiçbiri tecrübede direkt olarak ortaya çıkmaz.

İkinci olarak, Kant'ın nedensellik anlayışındaki *sentetik a priori* önermeler aynı zamanda bir zorunluluk içerir. Oysa böyle bir zorunluluk bilimsel gelişmelerle uyumlu değildir. Bahsetmiş olduğumuz nedensellik ise, olumsal olması ve dile öncelikli olması bakımından esnek bir yapıya sahiptir. Bu esnek yapıda oluşuna rağmen bilim yaparken senaryo içerisindeki nedensellik kurgularımızın tecrübe ile ve birbirleri ile uyumlu ve bütüncül bir resim verecek şekilde oluşturulmasına özen gösterilmelidir. Dolayısı ile bilimsel bilginin, bilimsel olmayan bilgiden üstünlüğü onun kesinliğinden değil daha özenli araştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Üçüncü olarak, Kant'ın nedensellik anlayışında sunmuş olduğu görüş, kuvvet ve güç gibi kavramları içerir. Kuvvet ve güç gibi kavramların neye karşılık geldiği net olarak bilinmez. Bahsettiğimiz kuantum nesnelere kuruluşunda ise herhangi bir kuvvet güç kavramını kullanmak durumunda değiliz. Burada kurulan nesne sonuçları sağlayan olarak var olur. Biz nedensellik görüşünü sunarken bu kavramları kullanmaya ihtiyaç duymadık.

Dördüncü olarak, Kant düzenli ve kurallı tecrübi olaylardaki durumların bir gereği olarak bir nedensellik olması gerektiğini savunur. Oysa en tuhaf hatta düzensiz görünen olaylarda dahi bir nesnenin dil içerisinde bahsedebilmemiz için bir nedensellik senaryosu kurmamız gerekmektedir.

Sonuç olarak dilde herbir nesneye ifade edilmeden önce ona işaret edebilmemiz için onu bir nedensellik senaryosu içerisinde kurmak zorundayız. Bu senaryo fikri Kant'ın nedenselliğinin içermiş olduğu dört ana problemi içermemektedir. Bununla birlikte özellikle kuantum fiziğinin nesnelere düşünüldüğünde *olumsal a priori nedensellik* fikrinin daha uygun olduğunu görmekteyiz. Kant ve öncesi filozofların nedenselliği zorunlu bir biçimde kurgulamış olması, Kopenhag yorumuna sahip kuantum fizikçilerinin nedenselliği tamamen yok sayıp olasılık hesaplamalarını ve matematiksel denklemleri zemine oturtan bir nedensellik anlayışına sahip olmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Bohm ise kuantum fiziğindeki sık değişen durumlara pek de uygun olmayan klasik fizik senaryosuna benzer bir biçimde deterministik bir anlayışa sahip bir kuantum fiziği yorumu geliştirmiştir. Bahsedilen her iki yorumda da nedenselliğin zorunlulukla birlikte tutulması problemlere neden olmuştur. Ancak

bahsetmiş olduğumuz *a priori olumsal nedensellik* fikri bu problemlerden kurtulmayı amaçlamıştır.

SONUÇ

Bu tezde, nedenselliğin nesne ile ilişkisini Hume ve Kant'ı ön plana çıkararak ele almaya çalıştık. Nedensellik konusundaki Batı Dünyasındaki tartışmalar genel olarak Hume ile başlamaktadır. Bu açıdan Hume'un nedensellik anlayışına tezimizde önemli yer verdik. Hume, genel olarak baktığımızda, nedenselliği üç değişik açıdan ele almıştır. İlk olarak nedensellik fikrinin temeli, olgu sorunları ve bizim bilimiz açısından değerlendirilmiştir. İkinci olarak, var olan şeylerin neden fikri olmadan da düşünülebileceğini eleştirmiştir. Üçüncü olarak da kuvvet, güç, zorunlu ilişki gibi nedensellikle bağdaştırılan kavramların temelsiz olduğunu savunmuştur.

Hume'un kendi örneğinde bilardo topu nesnelere bahsedebilmesinin mümkün olmasının ancak onların nedensellik ilişkisi içerisinde kurulmuş olmasına bağlı olduğunu 4.1'de göstermeye çalıştık. Hume "Her sonradan var olan şeyin bir nedeni vardır." ilkesini reddetmiş olduğundan Hume'un nedensellik anlayışı bizim nedensellik anlayışımızla uyumsuzdur. Ancak Gazali, Hume'un aksine bu ilkeyi reddetmez. Bu yüzden 2. bölümde yaygın kanının aksine Gazali'nin nedensellik anlayışının Hume'un nedensellik anlayışından farkı olduğuna işaret ettik. Gazali, nedensellik ilkesini reddetmediğinden dolayı, Gazali'nin nedensellik anlayışının tezde sunulan nedensellik anlayışıyla uyumlu bir biçimde savunulabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Kant'ın, Hume'a cevap vermek için, anlama yetisinin kategorilerinden biri olan nedenselliğin deneyimin imkânı için vazgeçilmez olduğunu savunduğunu gösterdik. Kant'a göre nesnelere kurulması için bir nedenselliğin *a priori* olarak zeminde yer

almış olması gerekir. Bu bakımdan Kant, Hume gibi nesnelere zaten oradaymış gibi görmez; onları muhayyilenin faaliyeti sonucunda kurulan olarak düşünmüştür. Kant, Hume'un nedenselliğin tümevarım ile çıkarılamayacağı hakkındaki eleştirisini haklı bulmuş, bundan dolayı alternatif yollar arama yoluna girmiş ve metafizik anlayışında nedenselliği nesnenin kuruluşunda gerekli olan *a priori* unsurlardan biri olarak kabul etmiştir.

Kant'ın nedensellik anlayışı Hume'a cevap vermesi noktasında başarılı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü Hume, neden ile etki arasındaki ilişkinin nesnelere ilgili alışkanlıklarımızdan ibaret olduğunu düşünmüştü. Kant ise nesnellik varsayımının ardışıklığın da kurallı bir biçimde olması gerektirdiğini savunarak ve böylece nedenselliğe farklı bir bakış açısı getirerek Hume' a başarılı bir biçimde cevap vermiştir. Ancak Kant'ın nedensellik anlayışının tecrübede direkt ortaya çıkan klasik fizik nesnelere açısından problem oluşturmadığını düşünsek bile tecrübede ortaya çıkmayan kuantum nesnelere açıklamakta yetersiz kalmıştır. İkinci olarak, Kant, nedenselliği açıklarken, kuvvet güç gibi neye karşılık geldiği, mefhumları belli olmayan kavramları kullanmıştır. Üçüncüsü Kant'ın nedensellik anlayışı Newton fiziği modellemesine göredir; yeni modellemelere açık olmadığından dolayı yeni bilimsel ilerlemelere imkân vermez. Dördüncüsü Kant'ın nedenselliği düzenli durumlarla karşılaştığımızı geçerlidir; kuantum dünyasında çoğu zaman tuhaf görülen olayları açıklamakta yeterli olmaz.

Kant sonrası zorunluluk ve *a priori* anlayışına farklı bir bakış açısı getiren Kripke'ye tezimizde önemli yer verdik. Kripke'nin zorunlu ve apriori yargılar arasında farkı ortaya koymuş olması bizim nedensellik anlayışımıza da ilham verici olmuştur.

Kripke'ye göre yargıların *a priori* olması onların zorunlu olmasını gerektirmez. Biz de Kripke ile paralel bir biçimde nesnelerin dilsel olana öncelikli olmakla birlikte *a priori* nedensellik senaryosu içerisinde olduğunu ancak onların olanaklı bütün evrenlerde geçerli olmayan bir senaryo içerisinde ifade edilebileceğini savunduk. Bu bakımdan savunduğumuz görüşü *a priori olumsal* olarak tanımlayabiliriz.

Son bölümde örnekler üzerinden nedenselliğin nesnelerin dil içerisinde belli bir senaryoya göre öncelikli olduğunu belirttik. Kant'tan farklı bir biçimde tecrübeye öncelikli olan bir nedensellik ilişkisinden ayrı bir biçimde dilde ifade edilişi bakımından nesneye öncelikli olan bir nedensellik anlayışını ortaya koyduk. Bununla birlikte kurulan nedensellik ilişkilerine göre farklı senaryolar gerçekleştirebileceğimizi ve bu farklı senaryolarda farklı nesnelere elde edebileceğimizi göstermeye çalıştık. Bilimsel modellemeler ve senaryolar içerisinde nedenselliğin kullanımının *a priori* bir biçimde var olduğunu ancak Kant'ın nedenselliğindeki gibi değişmez bir gerçeklik olarak kurgulanmaması gerektiği sonucuna vardık. Bununla birlikte nesnelere arası ilişkileri esas alan bir nedenselliğin aksine nesnelerin nasıl olup da dilde kurulan bir senaryo içerisinde var olduğu hakkındaki soruya yanıt aramaya çalıştık. Ayrıca, bu türden bir nedensellik anlayışı kuvvet, güç gibi karşılık geldiği mefhumların belli olmayan kavramları içermez. Son olarak atom altında düzenlilikten çok uzak görülebilen “kuantum dolanıklık” (*quantum entanglement*) gibi olaylara dahi uygulanabilir; çünkü dilde kurulan bütün nesnelere için geçerlidir.

Sonuç olarak nesnelere dil içerisinde ifade edilebilmesi onların bir nedensellik senaryosu içerisinde ele alınmış olmasını gerektirmektedir. Nesnelere dil içerisinde var olması sürecinde nedenselliğin olduğunun farkına varmamız nesnenin kuruluşunu açıklamamızda bize yardımcı olur. Bu türden bir nedensellik anlayışı bilimsel araştırmalarda yeni nesnelere oluşturabilmemize imkân verir; böylece yeni gözlemlenen olayları daha kolay açıklayabiliriz. Kurulan nedenselliğin olumsal bir senaryo içerisinde yer aldığının farkına varılmış olması ise onlara katı bir şekilde bağlanmadan esnek ve gelişmeye uygun bir bilim araştırması için zemin oluşturur. Bilimin bu tarzda olumsal bir temele dayanması ise onu güvenilir olmaktan çıkarmaz; nk bilim yapabilmek kurulan nedensel ilişkilerin birbirleriyle uyumlu ve bütünsel bir resmi çıkaracak bir biçimde bağdaşık olmasını gerektirir.

KAYNAKÇA

- Albert Einstein, B. Podolsky, ve N. Rosen. "Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality be Considered Complete?", sayı 4 (1935): 778–79.
- Anscombe, G. E. M. "‘Whatever Has a Beginning of Existence Must Have a Cause’: Hume’s Argument Exposed". *Analysis* 34, sayı 5 (01 Nisan 1974): 145–51. doi:10.2307/3327630.
- Aquila, Richard E. "Necessity and Irreversibility in the Second Analogy." *History of Philosophy Quarterly* 2, sayı 2 (01 Nisan 1985): 203–15.
- Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae: Complete Set*. Place of publication not identified: The Aquinas Institute, 2012.
- Aristotle. *Aristotle: The Physics, Books I-IV*. Çeviren P. H. Wicksteed ve F. M. Cornford. Revised edition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957.
- . *Complete Works of Aristotle, Vol. 1*. Editör Jonathan Barnes. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1984.
- . *The Metaphysics*. Çeviren Hugh Lawson-Tancred. Penguin Classics edition. London: Penguin Classics, 1999.
- Baldner, Kent. "Causality and Things in Themselves." *Synthese* 77, sayı 3 (01 Aralık 1988): 353–73.
- Baltzly, Dirk. "Stoicism." İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Spring 2014., 2014. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/stoicism/>.
- Beattie, ve James. *An Essay on the Nature and Immutability of Truth, in Opposition to Sophistry and Scepticism*. HardPress Publishing, 2014.
- Bobro, Marc. "Leibniz on Causation." içinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Summer 2013., 2013. <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/leibniz-causation/>.
- Bobro, Marc, ve Kenneth Clatterbaugh. "Unpacking the Monad: Leibniz’s Theory of Causality." *The Monist* 79, sayı 3 (01 Temmuz 1996): 408–25.
- Bohm, David. "A Suggested Interpretation of the Quantum Theory in Terms of ‘Hidden’ Variables. I". *Physical Review* 85, sayı 2 (15 Ocak 1952): 166–79. doi:10.1103/PhysRev.85.166.
- Broad, C. D. "Kant’s First and Second Analogies of Experience." *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, 26 (01 Ocak 1925): 189–210.
- Buchdahl, Gerd. "Causality, Causal Laws and Scientific Theory in the Philosophy of Kant." *The British Journal for the Philosophy of Science* 16, sayı 63 (01 Kasım 1965): 187–208.

- Carson, Emily, ve Renate Huber. *Intuition and the Axiomatic Method*. Springer Science & Business Media, 2006.
- Caygill, Howard. "Analogy." *A Kant Dictionary*. Oxford: Blackwell Publications, 1995.
- Chateaubriand, Oswaldo. "Descriptions: Frege and Russell Combined." *Synthese* 130, sayı 2 (01 Şubat 2002): 213–26.
- Coffa, J. Alberto. *The Semantic Tradition from Kant to Carnap: To the Vienna Station*. Editör Linda Wessels. Reprint edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Cresswell, Mj. "The causal principle in Locke's view of ordinary human knowledge." *Locke studies* 4 (2004): 183–203.
- Çitil, Ayhan. *Matematik ve Metafizik*. İstanbul: Alfa, 2012.
- d'Espagnat, Bernard. *On Physics and Philosophy*. Reprint edition. Place of publication not identified: Princeton University Press, 2013.
- Ducasse, C. J. "Critique of Hume's Conception of Causality." *The Journal of Philosophy* 63, sayı 6 (17 Mart 1966): 141–48. doi:10.2307/2024169.
- Ford, Kenneth W., ve Diane Goldstein. *The Quantum World: Quantum Physics for Everyone*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2005.
- Frege, Gottlob. *The Foundations of Arithmetic: A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number*. Çeviren J. L. Austin. 2nd Revised edition. Evanston, Ill: Northwestern University Press, 1980.
- Fricke, Christel. "Explaining the Inexplicable. The Hypotheses of the Faculty of Reflective Judgement in Kant's Third Critique." *Noûs* 24, sayı 1 (01 Mart 1990): 45–62. doi:10.2307/2215612.
- Friederich, Simon, Robert Harlander, ve Koray Karaca. "Philosophical perspectives on ad hoc hypotheses and the Higgs mechanism." *Synthese* 191, sayı 16 (01 Kasım 2014): 3897–3917.
- Gazali. *Filozofların Tutarsızlığı*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Goodman, Lenn Evan. "Did Al-Ghazâlî Deny Causality?" *Studia Islamica*, sayı 47 (01 Ocak 1978): 83–120. doi:10.2307/1595550.
- Grey, John. "Necessitarianism and Divine Self-Causation in Spinoza." Erişim 06 Haziran 2015. http://www.philosophy.msu.edu/files/5314/1279/8861/Grey_-_Spinoza_Necessitarianism.pdf.
- Gribbin, John. *Erwin Schrodinger and the Quantum Revolution*. 1 edition. Hoboken, Jew Jersey: Wiley, 2013.
- Griffel, Frank. "Al-Ghazali." İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Winter 2014., 2014. <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/al-ghazali/>.
- Guyer, Paul. "Kant on Apperception and 'A Priori' Synthesis". *American Philosophical Quarterly* 17, sayı 3 (01 Temmuz 1980): 205–12.

- . “Kant’s Answer to Hume?” *Philosophical Topics* 31, sayı 1/2 (01 Nisan 2003): 127–64.
- . *Knowledge, Reason, and Taste: Kant’s Response to Hume*. Princeton University Press, 2008.
- Hanna, Robert. “Kant’s Theory of Judgment.” İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Summer 2014., 2014.
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/kant-judgment/>.
- Harper, William. “Kant’s Empirical Realism and the Second Analogy of Experience.” *Synthese* 47, sayı 3 (01 Haziran 1981): 465–80.
- Helmig, Christoph, ve Carlos Steel. “Proclus.” İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Summer 2015., 2015.
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/proclus/>.
- Hulswit, Menno. *From Cause to Causation: A Peircean Perspective*. Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002.
- Hume, David. “A Treatise of Human Nature.” Liberty Fund Inc., 2004.
- . *Enquiries Concerning the Human Understanding: And Concerning the Principles of Morals*. Clarendon Press, 1902.
- Hume, David, ve Tom L. Beauchamp. *An Enquiry Concerning Human Understanding: A Critical Edition*. Clarendon Press, 2000.
- Janiak, Andrew. “Newton’s Philosophy.” İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Summer 2014., 2014.
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/newton-philosophy/>.
- Jong, Willem R. de. “The analytic-synthetic distinction and the classical model of science: Kant, Bolzano and Frege.” *Synthese* 174, sayı 2 (01 Mayıs 2010): 237–61.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. Çeviren Werner S Pluhar ve Patricia Kitcher. Indianapolis, Ind.: Hackett Pub. Co., 1996.
- . *Dreams of a Spirit-Seer*. Theclassics Us, 2013.
- . *Kant’s Inaugural Dissertation of 1770*. University of Michigan Library, 1894.
- . *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013.
- . *Theoretical Philosophy, 1755–1770*. Cambridge University Press, 1992.
- Kant, Immanuel, ve James W. Ellington. *Prolegomena to Any Future Metaphysics (Second Edition): And the Letter to Marcus Herz, February 1772*. Hackett Publishing, 2001.
- Kant, Immanuel, ve Michael Friedman. *Kant: Metaphysical Foundations of Natural Science*. Cambridge University Press, 2004.

- Kant, Immanuel, Gary C Hatfield, ve Immanuel Kant. *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Come Forward as Science with Selections from the Critique of Pure Reason*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2004. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511808517>.
- Kant, Immanuel, Ioanna Kuçuradi, ve Yusuf Örnek. *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena = Prolegomena zu einer jeden künftigen metaphysik die als wissenschaft wird auftreten können*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002.
- Kant, Immanuel, ve Werner S. Pluhar. *Critique of Judgment*. Hackett Publishing, 1987.
- Kant on Causality, Freedom, and Objectivity*. NED - New edition. University of Minnesota Press, 1984. <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.cttttsnb>.
- Kripke, Saul A. *Naming and Necessity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980.
- Kroon, Frederick. "Descriptivism, Pretense, and the Frege-Russell Problems." *The Philosophical Review* 113, sayı 1 (01 Ocak 2004): 1–30.
- Langsam, Harold. "Kant, Hume, and Our Ordinary Concept of Causation." *Philosophy and Phenomenological Research* 54, sayı 3 (01 Eylül 1994): 625–47. doi:10.2307/2108584.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *The Monadology*. Forgotten Books, 2008.
- Mace, C. A. "Hume's Doctrine of Causality." *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 32 (01 Ocak 1931): 301–28.
- Macia, Josep. "Does 'Naming and Necessity' Refute Descriptivism?" *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, segunda epoca, 13, sayı 3(33) (01 Eylül 1998): 445–76.
- Michael, Michaelis. "Tichý on Kripke on A Posteriori Necessities." *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 92, sayı 1/2 (01 Ekim 1998): 113–26.
- Moad, Edward Omar. "Al-Ghazali on Power, Causation, and 'Acquisition'." *Philosophy East and West* 57, sayı 1 (01 Ocak 2007): 1–13.
- Morris, William Edward, ve Charlotte R. Brown. "David Hume." İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Summer 2014., 2014. <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/hume/>.
- Munsat, Stanley. "Hume's Argument That Causes Must Precede Their Effects." *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 22, sayı 1/2 (01 Ocak 1971): 24–26.
- Nadler, Steven. "Baruch Spinoza." içinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Fall 2013., 2013. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/spinoza/>.
- . "Descartes and occasional causation." *British Journal for the History of Philosophy* 2, sayı 1 (1994): 35–54.

- Naess, Arne. "Spinoza's finite god." *Revue Internationale de Philosophie* 35, sayı 135 (01 Ocak 1981): 120–26.
- Newton, Isaac. *Sir Isaac Newton's Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World: Newton's Principia: A Revision of Motte's Translation*. Çeviren Florian Cajori ve Andrew Motte. 2nd Printing edition. University of California Press, 1946.
- . *The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy*. Çeviren I. Bernard Cohen ve Anne Whitman. Los Angeles: University of California Press, 1999.
- Niko Strobach. "Time and Development in Kripke's 'Naming and Necessity'." *Theoria: An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, segunda epoca, 13, sayı 3(33) (01 Eylül 1998): 503–17.
- Oakes, Wil. "The Function of the Forms: Examining Plato's Conception of Aitia Against the Criticisms of Aristotle." Erişim 05 Haziran 2015. <http://www.sewanee.edu/philosophy/Capstone/2004/oakes.pdf>.
- Palmquist, Stephen R. "Kantian Causality and Quantum Quarks." *THEORIA. Revista de Teoría, Historia y Fundamentos de la Ciencia* 28, sayı 2 (2013): 283–302.
- Poincaré, Henri. *The Foundations of Science*. Lulu.com, 2010.
- Rae, Alastair. *Quantum Physics: A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Publications, 2005.
- Read, James H. "Thomas Hobbes: Power in the State of Nature, Power in Civil Society." *Polity* 23, sayı 4 (1991): 505. doi:10.2307/3235060.
- Reimer, Marga, ve Eliot Michaelson. "Reference." İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward N. Zalta, Winter 2014., 2014. <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/reference/>.
- Richmond, Samuel A. "Newton and Hume on Causation: Alternative Strategies of Simplification." *History of Philosophy Quarterly* 11, sayı 1 (01 Ocak 1994): 37–52.
- Riggs, Peter J. "Reflections on the deBroglie-Bohm Quantum Potential." *Erkenntnis* (1975-) 68, sayı 1 (01 Ocak 2008): 21–39.
- Riker, Stephen. "Al-Ghazali on Necessary Causality in 'The Incoherence of the Philosophers'." *The Monist* 79, sayı 3 (01 Temmuz 1996): 315–24.
- Robinson, Hoke. "What the Second Analogy Does." *Southwestern Journal of Philosophy* 11, sayı 1 (01 Nisan 1980): 35–42.
- Rohatyn, Dennis A. "Kant, Hume and Causality." *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie / Journal for General Philosophy of Science* 6, sayı 1 (01 Ocak 1975): 34–36.
- Rosenblum, Bruce, ve Fred Kuttner. *Quantum Enigma: Physics Encounters Consciousness*. 2 edition. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2011.

- Ross, Keley L. "Kantian Quantum Mechanics, Metaphysic of Space." Erişim 10 Nisan 2015. <http://www.friesian.com/space-2.htm>.
- Russell, Bertrand. "On Denoting." *Mind*, New Series, 14, sayı 56 (01 Ekim 1905): 479–93.
- Sidgwick, H., ve Robert Adamson. "Kant's View of Mathematical Premisses and Reasonings." *Mind* 8, sayı 31 (01 Temmuz 1883): 421–25.
- Smith, Wrynn. "Kant and the General Law of Causality." *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 32, sayı 2 (01 Ağustos 1977): 113–28.
- Soames, Scott. *Philosophy of Language*. Reprint edition. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012.
- Soles, Deborah Hansen. "Hume, Language and God." *Philosophical Topics* 12, sayı 3 (01 Aralık 1981): 109–19.
- Swabey, W. Curtis. "Kant's Analogies of Experience." *The Philosophical Review* 31, sayı 1 (01 Ocak 1922): 41–57. doi:10.2307/2179119.
- Tanona, Scott. "The Anticipation of Necessity: Kant on Kepler's Laws and Universal Gravitation." *Philosophy of Science* 67, sayı 3 (01 Eylül 2000): 421–43.
- Temple, Dennis. "Modal Reasoning in Hume's Billiard Ball Argument." *History of Philosophy Quarterly* 1, sayı 2 (01 Nisan 1984): 203–11.
- Vanzo, Alberto. "A Correspondence Theory of Objects? On Kant's Notions of Object, Truth, and Actuality." *History of Philosophy Quarterly* 25, sayı 3 (01 Temmuz 2008): 259–75.
- Walker, Ralph C. S. "The Status of Kant's Theory of Matter." *Synthese* 23, sayı 1 (01 Ağustos 1971): 121–26.
- Watkins, Eric. "Efficient Causation in Kant." *Efficient Causation: A History*, 2014, 258.
———. *Kant and the Metaphysics of Causality*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2005. <http://site.ebrary.com/id/10298147>.
- Watson, John. "Kant's Reply to Hume." *The Journal of Speculative Philosophy* 10, sayı 2 (01 Nisan 1876): 113–34.
- Weizsäcker, Carl Friedrich V. "Kant's 'First Analogy of Experience' and Conservation Principles of Physics". *Synthese* 23, sayı 1 (01 Ağustos 1971): 75–95.
- Wettstein, Howard. "Frege-Russell Semantics?" *Dialectica* 44, sayı 1/2 (01 Ocak 1990): 113–35.
- Whipple, John. "Leibniz on Substance and Causation." *Locke and Leibniz on Substance*, 2015, 203.
- Wolff, Robert P. "Kant's Debt to Hume Via Beattie." *Journal of the History of Ideas* 21, sayı 1 (01 Ocak 1960): 117–23. doi:10.2307/2708003.

Zinkernagel, Henrik. "Causal fundamentalism in physics." İçinde *EPSA philosophical issues in the sciences*, 311–22. Springer, 2010.
http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-90-481-3252-2_29.